

TORIL B. LYGSTAD • EDEL MONSEN
Julevsábmáj: Lill-Tove Paulsen

ÅHPADIDDJIJBAGÁDUS

EDEL MONSEN • TORIL B. LYGSTAD

JULEVSÁBMÁJ: MAY-JUDITH H. AMUNDSEN

VUONAJN 3

TIEBMÁGIRJJE 5.-7. KLÁSSAJ

JULEVSÁMEGIELAJ

ČáliidLágádus

SISADNO

ÁVDDÁBÁHKO	4
1. MÁHTUDAKULME, AKTELASJ ÁRVUSTALLAM JA FÁGAJGASSKASASJ TIEMÁ.....	5
2. GÁVVÁ SÍSANOS, BARGGOVUOGIJS JA ÁHPADIMNÆVOJS	8
3. STRUKTUVARRA: ÁVDDÁBARGOV, ÁLGGOBARGOV JA MAŇNEBARGOV JUOHKET.....	10
4. BIELES-BÆLLÁJ-BAGÁDUS	13
b. 3: Ávddábáhko	13
b. 6: Oahpástuvvamgávvá: Stárfon	13
Oahppoulme	13
b. 7: Ávddågæhttjalibme.....	14
b. 8: Låhkåmtæksta: <i>Nuorregáddáj</i>	15
b. 9-10: Låhkåmtæksta: <i>Nuorregáddáj</i>	16
b. 11: Tijmmapládna	16
b. 12: 1. Lågå tevstav <i>Nuorregáddáj</i> ja vássteda gatjålvisájt.	18
b. 13: 2. Vássteddit låhkåmtevestaj gatjålvisájt tjålalattjat	18
b. 14: 3. Riekta vaj boasstot?.....	19
b. 15: 4. Usjudallit ja ságastallit!	19
b. 15-17: 5. Giellahárjiddallama	20
b. 18-19: 6. Ruossabágo.....	23
b. 20-21: 7. Dájma vuonan	24
b. 22: 8. Tjále gárgadisáv juohkka tjuorggasij.....	25
b. 23: 9. Tjále gárgadisáv juohkka gávváj.....	25
b. 24: 10. Tjále majt dån dagá nuorregátten.....	26
b. 24: 11. Ma li boasstot dájñ gárgadisájn?.....	26
b. 25-28: 12. Luonndonammadusá	26
b. 29: 13. Jårggåla!	29
b. 30: Fåhkataksta: <i>Guhka vuona</i>	30
14. Guhkemus vuona ietjat fylkan	30
b. 31-32: 15. Vuona Sáme guovlojn	31
b. 33-34: 16. Suohkanij nama	32
b. 35-38: 17. Bájkkenamá	32
b. 39: 18. Vanntsamanno	34
b. 40: 19. Bájkkenamajt guoradallat	34
b. 41: 20. Gånå I dát? Galla dásj bájkijis dåbdå dån?	35
b. 42: Subtsas: <i>Råvgga háddidallá ulmutjav</i>	35
b. 43-44: 21. Kulturhiståvrrå.....	36
b. 45-46: Fåhkataksta: <i>Nåvstte</i>	37
b. 47-51: 22. Stárfon.....	38
b. 52-53: Låvllaga: <i>Guollelávlla, Gålmmå guolåtja</i>	40
b. 54-57: 23. Nuorreguole	40
b. 58-60: 24. Tjåhtjelåtte.....	42
b. 61: 25. Galla?.....	44

b. 62: 26. Skáltjo	45
b. 63: 27. Dákkij ja dárráj gaskan	45
b. 64-65: 28. Ruossabágo: Fierván	46
b. 66-68: 29. Giedjega nuorregátten	47
b. 69-70: 30. Biebbmo- ja dálkassjatto	49
b. 71: 31. Låhkåt, ságastallat ja subtsastit	50
b. 72-73: Gåvvåreportássja: <i>Álggoskåvllå</i>	51
b. 74: Artihkal: <i>Álggoskåvllå nuorregátten</i>	51
b. 75: 32. Tjållembargo	51
b. 75: 33. Ávdđånbuktem	53
b. 76: Duot dát	53
b. 76: 34. Njålmålasj harjjidallam	54
b. 77: 35. Tjuorga gåvvå mij hiehpå tjielggidusåjda	54
b. 78: 36. Muv favorittbåjkke nuorregátten	55
b. 79: 37. Gåsi galggi bágo?	55
b. 80-82: 38. Alfabihttaårvvåduså	56
b. 83: 39. Stasjåvnnåbargo klåssalanjån	57
b. 84: 40. Tjuorga bágojt	58
b. 85: 41. Loahppasågastallam	59
b. 85-87: 42. Maŋŋegæhttalibme	59
5. ÅLGGOBARGO JA GIELLADÅJMA	62
Mij vuolggep ålggoskåvllåj	62
Båjkkenamå	62
Luonndonammaduså	62
Båjkålasj subttasa	62
Læjrrasadje	63
Dållit	63
(Låvdagoaden)	63
Biebbmo	64
Fiervån	66
Oaggot	69
Tjoallot ja slåhkkít	69
Kulturhiståvrrå: Návssste	70
Vuodnarebus	71
Rebusbålges/Rebusnåsste	71
Låvllaga ja ståga	73
Duodjeåbnnasijt åhtsåt	76
Sjatto nuorregátten	77
Alfabihttabivddo vuonan	78
Mij rádjap fiervvågáttev	79

Ávddábáhko

Áhpadiddjijbagádusán *Várijn, vákkijn ja vuonajn* girjijda li 13 oase: akta oasse juohkka 12 oahppij girjjáj, ja akta [dábálasj oasse](#) mij la aktisasj divnajda.

Dábálasj oase álgon tjieggigáhtin duogátjav oahppogirjijs, ja makkár oase li. Viidábut gæhttjap progresjåvnåv, differesierimav, tiebmámålssomav ja gåktu oahpponævojt strukturirit. Måj lin aj tjieggim pedagogalasj vuodoájádusájt ma li vuodon *Várijn, vákkijn ja vuonajn*, (8. kapihtal), ja sierra kapihtal la VVV:as ja oahppogirjijs, Máhttolåpptim 2020 (7. Kapihtal). Danna vuosedip gåktu VVV ålli moadda dajs mihtojs dan oajve-mus oasen, ja viidábut tjieggip aktijvuodav VVV ja dav álggo oasev oahppoplånas sámeziel nuppengielan. Sihtá javllat gåktu oahppoplådna bærråjgæhttjá guovdåsj árvojt fágan, ja gåktu oahppe oadtju barggat vuodoelementaj, vuodulasj tjehpudagájt, ja fágagasskasasj tiemájt. Juohkka 12 oahppijgirjen áhpadiddjijbagádusán ávddånbuktin álgon máhtudakmihtojt maj barggap juohkka girjen, ja makkár prinsihpa gulluji gå árvustalå oahppijt bargadattijn.

Dåt nævvo gávnnu aj Áhpadusdirektoråhta næhttabielijn (<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kunnskapsloftet-samisk/>), valla våljim lin dahkat gåvåv gånå vuosedin máhtudakmihtojt ja árvustallambagådusåv sijddolakkaj sámezielan 2 ja sámezielan 3. Danen gå sámezieljuohkusa ålu li sámeziella 2- ja sámeziella 3-oahppijs, ja jáhkkep dakkár gåvvå boahå ávkken áhpadiddjijda. Gåvvå vuoset ållo I sæmmi sámezielan 2 ja sámezielan 3, valla vehi sieraduså ma rávkki ienebu giellamáhtudakaj oahppijs gænna I sámeziella 2.

Ietján sihtin nammadit jut dutke UiT Vuona arktalasj universitietas viek berustin VVV:as dutkamprosjevta rijkagasskasasj åtsådimprosjevta ICE baktu - Indigenous citizenship and education (Álggoålmmuk, guojmmeviesátvuohta ja áhpadus) jagen 2019. Sijå blåggån máhtå låhkåt gå giehttu ja árvustalli oahppogirjijt: <https://site.uit.no/ice/blog/>.

Olmåivåggi/Mann dalen, snjilltjamåno 2022

Edel Monsen

Toril B. Lyngstad

1. Máhtudakulme, aktelasj árvustallam ja fágajgasskasasj tiemá

Várijn 3, Vákkijn 3 ja Vuonajn 3 tjuovvu dá máhtudakmihto ja aktelasj árvustallama:

SÁMEGIELLA 3	SÁMEGIELLA 2
<p>KOMPETANSEMÁL ETTER NIVÁ 2</p> <p>Åhpadusá ulmme I oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet bágojt ja moallánagájt ietjas árggabiejve ja lahka-birrasa birra • ságastallat ja subtsastit dáhpádusáj ja ájggomusáj birra • buojkodit ja ávddánbuktet oahpes tiemájt • gulldalit, láhkát ja sjuggelit barggat tevstaj ja sáme subttasij • tjállet oanes tevstajt ma diededi, subtsasti ja gatjádi • adnet tjielgas jiednadimev ja dádjadahte báhkosájádimijt ja gárgadisstruktuvrajt 	<p>KOMPETANSEMÁL ETTER 7. TRINN</p> <p>Åhpadusá ulmme I oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet málsudahkes bágojt ja moallánagájt berustimij ja asstoájge birra • álgadit, jádon bisodit ja lãhpedit ságastallamijt • subtsastit vuojnoj ja dãbdoj birra • buojkodit ja ávddánbuktet iesjgenga tiemájt • gulldalit, átsãdit, ja sjuggelit tevstaj barggat • átsãdit ja ságastallat sáme girjãlasjuoda birra • lãhkát ja kommentierit tevstaj sisano birra • tjállet avtatrajãk tevstajt ma diededi, gærddodi ja subtsasti • gulldalit ja ságastallat dialevtaj birra ietjas sãmegielan • adnet dádjadahte báhkosájádimijt ja gárgadisstruktuvrajt
<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddãnahtti máhtudagáv gã</p> <ul style="list-style-type: none"> • gulldali, lãhki ja kommenteriji tevstajt • vuorrolakkoj ságastalli ja diedoijt lãnudalli • hãbbmiji ja tjãlli tevstajt ma gulãdalli <p>Åhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev lãhtjet oahppijoassãlasstemij ja arvusmahttet • oahppamiellaj mãlsudahkes barggamvuogij • vaddet oahppijda mãhttelisvuodav gãhttjaladdat • ságastallat oahppij ávddãnime birra fãgan • dibdedit oahppij mãhttelisvuodav bessat moalgget majt • ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gã ávddãla • bagãdallat vaj vijdãbut oahppi • hiebadit oahppamav vaj oahppe bessi bagãdallamij milta oahppat sãmãstit ádã ja amãs gulãdallamdilijn 	<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddãnahtti máhtudagáv gã</p> <ul style="list-style-type: none"> • gulldali, lãhki ja ságastalli tevstaj birra • ságastallamijt álgadi, jádon bisodi ja lãhpadi • njãlmãlasj ja tjãlãlasj tevstajt hãbbmiji oahpes ja ádã gulãdallamdilijn <p>Åhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev lãhtjet oahppijoassãlasstemij ja arvusmahttet oahppamiellaj mãlsudahkes barggamvuogij baktu gãnnã oahppe bessi liehket dãjmalattja, átsãdit ja sjuggelit barggat • ságastallat oahppij ávddãnime birra fãgan • vaddet oahppijda mãhttelisvuodav gãhttjaladdat • vaddet oahppijda mãhttelisvuodav bessat moalgget majt ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gã ávddãla • bagãdallat vaj vijdãbut oahppi • hiebadit oahppamav vaj oahppe bessi bagãdallamij milta oahppat sãmãstit dãbdos ja ádã gulãdallamdilijn.

Mij vuojn barggap daj sãmmi máhtudakmihtoj *Várijn 3, Vákkijn 3* ja *Vuonajn 3* girrijn, valla sisadno ij la sãmmi, ja barggovuoge mãlssu. Oahppe oadtju aj mãhttelisvuodav vãlljit duov dãv gãssjelisvuodav girjes girjjãj.

Nav gãktu I nammadum åhpadiddjijbagãdusãn dãbãlasj oasen 7. kapihttaln, de la fágajgasskasattjat ájnas prinsihppa VVV:an. Manep bielijn vuosedip gãvãv mij vuoset gãktu mãhttebihtit barggat *Vuonajn 3* girrijn divnajn gãlmãjn fágajgasskasasj tiemãjn LK20:n.

FÁGAJGASSKA-SASJ TIEMÁ	MAJT	GÅKTU
Álmmukvarres-vuohta ja iellemr-ijbadibme	<p>a) vádtset luondon</p> <p>b) vuossa, biktasa ja dárb-baga</p> <p>c) vuododárbo</p> <p>d) bierggit luondon</p> <p>e) oahpásmuvvat luonnduj</p> <p>f) sosiálalasj tjehpudagá</p> <p>g) identitiehtav nannit ja aktisasjuoda dábdo</p>	<p>a) oassálasstet læjrraskávlán jali ietjá álggoskávlán</p> <p>b) manjen liehket vuossav tsággát, guoddet vuossav, ietjasa dárbbagijt várajda válldet, adnet buorre biktasijt ja dárbbagijt</p> <p>c) ságastit man ájnna biebmo li, oadtjot oadet ja rájnasvuoh-ta manoj nanna, oassálasstet álggoskávlán, oadet iehtjádij siegen, hivsigahttet álggon</p> <p>d) Tsaggat teltav ja segav, dállit, álkkes biebmojt russtit dálán, oahppat biebmo birra majt gávnnap nuorregátten: guole, dákke ja dára, skáltjo, muorje, urttasa biebbmon ja dálkka-sa, ságastallat oaggásvuoda birra gá galga guollit gáttes ja vantsas, ja dáv praktihkalattjat barggat</p> <p>e) adnet kártav ja kompássav, oahppat almeguovlojt, sáme bájkkenamáj ja luonndonammadusájt adnet viehkken vaj diedá gánná la, oahppat ullá ja tsohko/fiervvá</p> <p>f) stáhkát ja aktan barggat duojna dájna álggon ja sinna klássa-lanján, gasskavuodav nuppij oahppij ja áhpadiddij duon dán dájma baktu, giehtadallat persávnálasj ja praktihkalasj hásstalusájt ja dábdojt, gatjádít viehkev</p> <p>g) duosstat gielav adnet duon dán aktijvuodan: lávllot, sága-stallat, dramatiserit, gatjádít, tjállit, oahppat bájkálasj bájkkenamáj, sjaddat diedulasj ietjasa ja iehtjádij giella-suorgij, láhkát/ gulldalit bájkálasj subtsasijt, oahppat kulturhistávráv ietjasa lahkabirrusijn, barggat duojna dájna juogodahkamusájn álggon ja sinna</p>
Demokratijja ja guojmmeviesát-vuohta	<p>a) sáme giela ja giellasuorge</p> <p>b) gájkásij riektá</p> <p>c) vuodoæládusá</p> <p>d) kulturhistávrå: kultur-mujttoláhka ja bájkálasj árbbedábe</p> <p>e) miederimoassálasstem ja ávdásvásstádus</p>	<p>a) oahpásmuvvat giellavalljudahkaj sáme guovlojn bájkke-namáj ja bágoj ietjá giellasuorgij/sámegiela tevstaj ja dahkamusáj baktu</p> <p>b) oahppat gájkásij riektás ja dajt prinsihpajt adnet gá la luondon</p> <p>c) oahppat nuorreguolijt, guollimvædtsagijt, ja vædtsagijt</p> <p>d) oahppat ma li kulturmuojto, láhkát ja ságastallat muhtem kulturmuojtojs Sáme guovlojn, oahppat stárfo ja návste birra, kulturmuojtojt guossidit ietjasa lahkabirrusin, oahppat sáme bájkkenamáj ja adnet dajt</p> <p>e) gárvedit manojt ja dájmajt allasisá ja nuppijda, ávdásvásstá-dusáv válldet juohkusa dahkamusájs, adnet lahkabirra-sav oahppamressan ja oahppamarenan, hárijidallat lájttálasit ájádallat, vieledit nubbe nuppij ærádisájt ja sierra vuojnojt</p>

<p>Guoddelis ávddá-nibme</p>	<p>a) birásdiedulasj</p> <p>b) biebmó lahkusis ja ietjá luonndoressursa</p> <p>c) teknologijja: tjuolmma-tjoavddem, viehkkænævo ja juorre</p> <p>d) ulmusj, giella, birás ja sebrudahka</p>	<p>a) læjrrasajev rádjat, tjoagget rutsijt/báلكudisájt fierván adnet praktihkalasj prinsahpajt gájjkásij riektás, liehket etalasj ja diedulasj, ájádallat báhtusijt jus i dav barga</p> <p>b) Muorjjit, guollit, biebmójt dahkat ábnasijjs lahkabirrusis, buojkulvis: vuossjat/basset guolijt, vuossjat guollejuptsav, basset/vuossjat fiervvágehtsulagájt, tjoahkkít duodjeábnnasijt fierván, oahppat dálkassjattojt ja dárajt ja dákkijt jus li biektelisá</p> <p>c) adnet digitála kameráv, GPS ja ekkoláttav jus la dárbbó, ágastallat rievtesvuodajs ja persávnásuodjalimes gá gávvi ja filmmi, dámadit etalattjat ja diedulattjat</p> <p>d) adnet sáme girjálásjuodav ja máhtudagáv giella ja kultuvrrahistávvrá birra (gehtja badjelin) ájádálátjit gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev. Buojkulvis: Guolliji gus sæmmiláhkáj uddni gá ávddála? Guosská gus mijá gielav? Manen li miján nav moadda subttasá rávka birra? Manen nav álos berusti plástas mij la meran? Manen nav moattes berusti biebmójt dahkat/bárrát dákkijjs ja dárajs?</p>
-------------------------------------	---	---

Máhtudahka dákkijjs ja dárajs gullu luondulattjat fágajgasskasasj tiebmáj ja guoddelis ávddánibmáj. Dáv máhtá láhkát ienebut dájman *Fierván* 5. kapihttalín. Gávová: Torun Olsen Wernberg

2. Gávvá sisanos, barggovuogijs ja åhpadimnævojs

<p>Ulme ja tiebmáose</p>	<p>Oahppamulme:</p> <ul style="list-style-type: none"> • máhttet láhkát álkkes tevstajt ålggoscávlås ja merragádekultuvras • máhttet subtsastit dájmajs læjrrasajen • máhttet vásstedit gatjálvisájt ja oassálasstet ålggoscávlå ságastallamijda • máhttet tjállet gárgadisájt gávåjda jali tevstajda ietjas vásádusájs • dábddát muhtem guovdásj nammadusájt kulturhistávrrås • oassálasstet álkkes ságastallamijda merraguollima birra • oahppat moadda ådå bágo sjattojs, nuorreguolijs, merralåttijs, skáltjojs, ja smáv rámijs fierván • oahppat moadda ådå luonndonammadusá • oahpásmuvvat geografijaj ja sáme bájkkenamájda sáme guovlojn • oahppat moadda ådå sáme bájkkenamá ietjas bájken 	<p>Tiebmáose:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dájma ålggoscávlån • ja fierván • luonndonammadusá • bájkkenamá • kulturhistávrrå • návsste ja stárffo • nuorreguole • skáltjo ja ietjá ielle fierván • giedjega nuorregátten • biebmo- ja dálkassjatto • girjålasjvuoha • tækstabarggo • duot dát 	<p>Giellaohppa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gatjálvisbágo • gatjálvisá gatjálvispartihkkalijn <i>gus</i> • åjggemoallánahkko: vahkko-biejve genitijvjav ja mierredum åjgge • tjoahkkájbiejadum bágo • innesijvvaog illatijvva • giellasuorgij sieradusá • báhkoklássa: verba, substantijva, adjektijva
<p>Barggo-vooge</p>	<p>Láhkát:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gárgadisájt • tjuottjodusájt • báhkorájdojt • gávåtevtstajt • bagádusájt barggodahkamusájda ja spelajda • bagádustevstajt: <i>Nuorregáddáj</i> • tabellav: <i>Tijmmapládna</i> • fáktátevstajt: <i>Guhka vuona, Návsste, Biebmo- ja dálkassjatto</i> • subttasav: <i>Rávga háddidallá ulmutjav</i> • gávåreportássjav: <i>Ålggoscávlå</i> • artihkkalav: <i>Ålggoscávlå nuorregátten</i> <p>Tjállet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bágojt ma gáhtu gárgadisájs • bágojt ja gárgadisájt gávåjda • bájkkenamájkt kártajda ja gávåjda • mannoruvtojt • gatjálvisájt • vásstedit gatjálvisájt • járggálit gárgadisájt • ietjasa tevstajt: <i>biejvvegirjev, girjev, subttasav jali reportássjav</i> 	<p>Tjuorggat/bájnnit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • sátsov bágos gávåj • sátsov dárogielbágos sáme-gielbáhkuj • tjuorggat luonndohámijt, guolijt ja giedjegijt • tjuorggat ja bájnnit gávåv bagádusájt milta <p>Lávllaga ja gáritjisá:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Guollelávlla</i> • <i>Gålmmå guolátja</i> 	<p>Gulldalit ja ságastit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • buktet gatjálvisájt • vásstedit gatjálvisájt • ságastallam • subtsastallat • subtsastallat • vuosedit ietjas bargov • gulldalit bagádusájt spelajn • gulldalit gå iehtjåda subtsastalli jali vuosádalli • gulldalit jieddnásláhkåmav • dramatiserit • gávnnat sieradusájt tjuorggamin <p>Ståga ja praktihkalasj dahkamusá skávlån:</p> <ul style="list-style-type: none"> • oanes filmajt gæhttjat • stasjåvnnååhpadibme¹ • dahkat sjaddovuosádusáv • duot dát báhkooahppam hárrjidallama • spellat bræhttaspelajt • spellat bingo • viehkat substantijvva-staftehtav
	<p>Oajvvadusá praktihkalasj dahkamusájda/ålggobargojda ålggoscávlån:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lejrav dahkat, dállit • biebmov russtit/dahkat • vuojnastit • guollit, tjuollot, dissekere • stáhkamdájma, lávllaga ja drámá • åhtsát skáltjojt, ja ietjá smáv rámatjijt/iellijt fierván • juogosgilppusa: <i>Alfabiehttabivddo, Nuorreguollestafæhtta, Návsstegilpos</i> • rebusláhtto • duodjeábnnasijt tjoahkkit • tjoahkkit sjattojt, vuosádusáv dahkat 		<p>¹Gehtja oajvvadusáv stasjåvnnååhpadusáj dahkamusán 37 ja tjuovvusin 1. Tevsta ja dahkamusá girjen majt oajvvåda adnet stasjåvnnååhpadimen, li dán åhpadiddjibagádusán mierkkidum symbåvlåjn , vaj dán fáhkaåhpadiddje åjtsa dajt ja máhtå «vuorkkit» dahkamusájt desik hiehpå tjådådit dákkår gárvvidusáv. Tevtstajt ij la dårbo vuorkkit, buorep la jus oahppe li dajt juo åvddåla láhkåm.</p>

<p>Duodde-oahppamnævo¹</p>	<p>Dábálasj tjuovvusa VVV 1-4: Bagádusá Bokstávvakártá doajmmaj <i>Alfabiehttaviddo</i> Lávlлага ja gáritjisá <i>Vuonajn 1-3</i> Subtsas: <i>Boradanboddu mearragáttis</i> Báhkolissta: Goahtesaji barggut ja doaimmat vuonas Báhkolissta: Kulturhistorjá vuonas Báhkolissta: Luonddunamahusat vuonas Báhkolissta: Málestit Vásstáduskártá: Riekta vaj boasstot Bagádus bingospelajda Bagádus gáktu adnet báhkooahppamkártájt Bagádus dominoj Bagádus nieljekkártájda Bagádus labyrinthaspellaj Bagádus gárgadisbudáldussaj Bagádus ságastallamkártájdát Bagádus gárgadisbudáldussaj</p> <p>Vedlegg Vuonain 3:</p> <ol style="list-style-type: none"> Oajvvadus stasjávnnááhpadibmáj Njálmásaj dahkamus: <i>Átsá sieradusájt!</i> Njálmásaj dahkamus: <i>Makkár guoli don gottát?</i> Substantivvastafæhtta: <i>Tjuolldembræhtta ja báhkokártá</i> Álggodoajmma: <i>Merraguollestafæhtta</i> Álggodoajmma: <i>Návstegilpos 1</i>, bivddo-vædtsaga Vásstáduskártá <i>Návstegilpusij 1</i> Álggodoajmma: <i>Návstegilpos 2</i>, nuorreguole Vásstáduskártá <i>Návstegilpos 2</i> Álggodoajmma: <i>Vuodnarebus</i> Vásstáduskártá <i>Vuodnarebus</i> Gærddomdahkamus: <i>Nássteorientering/gilpo</i> 	<p>Báhkooahppamkártá dájda tiebmáásijda:</p> <ul style="list-style-type: none"> Tjuollot guolijt Dájma vuonan Fierván Læjrrasaje bargo Kulturhistávrrá 1 Luonndonammadusá 1 Tjáhtjelátte Nuorreguole Návsten Sjatto nuorregátten <p>Bræhttaspele: <i>Fierválabyrinnta</i> <i>Návstelabyrinnta</i> <i>Vuonajn</i></p> <p>Bingo: <i>Doaimmat vuonas</i> <i>Fiervábingo</i></p> <p>Domino: <i>Dájma vuonan</i></p> <p>Nieljekkártá: <i>Vuonan</i></p> <p>Gárgadisbudáldus: 4 sehta budálduskártá</p> <p>Ságastallamkártá: 3 sehta gatjálvisáj</p>	<p>Plansja (VVV 1-4):</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>Dállit</i> <i>Fierván</i> <i>Guolleanatomijja</i> <i>Nuorreguole</i> <i>Lávdagoaden</i> <i>Tjáhtjelátte</i> <i>Skáltjo</i> <i>Stárfon</i> <i>Sjatto merragátten</i> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-top: 10px;"> <p>TSUOJGGIDUS: Válde adnuj oasev duodde-oahppamnævojs <i>Vuonajn 2</i> girjes gá álgebihtit <i>Vuonajn 3</i> girrijn. Nuoramus oahppijda, ja oahppijda gæna ij la nav báhkoboannudahka, le buorre gærddot. Jus álggi juojddájñ mij la «oahpes» de dábddi sij riek buoragit rijbadi.</p> </div>
--	--	--	--

¹ Dát gávvá vuoset makkár oahppamnævo li mierredum oassen VVV:as. Dan diehti gá ij la ruhtadibme, de la læhkám hásstalus dájt oahppamnævojt almodit. Ep máhte állu javllat jus ja goassa duo dá tiebmáase almoduvvi, valla almmudahka biedjá næhttabælláj, ja aktiveri lĩnkajt mañenagi gá oahppamnævo li gárvvása.

Gávvá: Pixabay.

3. Struktuvrra: ávddåbargov, ålggobargov ja mañjebargov juohket

Dán dábálasj oasen áhpadiddjijbagádusás (bs. kapihttal 9), definerijma da vihtta oase ma vierttiji vuodon ålggoscåvlån. Dánna sihtap tjalmosit dajt gålmmå åsijt gånna oahppamnævo li hiebadum vissa tiemájda ja áldardássáj, diedon ávddåbarggo, ålggobarggo ja mañjebarggo, ja sierraláhkáj bagádallat dijáv gudi galggabihtit barggat *Vuonajn 3*. girrijn. Mij sihtap vas dættodit, divna dá gávda li ájnasa gå ájádala tjiegnalisáhpadimev.

ÁVDDÅBARGGO

Jus oahppe buoremus láhkáj galggi ávkev giellaáhpadimes luondon, de la ávddåbarggo ájnas skåvlån. Båktet duogásj-máhtudagáv la buorre ålgo. Buorre l aj oahppijda subtsastit majt galggi oahppat. Átsådallam lip dát sijáv máhtta ienebu mávtástuhttet áhpatjit, ja adjáj mujttet bágojt ja moallánagájt buorebut. Buorre ávddåbarggo vaddá vuodov vijdábut oahppat.

Vuojnnep gålmmå tijma dájma klássaladnjadájma li binnemus majt gájbbedit ávddåbargos, valla dárbbu l ájn ienep tijmaj. Tijma e galga tjoahkkiduvvat avta bæjvváj, danen gå oahppe vierttiji oadtjot vuodjodit áhpadimev tijmaj gaskav, ja ávot aj sijdajn barggat.

Vuostasj biele *Vuonajn 3* girjen la gárvedibme ålggoscåvlláj. Válljim lip ij «mierkkit» vissa bielijt oahppijgirjen ávddåbarggij, danen gå ålggoscåvllå tjadáduvvá duon dán láhkáj sáme guovlojn: Muhtem skåvlåjn la ålggoscåvllå degu miján, ietjá skåvlå barggi aktan giellalávgomij/giellaæjvvalimij, ja iehtjádijn li moadda oanep ålggoscåvlå, lahke- jali állesbiejvijt, álles skåvllåjagev.

Gå mij Olmmáivákke skåvlån lip mierredam tjadådit ålggoscåvlåv vallak gå skåvllå ålggá, de ij la miján nav assto ávddåbarggij: Ep boade guhkebu gå 15. bælláj ávddål gå galggap klássalanjáv sirddet ålgus. Állu buoremus la barggat 20. bælláj, jali guhkebu jus hiehpá. Máhttelis la, jus ehpit ávvånis galga ålggoscåvlån idjadit, valla farra smáv ekskursjåvnåjt, de máhttebihtit barggat duojna dájna tiemáj *Vuonajn 3* girjen nav gåktu didjij hiehpá, ja praktihkalasj dájmej barggat ålggoscåvlån dahkamusáj gaskav. Mij huoman oajvva dip dij ålggebihtit vuostasj bielijn, danen gå introduseriji duov dáv tiemáv ma båhti mañjela girjen.

ÁLGGOBARGGO

Álggobargujn miejnnip praktihkalasj dahkamusájt ja gielladájmajt álggoscávlán. Oajvvadásá tijnmapládnaj ja dájmada ma hiephi *Vákkijn 3* girjjáj, gávnnuji tijnmaplánan girjen 11. bielen. 5. kapihttalín dán áhpadiddjijbagádusán gávna ienep tjielggidusáv duon dán doajmmaj. Dán gávna aj oajvvadásájt gáktu máhtá gárvedit ja tjadádit dájt dájmajt vaj buoremus láhkáj máhtta ávkkít gielav álggoscávlán. Válldám lip mañen buojkulvisájt bágojs ja moallánagájs ma máhtti boahtet ávkken.

Mujte válldet kamerav fáron ja juohket ávdásvásstádusáv gávvi-tjit divna dájmajt, danen gá ietjat gávva aj máhtti liehket ájnnasa mañebargos.

MAÑEBARGGO

Mañebargujn miejnnip dav bargov majt oahppe skávlán dahki álggodájmaj mañjela. Mañebarggo I duola dagu organiserit ja systematiserit vásádusájt ja átsádallamijt majt oahppe li luondon barggam, ja hárrjidallat bágojt ja moallánagájt majt li gullam. Sæmmiláhkáj gá ájggeadno ávddábargguy tjanáduvva álggoscávlá rámmafaktávrrá, de la ájggeadno aj mañebargguy sæmme. Vájku makkár rámmafaktávrrá, de la *Vuonajn 3* dagádum vaj oahppe oadtju máhttelisvuodav barggat divna tiemáj ma li ávddánbuvtedum álgon. Makkár dásen galggi duo dá dahkamusá tjoavdeduvvat, mierreda dán gut la áhpadiddje. Ælla sierra bieles «mierkkidum» mañebargguy, dássju muhtem dajs mañemus dahkamusájs ma tjoahkkáj vuosedi majt lihpit álggon barggam.

Diedon dáhkki aj barggat tevstaj ja dahkamusáj girjen juska ehpit la læhkám álggoscávlán, jali barggam divna tiemáj sámegiellaj álggon. Diedon de vierttibihtit snivva barggat duoj dáj oasseásij, danen gá oahppijn ælla nav moadda referánssatjoahkke majt lidjin ietján adnám jus lidjin oadtjot gielav adnet ávdán praktihkalattjat.

Dav juohkkahasj dádjat, gá oahppe li barggam tiemájn ávddábargonjali madi li álggon barggam, de giehpabut dádjadi mañebargon. Oahppijda I álkkep dádjadit dav mij la oahpes, ja manná ruvábut ienni gá dat mij la ádá ja gássjel.

Divna tijnmajt mañebargguy ij dáhkki biedjat avta jali guovte bæjvváj, danen gá oahppe dárbaht ájgev gárvedit tijnmaj gaskav, ja diedon aj sijdan barggat vaj oahppi buoremus láhkáj. Máhttelis la lahkke jali álles biejev mañebargguy álggoscávlábievij/tiebmbievij mañjela, valla hæhttu aj vuorkkit tijnmajt boahtte vahkojda. Mijá skávlán barggap *Vuonajn 3* girjijn álles tjavtjav, ja de tjadádip akti vas gidáj.

Jus lihpit sjattojt miehtses válldám, de máhttebihtit sjattojt systematiserit maŋnebargon, ja dahkat vuosádusáv sáme- ja dárogielsjaddo namáj. Gahtsut plakáhtajt vaj divna skávlån máhtti vuojnnet dajt. Vijdábut máhttebihtit barggat dahkamusáj girjen ja daj báhkooahppamkártáj ja spelaj ma gulluji.

Tækstabargov dahkap maŋnutjissaj, de li oahppe oadtjum inspirasjåvnåv moatteláhkáj tevstajt produserit: gå li låhkåm buojkulvistevstajt, ietjas vásádusáj baktu ålggoskávlån, ja dahkamusáj ja spelaj baktu. Oahppij tevsta sjaddi oassen tjålalasj árvustallamis. Njålmålasj árvustallamin máhttá duot dát njålmålasj dahkamus vuodon, ja gæhttjat gåktu oahppe máhtti gulldalit, dádjadit ja njålmålasj giella gå barggi dahkamusáj bræhttaspelaj.

Prestekrage ja balderbrå li guokta sierralágásj slåja, valla goappátjijt gåhttju prestekrage dárogiellaj, ja báhpátjehpuris sámeigiellaj.
Gåvvå: Toril B. Lyngstad

4. Bieles-bælláj-bagádus

b. 3: Ávddábáhko

Jus oahppe ælla ávddåla barggam *Várijn, vákkijn ja vuonajn*, vierttibihitit nágin minuhtav vuostasj tijmas oahpásmuvvat girjjáj:

- Láhkit ávddábágov aktan, dánna li ávkálasj ja dárbulasj diedo duoddeoahppamnævojs ja differensierimis.
- Dibde oahppijt sláddit girjev: Makkár tiemájt máhtti ávdutjis? Le gus sierra tiemá/biele maj ávvudalli barggat.
- Subtsasta oahppijda sáme-dáro báhkolistav divna tiebmáásijda mij gávnnu girje mañnegietjen.
- Diededa aj oahppijda spelajt ja kártájt maj galggi barggat mañenagi, dat vaddá mávtástuhttemav ja vuorddemusájt.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpásmuvvat oahppamgirjjida
- diehtet differensierimav

b. 6: Oahpástuvvamgávva: Stárfon Oahppoulme

Tjuorgas ja gatjálvis la degu «uksa I goavkkot» ja máhttá viehkken aktiviserit oahppij duogásjmáhtudagáv. Tjuorggasin la vuodo tiebmáj *Vuonajn 2* girjes. Jus oahppe li ávdebut barggam *Vuonajn 2* girjiin, de moattes dábdi dav. Muhtema mujtti bágojt ja moalkedimijt majt li ávddåla oahppam.

Ihkap vil ájttsi tjuorggasa baktu sij máhtti juojddá tiemás, ja Stárfon dat dábdi sij rijbadi ja hálijdi ienebu oahppat. Oahppe máhtti tjuorggasis ságastallat aktan guovtes ja guovtes ávdás tjoahkkáigiessi aktisasj juohkusin. Ihkap muhtem oahppe bukti avtav substantijjav ájgen, madi iehtjåda bukti ålles gárgadisájt.

Buojkulvis:

Substantijva: *fiervvá, nuorre, stárffo, vanntsa/vanás, várre, guole, jielle, návssste, ájro, fáhtsa, gierge, viermme, lådne, nássteráppes, skákke*

Gárgadisá: *Návssste I fierván. Fierván la jielle. Jiellen li guole. Fierván li gierge ja nássterábbá. Návsssten li ájro ja vanntsa/vanás. Návsssten li vierme ja fáhtsa. Skákke tjåhkkåj jiellen.*

ULME: OAHPE GALGGI

- båktet ietjas duogásjmáhtudagáv
- diehtet majt galggi oahppat
- berustahttjåt tiemájt ma båhti

Vijdedit:

Viehkkegatjálvis *Majt vuojná gávån?* ja vásstádus *Gávån vuojnáv* ... vaddá aj máhttelisvuodav ságastallat værbbasájádimes ja innesijvav jus sihtá, valla válljim lip ep galga tjalmostit grammatihkav dán álgadimen.

Åhpadusmihto tjadáduvvi álles juohkusin. Jus dijá skávllá ij galga adnet álles gárvidusáv *Vuonajn 3* girjjáj, de vierttiji oahppe mierkkit makkár ulme hiehpi sidjij, vaj diehti jur majna galggi barggat ja oahppat.

b. 7:

Ávddågæhttjalibme

Dán nielje gæhttjalime ulme l álgon guoradallat majt oahppe ávdutjis máhtti. Dajna dâhkki aj ietjas oahppamav «mihttit» danen gå *Vuonajn 3* girjje hæjttá lâhpaduvvá muodugasj manje-gæhttjalimijn.

Ávddâl gå oahppe álggi, de la ájnas sidjij dættodit náv: ávddågæhttjalibme ij la gilpos oahppij gaskan, valla viehkken juohkka-hattjaj guoradalátjit majt máhtti. Sæmmi bálttá galggi dádjadit majt vuorddep galggi oahppat. ávddågæhttjalibme l aj viehkkenævvo dunji gut la åhpadiddje danen gå dat «gæhttjal» oahppij báhkoboannudagáv mij gullu duon dán tiebmáj. Návti máhttá dunji viehkken åhpadusáv hiebadit.

Gæhttjalibme tjadáduvvá navti vaj oahppe vuostak nágin minuhta gånna galggi aktu gæhttjalit mujttet sámegiellágojt ja moallánagájt majt sij ávdutjis máhtti, ja tjället dajt duon dán kategorijjaj. Gå oahppe javlli e máhte ienep bágojt sámegiellan, máhttá åhpadiddje tsuojggit, javllat muhtem dárogiellágojt duon dán kategorijjan, valla oahppe galggi tjället dajt sámegiellágojt.

Máhtá duola degu ...

- muhtemav dájs tjáhtjeláttij namájt sámegiellaj: *skarv (skárffa), terne (tjierrek), tjeld (tsagán), sildemåse (silldåskákke), fiskemåse (guolleskákke), havørn (goasskem), ærfugl (ávdda), stokkand (stuorvuojatijis)*
- muhtemav dájs guolij namájt sámegiellaj: *torsk (jádidi), sei (sájdde), sild (silldá), laks (luossa), kveite (báldes), steinbit (stájnar), hyse (jukso), rødspette (ruoppsissáttok), brosme (roassmo), uer (háhkka), sjøørret (guvttja)*
- muhtemav dájs sjattoj namájt sámegiellaj: *tang (dákke), tare (dára), marikåpe (vuolpporåsse), prestekrage/balderbrå (báhpátjehpuris), reinfann (gålleboallo), løvetann (hubloråsse), geitrams (gieganjuolla)*
- muhtemav dájs skáltjoj namájt sámegiellaj: *hjerter-skjell (vierttsaskálltjo), blåskjell (gájttsaskálltjo), kuskjell (gussaskálltjo), strandsnegle (vuontsátjivgga)*

ULME: OAHPE GALGGI

- diehtet majt ávdutjis máhtti
- mihttit ietjasa oahppamav

>>>

- muhtem luonndonammadusájt sámegiellaj: *skjær (skierre), kyst (merragádde/gádde), berg (bákte), liten bukt (oagge), bukt (luokta), med/fiskeplass (made), eid (ájdde), nes (njárgga), sund (tjoalmme), øy (suoloj), fjord (vuodna), fjell (várre), elv (jåhkå)*
- ietjá fiervvábágojt sámegiellaj: *flo (ullá), fjære (tsoahko), rekved (gálggemuora), bølge (bárro), tangloppe (dágge-láffes), sjøstjerne (nássteráppes), krabbe (ráppes), fjæremark (fiervvámádo)*

Jus ávddågæhttalibme galggá vaddet riehta gáváv majt juohkka ájnna oahppe máhtta, de ij áhpadiddje galga liehket «lådje» ja sijáv viehkedit bargadahttijn. Dán dásen ij la ájnas oahppe tjállli bágojt riehta: Jus mujtti muhtem bágojt, de máhtti tjället dajt nav gáktu jáhkki galggi tjáleduvvat. Mujte, árvvedahtte báhiti dassta báhntusa jus oahppe li tiemájn ávddála barggam.

Jus li oahppe juohkusin gudi ælla ávddála barggam avtak tiebmá-ásijn ávdebut ja e majdik máhte, de la ájnas áhpadiddje fokuseri oahppijit gudi galggi divna bágoj iejvvit moaddi *Vuonajn 3* girjen. Jus buoragit barggi, de oahppi moadda dajs bágojs. Gárveda sijáv vaj diehti mañnegæhttalibme mañnutjissaj boahá. Danna oadtju máhttelisvuodav vuosedit majt li oahppam. Sjaddá miellagiddis buohtastahttet ávddågæhttalimev ja mañnegæhttalimev.

Muhtem oahppijda l ávkálasj dahkat ávddågæhttalimev njálmálatat. Dánna li guokta oajvadásá:

1. Oahppe javlli bágojt/gárgadisájt madi áhpadiddje/viehkke/ oahppeguojmme dajt tjállá.
2. Oahppe báddi jienav madi sán bágojt/gárgadisájt javllá. Dánna máhtta buojkulvissan OneNote, mobiltelefonná jali iPad liehket ávkálasj vædtsaga.

b. 8: Låhkåmtæksta: Nuorregáddáj

Dát la tæksta mij la oanedom tevstas mañep bielen, ja buoremus la oahppijda válljit gássjelisvuoda dásev aktan áhpadiddjijn. Tevstav máhtti oahppe aktu låhkåt, guovtes ja guovtes jali aktisasj juohkusin. Jus li moadda oahppe juohkusin gejda l tæksta gássjel, de ihkap la buorep vuostak dav låhkåt aktan. Sisanov máhtta tjoahkkájiesset gatjálvisáj baktu 12. bielen ma li ruodná mádjusijn mierkkidum.

Tæksta aj hiehpá buoragit låhkåmlækson sijdan mañnel gå li aktan skåvlån låhkåm.

Oahppijda gesi l dát tæksta gæhpat, máhtti aj låhkåt tevstav nuppen bielen mij la låsep.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- ávdedit buorre låhkåmtjehpu-dagáv
- låhkåt ietjá oahppij birra gudi galggi ålggokåvlån vaj oadtju oasev sijá vásádusájs
- oahppat bágojt ja moallánagájt majt dárbahti gå galggi ságastallat ietjasa áhpadimgárvvidusás, ja ietjasa vásádusájs ålggokåvlån

b. 9-10: Låhkåmtæksta: Nuorregáddáj

Dát tæksta l vehi gássjelabbo tevstas ávdep bielen.

10. bielle gullu sæmme tækstaj, valla l ájn gássjelabbo, ja ij la divna oahppijda. Oahppe gudi dáv tevstav lårhi, máhtti ganugit ja ájádallat bájkkenamáj ma li nammadum.

Máhttebihtit tevstav ja gávåjt adnet vuodon gå galggabihtit ságastallat fágajgasskasasj tiemås álmukvarresvuoha ja iellemrijbadibme: Majt oahppe buoremusát lijkkuji dahkat gå luondon manni? Lijkkuji muhtema guollit? Lijkkuji muhtema várijt vádtset? Le gus aktak jiekken læhkám?

Tjoahkkájgiessem låhkåmtevsta sisanos máhtá dagáduvvá gatjålvisáj tjadá 12. bielen.

ULME: OAHPE GALGGI

- ávdedit buorre låhkåmtjehpu-dagáv
- låhkåt oahppij birra gudi galggi ålggokåvlå «oassålaståtjit» sijáj våsådusáj
- oahppat bågajt ja moallånagåjt majt dárbahtij gå galggi ságastallat ietjasa åhpadusgárvidusåjs ja ietjasa våsådusåjs ålggokåvlån
- ságastallat álmukvarresvuodas ja iellemrijbadimes

b. 11: Tijmmaplådna

Dát tæksta l ájnas vaj divna oahppe oassålassti låhkåt. Tijmma-plånan vuosedip vuojn praktihkasasj dájmajt ålggokåvlån. Oahppe máhtti dajna barggat guovtes ja guovtes jali juohkusijn. Gå lihpit tevstav låhkåm, de máhttebihtit ájgev biedjat gatjålvisáj-da mij gullu tijmmaplådnej. Dånna l buorre máhttelisvuoha hárjjidallat gatjålvisbågoj, åjggemoallånagáj ja åjggeguovddelis verbaj.

Buojkulvis:

- **Goassa** æjvvali oahppe klåssalanján? (Sij æjvvalin klåssalanján dijstagá kloahkka 08.00.)
- **Gallen** la idedisbiebbmo ålggokåvlån? (Idedisbiebbmo l kloahkka 08.00.)
- **Na** gasskabiejve? (Gasskabiejvve li kloahkka 17.00.)
- **Majt** galggi dahkat dijstak iehkeda? (Sij galggi oaggot svitjujn.)
- **Makkár** bieviijt galggi guollit svitjujn vantsas? (Sij galggi guollit svitjujn vantsas gasskavahko)
- **Goassa** galggi vádtset jiekkev gehtjatjit? (Sij galggi vádtset jiekkev gehtjatjit duorastagá.)
- **Goassa** l ålles skåvlå ståhkambåddå? (Ålles skåvlå ståhkambåddå l gasskavahko mannel gasskabiejve.)

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bågajt ja moalkedimijt majt dárbahtij gå ságastalli ietjas åhpadusgárvidusås ja ietjasa våsådusåjs ålggokåvlån
- adnet åjggemoallånagåjt
- hárjjidallat gatjålvisbågojt
- ságastallat jånndura rytmas ja båråmijs
- ságastallat luonndodåjdos
- ságastallat ietjas berustimijs
- ságastallat njuolgådusåjs ja mierredimoassålasstemis

Tijmmapládna sisadno l buorre álggo válldet manen fágajgasskasasj tiemájt *álmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme* aktan *guoddelis ávddánibme*. Dáv máhtá dahkat aktisasj juohkusijn mannel gá oahppe li tevstajn barggam.

Ságastallit duola degu jánnadura rytma birra ja man ájnas la bår-rát vissa ájge ja oadet nuohkásav - álggokávlán ja ietján árkkabiejvijt. Manen nav álos miehtsijt vádtsi? Manen nav álos álggon idjadi giesijt ja dálvijt? Lijkkuji gus oahppe tuvrajt mannat? Manen/Manen e? Gánná manni, ja majt barggi? Makkár dájma-jt lidjin tijmmaplánan lijkkut buoremusát? Ja állu manjutjissaj: Man ájnas la læjrrasajev rádjat ávddál sijddaj vuolggá? Manen la nav ájnas dav dahkat? Dán aktivuodan hiehpá válldet manen gájjkásij riektáv. Dat javllá duola dagu galggap gá lip luondon, de ep galga bátsidisájt guodet, ja galggap juhtusijt dibddet sjávot. Ienebu gájjkásij riektás gávna dánna: <https://norskfriluftsliv.no/hva-er-allemannsretten>.

Dákkár ságastallamijn la ájnas mujttet: muhtem oahppijn ij la nav buorre giellatjehpudahka, ja e rijba ájádallat sámegeiellaj - de viertti loahpe liehket dárustit. Máhtá aj álkkes gatjálvisájt tjállet tábluj, ja gáhttjot oahppijt dajt adnet gá ságasti guovtes ja guovtes. Dála li oajvvadusá gatjálvisájda:

- Gallen oaddá?
- Galla tijma oadá ijájt?
- Majt bårá idedisbiebbmon?
- Lijkku gus muorjijt/oadet lávdagoaden/vádtset miehtsen?
- Majt lijkku dahkat gá la álggon?
- Majt dagá jus gávna rutsijt/bátsidisájt álggon?

Tijmmapládna galggá aj duv arvusmahttet áhpadiddjen: Dánna máhtá viedtjat ideajt dájmajda gá galga gárvedit álggokávláv ietjat oahppijda. 5. kapihttalín gávna ienep tjielggidusáv «mijá» tijmmaplánan. Mij lip aj oajvvadusájt buktám duon dán gielladoajmmaj ja stáhkusijda. Hæhttu diedon divvot vaj gárvidus hiehpá dan sadjáj gánná galggabihtit liehket, ja oahppijjuogos ma galggi mannuj. Hæhttu aj dáj nuppij ressursaj siegen barggat gudi galggi oassálasstet álggokávláv. Ávddál vuolggebihtit, de viertti mujttet vuosedit oahppijda dav gárvidusáv majt la állim. Dánna máhtá válldet manen dav goalmát fágajgasskasasj tiemáv *demokratijja ja guojmmeviesátvuohta*: Man álov sisanos ja dájmajs galggi oahppe ietja mierredit, ja manen la ájnas aktisasj gárvedimijn ja njuolgadusáj?

Manemus oasse tevstas la dássju mierkkidum visská mádjusijn. Ij dan diehti at la nav gássjel, valla danen gá oahppe e galga ballat guhka tevstas.

b. 12: 1. Lågå tevstav Nuorregáddáj ja vássteda gatjálvisájt.

Dát dahkamus aj gullu láhkåmtækstaj Våggáj. Dahkamusáv máhtti tjadádit aktisasj juohkusin, unnep juohkusijn, jali guovtes ja guovtes. Dássemålssom dahkamusán hiehpá láhkåmtevestajda. Dát sihtá javllat, oahppe gut la dåssju láhkåm «ruodná» oasev tevestas, diedon 8. bielen, vuorddep máhttá vásstedit gatjálvisájt bajemus rámmán. Oahppe gut la láhkåm «alek» tevestav, vuorddep máhttá vásstedit gatjálvisájt gasskalamos rámmán madi oahppe gut la láhkåm «visská» tevestav, galggá máhttet vásstedit gatjálvisájt gasskalamos ja vuolemus rámmán.

Oajjvadás vásstádusájda :

1. Sij galggi vuolget ålggoscåvllåj nuorregáddáj.
2. Dån jagásj tiebmá I nuorregádde ja fiervvá.
3. Læjrrasadje galggá liehket avta luovtan.
4. Sån lijkkuj fierván ståhkat.
5. Sij vuolggi bussajn ålggoscåvllåj.

1. Olmmáivåkke skåvlån la ålggoscåvllå juohkka tjavtja.
2. Dån jage galggi nuorregáddáj, avta luoktaj.
3. Dån jagásj tiebmá I nuorregádde ja fiervvá.
4. Jonas ávvudallá danen gå dåppen la nav tjáppa luonndo.
5. Riek tjáppa dálkke ja loadtje gå sij vuolggi.
6. Máijá subtsas Gievdanvåkken la jiehkke, ja sån la vådtsám gitta jæhkkáj.

7. Sij vuojnni Gollisav, værålða stuoråmus javllastålov.
8. Áhpadiddje diehtotåblov dahká.
9. Nuorajskåvlå oahppe galggi divnajda málestit.
10. Sij vuolggi sijddaj ferjujn ja de bussajn vuonav birra.

ULME: OAHPE GALGGI

- guoradallat láhkåmdådjadusáv
- oahppat gatjálvisbågojt
- tjoahkkåjgiesset tevesta sisanov gå vásstedi gatjálvisájt

b. 13: 2. Vásstedit láhkåmtevestaj gatjálvisájt tjålalattjat

Dahkamus hiehpá buoragit sijddabarggon mañjela gå 1. dahkamusáv tjadádi njålmålattjat skåvlån. Oahppe e galga vásstedit ienep gatjálvisájt gå majt láhkåmtevesta bájnnokvådå ja 1. dahkamus javllá.

Gehtja oajjvadásáv vásstádusájda 1. dahkamusán.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárjiddallat ienebu gatjálvisbågojt
- vásstedit gatjálvisájt tjålalattjat

b. 14: 3. Riekta vaj boasstot?

Dát dahkamus gullu láhkámtækstaj *Nuorregáddáj*, ja dánna ihkap vierttiji oahppe vehi ájádallat vaj vásstádusájt gávnni. Dahkamusáv tjadádi tjálatattjat, aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusijn.

Máhttelis la aj dahkat njálmálasj juogosgilppusav. Oahppe barggi guovtes ja guovtes tevsta dagi. Áhpadiddje láhká tjuottjodusájt, oahppe vierttiji gulldalit ja árvustallat jus tjuottjodusá li riekta vaj boasstot. Ienni gá tjáli vásstádusájt, de mierkkiji riekta vásstádusájt bivtastsibrunij vásstáduskárttáj majt dáhkki aj ietján adnet. Juohkka juohkusin la sierra vásstáduskárttá.

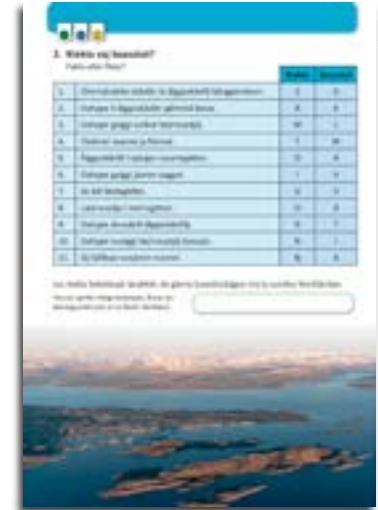
Vásstáduskártá gávnnuji [dánna](#). Tjáleda, buoremusat vehi assáp árkkej, ja lamineri dajt ávdđál gá adnuj válldebihtit.

Tjoavdosbáhko: Sáltovuodna

		Riekta	Boasstot
1.	Álmájuvákke skávlán la álggoscávlá bárggemánon.	S	O
2.	Oahppe li álggoscávlán gálmma bieve.	Á	K
3.	Oahppe galggi suhkat læjrrasadjáj.	M	L
4.	Tiebmá I nuorre ja fiervvá.	T	M
5.	Álggoscávlá I njárgan nuorregáten.	O	Á
6.	Oahppe galggi jávren oaggot.	U	V
7.	Sij ádi lávdagáidijn.	U	V
8.	Ivggo I merragáten.	O	Á
9.	Oahppe ávvudalli álggoscávláj.	D	T
10.	Oahppe vuolggi læjrrasadjáj bussaj.	N	I
11.	Sij Gállisav vuojninn nuoren.	N	A

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit sisanov gárgadisájn
- viedtjat dárbulasj diedoht tjoahkkájiesedum tevstas
- tjielggit ja árvustallat jus tjuottjodusá li riekta vaj boasstot

b. 15: 4. Usjudallit ja ságastallit!

Barggit dahkamusájn njálmálatattjat juohkusin. Hiehpá buoragit ávdđál mannap álggoscávláj, vaj oahppe diehti bájkkenamájt ja kulturmuhttojt ietjasa guovlojn.

Gá ságastallabihtit kulturmuhttojs, de máhtti oahppe nammadit majt sij ájádalli ietjasa sijddasuokkanin, ja dajt ma ihkap gávnnuji dan bájken gási galggabihtit.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat ietjasa álggoscávlás
- dádjadit ja ságastallat sáme bájkkenamájs ietjasa lahkabirrusin/ietjasa guovlojn
- oahppat mij la kulturmuhtto
- diehtet kulturmuhttojs ietjasa lahkabirrusijn
- ságastallat gáktu ulmusj, birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

Definisjavnna kulturmujtos:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.(...)Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes».

(Sitat fra [Kulturminneloven § 2.](#))

Sáme guovlojn gávnnuji viek állo kulturmujtto: *Vuonajn 4* girjen oadtju oahppe láhkát muhtem kulturmujtto birra ja ietjá kulturhistávrrálasj bájkijs sáme guovlojn, buojkulvis Nuorregátte kulturhistávrrá Árranin, Jektefartsmusea Bådådjon, Nuortta-Vuona vanntsamusea. Oattjo aj láhkát Lofotr Vikingmuseas ja Dujska Fájngalæjrra sajes Hábmerin, ja duodden Gálldásámij bájkes Njávdamin, Ivgobadá márnánsajes ja Áltta museas.

b. 15-17: 5. Giellahárjjidallama

▶ a)

Dahkamusáv máhtta álgget tjuorggasijn:

Gatjáda oahppijs makkár bágov adni báhkuj båt sámegeillaj. Ihkap muhtema javlli *vanntsa* ja ietjáda vas *vanás*?

Ságastihtit manen gávnnuji moadda bágo dan vanntsaj sámegeillaj, ja tjielggi mij la giellasuorgge. Máhtá giellasuorgev definerit gielalattjat variasjavnna hállamgielan avta geografalasj guovlo sisbielen. Gielalasj variasjavnna mij gájbbet sosialalattjat (buojkulvis áldar, sjiervve ja klássa), gáhtjoduvvá sosiolækkta. Giellasuorge álggi ulmutjij æjvvalimes. Mij bájnnip njálmálasj gielav sijájs gejj guládallap. Juska gávnnuji sieradusá giellasuorgij gaskan, de ælla da gielalasj variasjavnna huoman nav stuoraga vaj ep dádjada nubbe nuppev. Danen gå giellasuorgge l tjanádum identitiethtaj, de la ájnas vieledit ietjádij giellasuorgij ja njunjágahttet sijáv. Oahpásmuvvat ietjá giellasuorgijda la akta vuohke berustit nuppijt ulmutjijt. Sæmme bále soajttá oahppat synonymmajt ja boandodit ietjat gielav.

Jus oahppe dættodi muhtem ietjá sámegeilajt, duola degu oarjjelsámegeilav jali julevsámegeilav, hiehpá oanegattjat tjielgit manen dá li sierra giela, ja e giellasuorge: Sáme guovllo l stuorra geografalasj guovllo. Dán guovlon li gielalasj variasjavnna nav stuore, ja e divna máhte guládallat nubbe nuppijn. Gå sieradusá sjaddi nav stuore, de álu ságastip iesjuhtik giela birra. Dát la álkkes tjielggidus, Vuona dárogiella, Svierik dárogiella ja dánskagiella li sierra giela, vájku divna máhtti guládallat nubbe nuppijn. Dánna li aj ietjá ássje ma vájkkudi.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat gielas, giellasægodusás ja giellasuorgijs
- sjaddat diedulasj ietjas giellasuorges ja gielalasj identitiethtas
- oahpástuvvat gielalasj moattevuoda sáme guovlojn
- vieledit ietjá gielajt ja giellasuorgijt
- buohtastahttet dárogiel ja sámegeiel ávddånbuktemvuogijt
- adnet riektá kasusav

Hiehpá buoragit nammadit unnánasj oajvvejuohkemis sámegielašs (gehtja duola degu <https://snl.no/samisk>), ja gávnnu aj duot dát giellasuorgge duon dán giellaguovlon. Gielladutkijn la duot dát modælla gáktu nuorttasáme giellasuorgijt juohki, valla giehttop huoman lulle ja alle giellasuorgijt, ja duodden javllap duornossámegiella, sisednamsámegiella ja merrasámegiella. Gáváv gávna dánna: <http://kurasa.oahpa.no/2014/11/17/34-10-suopmanat/>.

Barggat vijdábut:

Le gus oahppe gávnnam ietjá bágojt girjen ma sieradi ietjasa giellasuorges?

Tabellan 16. bielen máhtti oahppe tjállet ietjasa «gávnašsájt». Sij máhtti ietjasa giellasuorgijn buohtastahttet, ja ihkap ietjá gielašs majt dábdði. Oahppe máhtti tjállet bágojt ietjasa giellasuorges, ja gávnnat muodugasj bágojt ietjá giellasuorgijn.

Oahppe aj máhtti mannat ruopptot dán bælláj ietjá bále jus galggi tjállet giellasuorgij sieradusájt majt ájttsi girje manjegietjen.

▶ b)

Dahkamusáv máhtti aktu jali guovtes ja guovtes dahkat, ja hiehpá aj sijddabarggon, ja de juohkusin tjadádit aktan manjela. Jus oahppe dábdði kasusijt, de la álkke. Sij gudi ælla ájn oahppam gáktu kasusijt adnet, máhtti viehkev gávnnat låhkåmtevestan Nuorregáddáj.

Tjoavdos:

Jeg er på skolen. – *Mån lav skåvlån.*
 Vi er i bussen. – *Mij lip bussen.*
 Vi drar til fjæra. – *Mij vuolggep fiervváj.*

▶ c)

Oajvvadus tjuovddusij:

Innesijvva (på/i):
Juohkka tjavtja / Oimmáivákke skåvllå ålggoscåvlån.

Illatijvva (til):
Divna oahppe ja åhpadiddje galggi ålggoscåvllåj.
Vuolggep dal nuorregáddáj.

d) Jus dáv dahkamusáv galggi tjoavddet de hæhttuji oahppe dádjadit værbbasájdimev. Dahkamus la vuostak sidjij gudi li ávddála dajna barggam.

Oajvvadus tjuovddusij:

Dán lijkku oadet lávdagoaden.

Sån lijkku oadet lávdagoaden.

Sij lijkkuji oadet lávdagoaden.

▶ e)

Oajvvadus tjuovddusij:

Dán vákken la jiehkke, ja mån lav vádtsám jæhkkáj.

▶ f)

Oajvvadus tjuovddusij:

Jus dáv dahkamusáv galggi tjoavddet de hæhttuji oahppe dádjadit værbbasájdimev. Dahkamus la vuostak sidjij gudi li ávddála dajna barggam. Ietján hæhttuji oahppe oadtjot álgov.

Párrastávvalverba: *javllat, oaggot, vuolget*

Belakstávval/páradisstávvalverba: *ávvdit, liehket*

Kontrakta verba: *lijkkut, dállit*

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt sãmegiellaj ja jãrggãlit dãrogiellaj
- gãerddot værbbauohkemav
- tjuolldet verbajt sãjãdimklãssajda

Svartisen. Gåvvå: Shutterstock

b. 20-21: 7. Dájma vuonan

▶ a)

Oahppe gudi li álggon gielav adnám dájmalattjat, jali snivva li barggam láhkámtevtaj ja tijmmaplánajn, sidjij la dát álkkes dahkamus. Sidjij sjaddá vargga gæhttjalibme jus li oahppam moallánagájt.

Oahppe gudi ælla oadtjum máhttelisvuodav sámástit dájmalattjat, manná ienep ájgge dahkamusájn barggat. Dát la akta vuohke gáktu oahppat moallánagájt, ja dárba hip ihkap viehkenævojt dahkamusáv tjoavdátjit (báhkolistav jali báhkolistav girje mannegietjen).

Oajvvadus: oahppe gudi e sidá biedjat sárgev moallánagájt gaskav, máhtti bájnno bliántaj bájnnojt dajt moallánagájt ma gullu j aktan. Máhttelis la tállajt adnet.

Tjoavdos:

*lete etter skjell – áhtsát skáltjojt
fiske fra land – gáttes guollit
plukke rekved – gálggemuorajt tjoagget
ro til fiskeplassen – suhkat guollimsadáj
se på sjøfugler – tjáhtjeláttijt gæhttjat
sette opp lavvo – låvdagoadev tsaggat
hente vann i elva – jágås tjátjev viedtjat
slukke bål – dáláv jáddit
ta ned lavvo – låvdagoadev gajkkot
tenne bål – dáláv tsahkkidit*

▶ b)

Dát barggo I unnán låsep dan diehti gá oahppijn ij la dánna dárogiella viehken. Jus galggi máhttet verbajt ja substantijvajt aktij biedjat, de vierttiji bágojt dádjadit. Oahppe gudi li oahppam grammatihkav ja kasusijt, máhtti aj ájádallat makkár kasusin la substantijvva, ja manen.

Tjoavdos:

*vuossjat guolijt
tsahkkidit dáláv
tsaggat låvdagoadev
tjoallot guolijt
rádjat læjrrasajev
gæhttjat tjáhtjeláttijt
oadet låvdagoaden
oaggot svitjujn
áhtsát skáltjojt
stáhkát fierván
viedtjat tjátjev*

ULME: OAHPPPE GALGGI

- gávnnot dáro ja sáme moallánagájt sæmme sisanujn
- oahppat verbajt ma tjielggiji dájma v majt máhttep dahkat álggoskávlán nuorregátten

ULME: OAHPPPE GALGGI

- ságastallat báhkoklássajs
- biedjat verbajt ja substantijvajt aktij vaj tjielggiji dájma v
- oahppat verbajt ma tjielggiji dájma v majt máhttep dahkat álggoskávlán nuorregátten

b. 22: **8. Tjále gárgadisáv juohkka tjuorggasij.**

Dán dahkamusán li gávva majt oahppe ihkap dábddi jus li *VVV:jn* 1 ja 2 ávddåla barggam. Muhtema ihkap mujtti aj gárgadisájt majt li adnám dájda tjuorggasijda. Sæmme, valla låsep dahkamus gávnnu 23. bielen.

Vuolemusán dán bielen gávnnuji gárgadisájalgo, ma máhtti viehken sidjij gudi dárba, valla dáhki aj ietjá gárgadisájt dahkat. Báhkolissta 89. bielen la buorre viehkenævvo.

Bargadahttijn máhtta aj ságastallat viehkeverbajs ja gaktu doajmme gárgadisán.

Oajjvadus vásstádusájda:

1. *Mån lijkkuv suhkat.*
2. *Mån ájgov skáltjoj stáhkát.*
3. *Mujna li stihka vuossan.*
4. *Mån ájgov dáláv tsahkkidit.*
5. *Mån vierttiv viedtjat tjátjev jågås.*
6. *Mån oakkov gáttes.*
7. *Mij galggap årrop låvdagoaden ålggoskåvlån.*

ULME: OAHPE GALGGI

- hárijidallat gárgadisájt dahkat
- oahppat mij la viehkeverbba, ja gaktu vájkkudi nuppijt verbajt gárgadisán
- tjället álkkes gárgadisájt ma subtsasti jali gávvi

b. 23: **9. Tjále gárgadisáv juohkka gávva.**

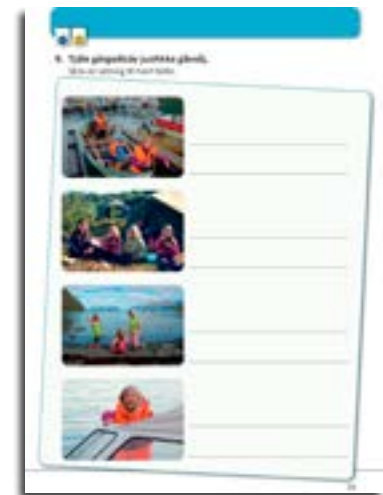
Dát la unnán låsep dahkamus gá ávdep bielen, danen gá oahppe oadtju stuoráp friddjavuodav mij gullu sisadnuj ja gárgadiskonstruksjåvnå. Dánna ij la fasihtta, ja oahppe máhtti ietjas oajves dahkat gárgadisájt gávva. Jus viehkenævojt dárba, máhtti adnet báhkogirjev jali báhkolistav girje mañemus bielen. Juska dahkamus gájbbet dássju niellja gárgadisá, de huoman vaddá buorre gávva oahppij tjållemtjehpudagájs: Dahkamus máhtta aj «iktet» jus máhtti báhkolistav adnet jali e, ja jus li dádjadahttjám adnet grammatihkav ja njuolgasúsájt duollatjållemij.

Oajjvadus vásstádusájda:

1. Oahppe li vantsan. Sij ájggu suhkat.
2. *Gávva li nejtsutja. Siján la bárråmbåddå læjrrasajen.*
3. *Mána li fierván.*
4. *Nejtsusj la vantsan. Sujna l gádjomvæssta.*

ULMME: OAHPE GALGGI

- tjället álkkes tevstajt gávva

b. 24: **10. Tjále majt dán dagá nuorregátten.**

Dán dahkamusán hæhttuji oahppe tjadnat verbajt allasisá majt li ietja oahppam, ja adnet dajt. Gárgadisálgov badjelin máhtti gærddot moaddi. Sij gudi viehkev dárbahti, máhtti adnet dahkamusáv 7 ja báhkolistav manjelin.

ULMME: OAHPE GALGGI

- tjället álkkes gárgadisájt ietjas vásádusájs ja átsáallamijs

b. 24: **11. Ma li boasstot dájn gárgadisájn?**

Dát dahkamus ij la mierkkidum ruodná májijn, valla jus oahppe li buoragit barggam 7. ja 8. dahkamusájn juo ávdán, de máhtti divna gæhttjalit. Báhkolissta 89. bielen la buorre viehke sidjij gudi dárbahti.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat báhkoklássajs, ja diehtet mij la værba
- gávnnat verbajt gárgadisájn
- áhkát gárgadisájt, dájdadit sisanov ja gávnnat mij la vihke

Tjoavdos:

Válldet ierit **tjollop**: Mij **átsáp/tjoaggep** skáltjojt fierván.

Válldet ierit **oaggop**: Mij **tsahkkidip/jáddip** dáláv.

Válldet ierit **rádjap**: Mij **oaggop** svitjujn.

Válldet ierit **gajkkop**: Mij **stáhap/dállip** fierván.

Válldiet ierit **tsaggap**: Mij **bassep** márfijt.

Válldet ierit **bassep**: Mij **viedtjap/vuossjap** tjátjev.

Válldet ierit **tsahkkidip**: Mij **gæhttjap** tjáhtjeláttijt.

Válldiet ierit **suhkap**: Mij **oadep** lávdagoaden.

Oajvvadásá gáktu vijdábut barggat tiemájn **Dájma fierván/nuorregátten**:

- Barggat báhkoahppamkártáj *Dájma nuorregátten* ja *Læjrrasaje bargo* aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Dahkit 34. dahkamusáv 76. bielen.
- Spellat bingov *Dájma mearragátten*. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Spill domino *Dájma vuonas*. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

b. 25-28: **12. Luonndonammadusá**

a) Hiehpá álget dahkamusájn ja ganugit bajelttjállagin, moaddásiida I gássjel bágujn *luonndonammadus* sámegeillaj ja dárogiel-laj. Majt sihtá báhko javllat? Majt oahppe ájádalli gá vuojnni dav bágov? Máhtti gus nágin bágov ma duobddágav gávviiji?

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonndonammadusájs ja manen la ávkálasj máhttet dajt
- oahppat muhtem guovdásj luonndonammadusájt
- dábdđát luonndonammadusájt
- tjället bágojt riehta
- hárijidallat adnet nominatijvav ja akkusativjav

Luonndonammadusá máhtti boahtet ávkken bájkkenamájt dájdadit, valla aj viehken duobddágijt láchkát kártajn. Dibde danen oahppijt ájádallat manen la buorre oahppat sáme luonndonammadusájt.

Tjoavdos:

VUODNA – FJORD
 LUOKTA – BUKT, VIK
 OAGGELITEN – BUKT
 NJUORRA – SUND

SUOLOJ – ØY, HOLME
 SKIERRE – SKJÆR
 NJÁRGGA – NES
 GÁDDE – STRAND

► b)

Dánna galggá tjadnat aktij riehta guolijt vaj sjaddi luonndonammadusá.

Oajvvadus jus muhtemijda l gássjel: *Gehtja man guovlluj guole vuodji ...*

Mujte, dát ij la dahkamus gánná stávvalijda juohkep, guole namá ælla juogedum «riekta», mij gullu stávvalijda.

Tjoavdos:

SUO + LLU = SUOLLU
 NJÁ + RGGA = NJÁRGGA
 LUO + KTA = LUOKTA
 JIEH + KKE = JIEHKKE
 VUO + DNA = VUODNA
 NUO + RRE = NUORRE
 TJÁH + KKÁ = TJÁHKKÁ
 ÁJD + DE = ÁJDDE
 GÁ + DDE = GÁDDE

► c)

Dánna oahppe máhtti tjuorggat ja bájnnet jus sihti.

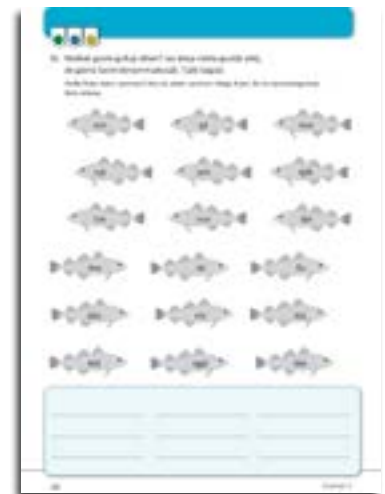

► d)

Dán dahkamusán galggi dábddát bokstávajt ja gæhttalit bokstávajs riehta bágov dahkat, vaj sjaddi bágo ma luondov gávvidi. Muhtemijda ihkap la dahkamus vehi gássjel, valla báhkolistajn 89. bielen viehken, soajttá moattes dajna nagádi:

Tjoavdos:

KÁHÁJ	JÁHKÁ	ELV
ORRENU	NUORRE	SJØ
EDDÁG	GÁDDE	STRAND, BREDD, KYST
HEPGÁ	GÁHPE	SENKNING I TERRENG
ERSIKRE	SKIERRE	SKJÆR
AUKLTO	LUOKTA	VIK, BUKT

▶ e)

Muhtem oahppe lijkkuji áhtsát bágojt bokstávamájven, madi ietjá oahppe, sierraláhkáj sij gænna I lãhkãm- ja tjállemgássjelisvuoda, e lijkku dasi. Danen ij la dahkamus mierkkidum ruodná mádjusijn.

Dán dahkamusán hiehpá buoragit tjadádit gáktu báhkolistav adnet ja makkár diedo danna gávnnuui. Dánna tjalmostip substantijavjt sãjãdit avta- ja moattelãhkuj.

T	J	O	L	M	M	E	L	U	S	S
O	L	S	U	O	L	L	U	S	V	U
S	U	O	L	O	J	M	O	M	U	O
D	Á	G	G	E	I	V	K	V	O	Á
D	R	Á	U	N	I	T	T	Á	D	O
U	N	J	U	O	R	R	A	I	N	R
N	J	Á	R	G	G	A	N	N	A	R
N	I	L	B	L	Á	S	S	E	S	I
S	K	I	E	R	R	E	P	E	R	T
Á	D	I	G	Á	D	D	E	H	M	Á

HUOM! Dánna I báhko TJOALMME boasstot tjáledum dahkamusán oahppijgirjen.

Tjoavdos:

Sãjãdus:

nes: *njárgha, njárga*

skjær: *skierre, skiere*

bukt/vik: *luokta, luovta*

fjord: *vuodna, vuona*

strand, kyst: *gádde, gátte*

øy: *suoloj, suollu*

sund: *tjoalmme, tjoalme*

svaberg: *lásses, lássá*

Jus oahppe li dan rájen, de hiehpá dahkamusáv guhkedit ja hárijidallat sieradusáv nominatijva ja akkusatijva gaskan. Gá oahppe li tjállám bágojt nominatijva ieneplohkuj, de la álkke akkusatijvvahámijit. - ja daj máhttebihtit sãgastallat majt vuojnnebihtit klássalanjá álgusjbiele jali gávås ietjas lahkabirru-sijs mij vuoseduvvá stuorsjerman. Vuostatjin máhtti gærddot/ tjelggit nominatijva ja akkusatijva adnemav. Manjela máhtti oahppe barggat guovtes ja guovtes, ja buktet (ja/nei) gatjálvisãjt nubbe nubbáj, duola degu:

A: Vuojná gus njárgav?
 B: Vuojná. Dála l njárgga (vuoset gáváv).
 jali:

A: Le gus vuodna gáváv?
 B: Ij la. Iv vuojne vuonav.

Báhkolistan 93. bielen li moadda ienep luonndonammadusá gatjálvisájda.

b. 29: 13. Járggála!

Dán dahkamusán oadtju oahppe adnet dajt majt li oahppam luonndonammadusájs, illatijvva ja innesijvva. Iesj dán áhpa-diddje diedá, gut dábdá oahppij máhtukvuodajt, majt galga rávkkat mij gullu grammatihkkaj.

Oajvvadus tjoavddusij:

▶ a)
*Vi leter etter skjell i fjæra.
 Jeg vil fiske fra land.
 Vi har bål og koser oss på neset.
 Leirplassen er i den lille bukta.*

▶ b)
*Mij idjadip suollun.
 Sij guolliji tjoalmen.
 Vanntsa vuojij skiere nali.
 Sij dálliji lássán.*

Oajvvadus gáktu joarkket bargov tiemájn Luonndonammadusá:

- Sij gudi dárbahti hárrjiddallat ienebu luonndonammadusáj, máhtti barggat báhkooahppamkártáj Luonndonammadusá 1, aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Spellit *Fiervábingo*. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

Gáváv li moadda luonndonammadusá, ja buorre álggo ságastallamij. Gávvidum Sállan ja dáppen la stráddu, bávte, juova, luokta, várre, jalgga ja jággásj. Gáváv: Edel Monsen

ULME: OAHPE GALGGI

- járggálit álkkes gárgadisájt sámegeielas dárogiellaj
- dábdát luonndonammadusájt ja innesijvav

b. 30: Fáhkatæksta: *Guhka vuona*
14. Guhkemus vuona ietjat fylkan

Dahkamus 14 introduseri bajelttjállaga ja dan fáktátevstatja baktu guhka vuonajt Vuonan. Fáktátevstav lãhki aktu, guovtes ja guovtes jali aktisaj juohkusin. Máhtá aj oahppijs gatjãdit makkár vuonajt dãbdden.

Tæksta I aj buorre álgo sãgastallat bãhkoklãssajs, sierralãhkãj adjektivajs, ja vehi gãktu dajt sãjãdit. Vuolemusãn dãn bielen lip vãlldãm mañen grãdasãjãdimev bãgos guhkke attribuhttan:

guhka vuodna – guhkep vuodna – guhkemus vuodna
 en lang fjord – en lengre fjord – den lengste fjorden

Åhpadiddje máhttã oahppijs buktet gatjãlvisãjt tækstaj. Dãnna hiehpã adjektivajt adnet ja rieknit vehi.

Buojkulvis:

- Makkár vuodna I guhkemus vuodna Vuonan?*
- Mij la Finnmãrko guhkemus vuodna?*
- Le gus Ofuohtãvuodna guhkep Oslovuonas?*
- Galla miehter la Oslovuodna? Na mijla?*
- Galla miehter la Divtasvuodna?*

14. dahkamusãv mãhtti tjoavddet guovtes ja guovtes, valla vierti kãrtav gã galggi tjoavddet dahkamusãv, www.norges-kart.no viehken. Jus oahppe ælla ãvdutjis dãnna næhttabelijn oahpãstuvvam, de vierti åhpadiddje vuosedit gãktu åhtsãt ja zoomit kãrtan.

Mãhttelis la aj dahkamusãv tjoavddet listaj viehken, duola degu: https://no.wikipedia.org/wiki/Liste_over_norske_fjorder#Finnmark.

Åtsã listav juo ãvdãn, sierralãhkãj jus dujna li oahppe gudi «snuoggi ietjãn» Internehtan.

Gã dahkamusãv li tjoavddãm, de mãhtti oahppe adnet ietjasa dahkamusvãsstãdusãjt gã sãgastalli daj guhka vuonaj birra ietjasa guovlon gatjãlvisãj baktu. Dãnna I luondulasj ienebut hãrjiddallat grãdamãlssomav bãgos guhkke, valla aj rãjddotãllaj:

Buojkulvis:

- Mij la ... fylka guhkemus vuodna?*
- Mij la ... fylka nubbe guhkemus vuodna?*
- Mij la ... fylka goalmãt guhkemus vuodna?*
- Mij la ... fylka næljãt guhkemus vuodna?*
- Mij la ... fylka vidãt guhkemus vuodna?*

ULME: OAHPPPE GALGGI

- lãhkãt oanes fáktátevstav
- oahppat vehi geografijjav sãme guovlos
- oahppat muhtem bãjkenamãjt
- adnet tãllajt gã sãgastalli geografijas
- oahppat adnet digitãla kãrtaj
- sãgastallat adjektivajs gãktu adjektivajt sãjãdit

b. 31-32: 15. Vuona Sáme guovlojn

Dán dahkamussaj máhtti oahppe adnet báhkolistav viehkken, jali ihkap digitálakártav: www.norgeskart.no, ja dan baktu oad-tju aj visuálasaj gáváv gáktu vuona li tjanádum nubbe nubbáj. Jus oahppe ælla ávdutjis dájna næhttabielev oahpástuvvam, de viertti áhpadiddje vuosedit gáktu áhtsát ja zoomit kártan. Dahka-musáv máhtti tjoavddet guovtes ja guovtes. Jus oahppe adni digitálasaj kártav, de la ávkálasaj dahkat c)-dahkamusáv sæmmi bále gá a)

Tjoavdos:

▶ a)

- Leinesfjord – Lajrakvuodna*
- Tysfjord – Divtasvuodna*
- Tanafjorden – Deanuvuotna*
- Porsangerfjorden – Porsáŋgguvuotna*
- Saltenfjorden – Sáltovuodna*

- Efjorden – Áhtávuodna*
- Mørsvikfjorden – Murkosvuodna*
- Beisfjord – Usjmá*
- Mistfjorden – Missto*
- Sørpfjorden – Gievsfierdda*
- Hellemofjorden – Oarjjevuodna*

▶ b)

Dánna vierttiji oahppe vuostak ielvvet at vuodna l tjáledum gálmá láhkáj: *vuodna – vuonna – vuotna*.

Dan maŋŋela hiehpá aktan tjoahkkájgiesset ja ságastallat manen la nav: Vuonna l merrasámij variánnta bágos vuotna, ja vuodna l julevsámij tjállemvuohke.

Diedo gávás: Gávvá 31. bielen la Trollholmsundas/Činavuohppi Porsáŋggu-vuonan. Gávvá hiehpá buoragit filosofalasj ságastallamij: Majt oahppe vuojnni - ja manen li dakkár gierge? Dánna l loahpe gávádit. *Vuonajn 4* girjen vuojnni oahppe dáv gáváv vas, ja danna lip válldám maŋen bávav/subttsasav mij la tjanádum dan sadjáj, valla máhtá oahppijda subtsastit ánigattjat juo dálla, gehtja buojkulvis <https://www.stabbursnes.no/vandring/trollholmsund/>.

▶ c)

1. Várjavuonna	7. Vefsnvuodna
2. Deanuvuotna	8. Nansenvuodna
3. Lágesvuotna	9. Tråantevuodna
4. Porsáŋgguvuotna	10. Oslovuodna
5. Ófuohtá	
6. Ranvuodna	

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat vehi geografijjas sáme guovlojn
- oahppat muhtem vuonaj namájt
- oahppat adnet digitála kártav
- ájádallat majt bájkkenamá máhtti subtsastit midjij

b. 33-34: 16. Suohkanij nama

Dán dahkamusán oadtju oahppe oahppat muhtem suohkanij namájt: a)- ja b)-dahkamusán lip válldám maŋen suohkanij namájt Nordlándan, ja suohkanværojtt/kommunevápen maj máhtti juo ávdán barggát ávdás barggagáhti c)- ja d)-dahkamusáj. Danna galggi oahppe álgov dahkat ietjasa suohkanis. Ienemusá oahppijs dárbaŋi dávk kártav viehkken.

Tjoavdos a) ja b):

- 6: Hamarøy – Hábmer
- 2: Narvik – Áhkánjárġġa
- 4: Steigen – Stájġġo
- 1: Fauske – Fuossko
- 3: Bodø – Bådåddjo
- 5: Beiarn – Bájddár

Oahppe aj máhtti filosoferit symbávláj birra. Máhtti gus symbávláj subtsastit daj suohkanij birra?

ULMME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat muhtem suohkanij namájt

b. 35-38: 17. Bájkkenamá

Dát dahkamus la bájkkenamáj birra merragátten. a)-dahkamusán li bájkkenamá Divtasvuonas. Muhtemijt dásj máhtti tjoavddet viehkken daj luonndonammadusáj ma li namájn, ja dánna de oadtju moadda dajs nammadusájs majt hárjjidallin 12. dahkamusán, valla dánna li aj muhtem nammadusá gánná tjoavdos ij la sæmmi tjielgas. Dahkamus la inspirasjávnnán ja majna juo ávdán barggagáhti b) -dahkamussaj, gánná galggi dahkat muodugasj dahkamusáv nubbe nubbáj.

▶ a)

Tjoavdos:

- 1. Gásluokta – Kjøpsvik
- 2. Ájládde – Hellandsberg
- 3. Gielkká – Kjelkvik
- 4. Ráluokta – Rørvik
- 5. Utsvuodna – Grunnfjordbotn
- 6. Garváldahka – Garvanes
- 7. Svienjunnjá – Pálsommarseth
- 8. Hierenjárġġa – Korsnes

- 9. Ráhtáluokta – Fredagsvika
- 10. Ávkke – Haukøy
- 11. Gállá – Kjær, ytre
- 12. Jåġåsijdda – Storå
- 13. Tjárro – Tjárnes
- 14. Måsske – Musken

ULME: OAHPPPE GALGGI

- dábddát luonndonammadusáj
- oahpásmuvvat muhtem bájkkenamájda Divtasvuonan

► b)

Dánna oahppe ietja dahki dahkamusáv ja fasihtav. Ulmme I sij galggi adnet bájkkenamájt ietjasa guovlos.

► c)

Dánna li bájkkenamá álles Sáme guovlojs. Oahppe gudi dába-lattjat válljiji ruodná mádjusav, ja lijkkuji dákkár dahkamusáv, máhtti gæhttjalit dajna barggat jus sihti. Kártajn jali báhkolistajn viehkken ij la nav gássjel. Dahkamus la aj inspirasjávnnán dahkat sæmmilágásj dahkamusáv d)-dahkamusán.

Tjoavdos:

A	M	U	R	K	O	S	V	U	O	D	N	A
E	R	B	Á	B	J	B	I	G	G	V	U	Á
Á	A	S	H	U	N	J	Á	R	G	A	S	T
R	L	S	K	I	E	V	V	Á	A	T	P	T
G	S	E	K	F	U	O	S	S	K	O	Á	Á
Á	E	V	A	O	U	N	Á	U	P	M	L	R
L	A	J	R	A	K	V	U	O	D	N	A	B
L	Á	D	I	K	V	D	D	R	I	B	V	A
D	S	V	U	O	B	I	L	T	M	T	U	H
O	Á	S	V	T	V	U	N	T	N	M	O	T
Á	D	E	A	N	B	Á	L	Á	K	I	L	A
H	V	O	N	A	M	O	B	A	E	P	L	Á
A	S	B	Á	J	D	D	Á	R	H	M	E	G

► d)

Dahkamus ij la mierkkidum ruodná ja alek mádjusijn danen gå soajttá liehket vehi gássjel namájt tjället nieljetjiegagij. Oahppe gudi dábalattjat válljiji alek jali ruodná mádjusav, ja sihti gæhttjalit, máhtti huoman dav dahkat. Dahkamus gájbber vaj oahppe vierttiji riekta ja snivva tjället ruvtojsa. Jus sjaddá ilá gássjel oadtjot namájt hiebatjit, de máhtti tjället gåjt dal 3-4 namá. Ájnas la oahppe riek tjáppagijt tjállli gå dahki dahkamusájt nuppijsa, sierraláhkáj dakkár dahkamusán, ietján soajttá gássjel gávnnot tjoavddusav.

ULMME: OAHPE GALGGI

- sjuggelisát barggat bájkkenamáj ja dahkat dahkamusáv ietjádijda

ULMME: OAHPE GALGGI

- oahppat bájkkenamájt Sáme guovlojn ja ietjasa guovlon

- Beiarne – Bájjdár*
- Fauske – Fuosko*
- Mørsvikbotn – Murkosvuodna*
- Skjomen – Skievvá*
- Kjeldebotn – Gálldo*
- Bjerkvik – Ráhkka*
- Ballangen – Bálák*
- Leinesfjorden – Lajrakvuodna*
- Lødingen – Lådik*
- Svolvær – Spålavuolle*
- Sortland – Suorttá*

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet bájkkenamájt ietjat guovlon
- sjuggelisát barggat bájkkenamáj ja dahkat dahkamusáv nuppijsa

Unjárga girrko I tjáppa bájken njárgga-gietjen. Girrko I ájnas kulturhistávra-lattjat. Dav válldin adnuj jagen 1858, valla oasse inventáras la 1600- ja 1700-tállas. Gávvá: Edel Monsen

b. 39: 18. Vanntsamanno

a)-dahkamusán galggi oahppe «mannat», ja ietja manov mierredit. Buorre dánna jus la kártta viehkken. Makkár kártta hiehpá, gatjálvis la jus galggi guhkes jali oanep mannuj. Oahppe gudi e merragátten áro, oadtju ietja válljit gásstá sihti vantsajn manna-goahtet. Dahkamusáv máhtá «stuoredit» ja dahkat avtatrájak tækstan.

b)-dahkamusán galggi oahppe subtsastit ietjas manos, ja dánna I buorre máhttelisvuohta hiebadit. Muhtema máhtti dássju javllat namájt, madi iehtjádijt máhtá hasodit illatijvav ja innesijvav adnet – ja máhtti aj giehttot majt dahkin muhtem sajijn. Njálmásasj dahkamusájn máhtti barggat juogu guovtes ja guovtes jali aktisasj juohkusin.

Dahkamusáv hiehpá aj buoragit gulldalit ja gærddot dav mij subtsasduvvá: Gå akta oahppe I subtsastam ietjas manos, de nubbe oahppe máhtá dav subtsasav gærddot:

Buojkulvis:

Sån la vuolggám ...

Sån la læhkám ...

Sån ájggu mannat ... gæhttjat ...

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet kártav viehkenævvon gárvedittjat avtav manov
- oahpásmuvvat muhtem sáme bájkkenamájda ietjasa guovlo álggolin
- adnet bájkkenamájt njálmásasj guládallamin gå ávddånbukti iehtjádijda
- gulldalit dav mij subtsastuvvá
- mujttalit dav mij subtsastuvvá

b. 40: 19. Bájkkenamajt guoradallat

Dán dahkamusájn máhtti oahppe adnet www.norgeskart.no jali turistkártav ietjasa suohkanis viehkken. Gå lissta I tjáledum, de la ájnas ganugit ja ájádallat «gávnadisájt» birra. Moatten sajen gávnnuji állo ienep sáme bájkkenamá ienni dajt majt oahppe diehti. Oahppe alvaduuvvi gå oadtju diehtet sáme giella I akti ájgen læhkám viesso giella, ja muhtem sajijn giella mij ienemusát gulluj. Jus dijá guovlon e gávnnu sáme bájkkenamá, de máhttebihtit ájádallat manen la nav.

Dahkamusáv máhtti aktu barggat jali guovtes ja guovtes. Máhttelis la aj dav adnet juogosgilppusin, ja ulmme I gávnnat ienemus luonndonammadusájt bájkkenamájn. Juohkusa hæhttuji de maŋgutjissaj ietjasa «gávnadisájt» ávddånbuktet nubbe nubbjá. Dat juogos mij la gávnnam ienemus luonndonammadusájt, vuojttá. Jus li riek állo bájkkenamá danna gånna árrrobihtit, da máhtá biedjat rájáv ietjada suohkanij. Jus ælla vuojga namá, de máhttebihtit guovlov stuoredit.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem bájkkenamájt ietjasa guovlojn
- oahpásmuvvat geografijaj ietjasa guovlojn
- ájádallat majt sáme bájkkenamá máhtti subtsastit luondos (ja kultuvas) avta guovlon

b. 41: 20. Gánná I dát? Galla dásj bájkis dábda dán?

Oahppe máhtti álget gávájt guoradallat, ja gæhttjat jus dábdi muhtem motijvajt. Tæksta viehkkeruvton la viehken sidjij gudi e motijvajt dábda, ja duodastussan sidjij gudi jáhkki sij motijvajt dábdi.

Tjoavdos:

1. *Globe-skulptuvrra I Davvenjárgan/Nordkapp. (Moattes dábdi dav TV-programmas 71° Nord.)*
2. *Galbba I Áhkánjárgan.*
3. *Jåhtelisvanntsa manná Oarjjevuonav sisi.*
4. *Stáda I Bådådjo.*

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkát ja dádjadit gárgadisájt
- gávnnat tevstajt ja gávájt ma aktan hiehpi
- tjálet bájkkenamájt ma hiehpi gávájda

b. 42: Subtsas: Rávga háddidallá ulmutjav

Dát tæksta I vuostak hárijidallamlåhkåm. Sihtá javllat, åhpadiddje låhkå jali subtsas subtsasav oahppijda gudi gulldali. Máhtti aj tjuovvot tevstav. Jus tæksta galggá låhkåmlækson sijdan, de viertti dav vuostak skåvlån tjadádit.

Tæksta hiehpá aj buoragit dramatiserimij, doahkkoteáhterij jali dahkat gávvrájdajt. Máhtta aj vuodo stasjávnnååhpadussaj (gehtja [tjuovvusav 1](#)).

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkát jali gulldalit subtsasav
- sámegeillaj
- ságastallat sáme subtsastallamvuogijs
- oassálasstet dramatiserimij jali
- barggat tevstajt sjuggelisát ietjålåhkáj

Tjuorggasa: Oahppe 5. ja 6. klásson Olmmáivåkke skåvlån

b. 43-44: 21. Kulturhistávrrá

Dahkamusáv máhtá introduserit vaj dibde oahppijt «filosoferit» bajelttjállagav: *Mij la kulturhistávrrá?*

Jus váldá dav gáhtjos «BISON»-overblikk bielijn, de ihkap siján li oajvvádusá vásstádussaj. Muhtema ihkap aj máhtti buojkulvisájt buktet mij la kulturhistávrrá.

BISON: Gávva/Bilder – Álggo/Ingress – Tjoahkkájgæsos/Sammen- drag – Bajelttjállaga/Overskrifter – Tjåvdabáhko/Nøkkelord

Kulturhistávrrá báhko l rievddam ájgij tjadá. Dálla javllap, kultuvrrahistávrrá l ulmuttjij bæjvålasj kultuvrra ávddåla ja dálla. Store norske leksikonan gávnnap dáv tjielggidusáv:

«Den moderne fagretningen kulturhistorie studerer menneskers handlinger og tanker i fortid og nåtid, og forbindelsen mellom den materielle kulturen og menneskenes fortolkning av virkeligheten. En kulturhistoriker undersøker kulturelle og historiske prosesser som tradisjon, endring, innovasjon og spredning av for eksempel gjenstander, handlinger og fortellinger.»

(sitáhhta: <https://snl.no/kulturhistorie>)

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat mij la kulturhistávrrá
- oahppat muhtem bágojt ma máhtti subtsastit kulturhistávrrás
- ságastallat kulturhistávrrás almullattjat, ja makkár kulturhistávrrålasj bájke gávnnuji ietjasa lahkabirrasin makkár kulturhistávrrålasj bájke gávnnuji ietjat lahkabirrasin
- ságastallat gåktu ulmusj, birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev

▶ a) og b)

Dahkamus ja gávva vaddeba muhtem oajvvådusájt mij la kulturhistávrrá, ja vuodo l b)-dahkamussaj. Danna máhttebihtit ságastallat kulturhistávrrás ietjasa lagosbájkes/guovlos.

Tjoavdos a):

*oabme muorrvantsa – gamle trebåter
fiervvåskiedjá/nåvsste – naust/sjøbod
jielle – iskehjell
stárffo – støe
kådja/briggo – kai/brygge*

*tjuovggatoarnna – fyr
gierggehårre – steinrøys
guollimvædtsak – fiskeredskap
lådne – lunner
oasesbájkke – handelssted
bårrobuodo – molo*

▶ c)

Dánna máhtti oahppe vijdábut «tjoahkkít» ja tjället ienep bágojt ma hiephi sáemmi tiebmáj. Báhkolissta 91. bielen la máhtta viehkken.

Luondulasj dahkamus gá vijdábut barggi: oahppe máhtti tjávda-bágojt adnet majt li tjállám gá galggi bájkálasj kulturhistávra birra subtsastit. Máhtá tjället muhtem gárgadisálgojt tábluj.

Buojkulvis:

*Muv suohkanin la ... ja ... dajna gá ...
Mån lav vuojnnám ... ja ...*

Diedo gávás:

Gávva 43. bielen la fiervváskiedjá mij la Gáivuonan. Fiervváskiejá li ráfájduttedum kulturmuhto ja vuosedi gáktu merrasáme li tsieggim gádjít 1800-tállan, ja sáemmi bále vuojnnep dav dálusj viessomvuogev. Dán gávna ienep diedoijt ja video dánna: <https://nordligefolk.no/sjosamene/arkitektur-og-byggetradisjoner/fjaerabuene-i-birtavarre/>

Gávva 44. Bielen la Stájgos. Ávddábielen vuojnnu bátsidis manep væráltdoaros. Batteri Dietl lij dujska doarroladdne, ja Stájgon li dievvá dálusj bátsidisájs ja kulturmuhtojs. Dánna ja ietjá næhttabielijn gávna buojkulvis ienep diedoijt: <https://nord-norge.com/?artikler=engeloya-er-et-gammel-sentrum-i-nord-norge>

Jus ehpit la álggoscávlán mannam muhtem oabme návstáj, jali ietjá kulturhistávrasj sadjáj mij subtsas merragátte kultuvra birra, de vierttibitit dav dahkat. Dákkár guossidibme l buorre oahppam ja mávtástuhtá.

ULME: OAHPE GALGGI

- ájádallat kulturhistávras ietjasa guovlon
- báhkolistav adnet gá ájggeguovddelis bágojt gávnná
- subtsastit tjávdabágojt vuodon

b. 45-46: Fáhkatæksta: Návstte

Gávnnuuj guokta variánta návstte tevstas, akta giehppis 45. bielen ja nubbe unnán låsep 46. bielen. Jus oahppe li læhkám juokkirak návstten ja hárijidallam bágojt, de dábdde moadda dajs bágojs dán tevstan, ja sjaddá buorre gærddot. Jus ælla, de sjaddá tæksta gássjel ja moadda ádá bágo. De ihkap la buorre dav læhkát aktan. Mij lip dahkam plánsjav, *Stárfon* álggogávás 6. bielen. Plánsjan li moadda bágo majt oahppe dárbahti, de la ávkálasj viehkkenævvo jus klássaladnjaj gatsosta. Jus oahppe galggi bágojt oahppat, de la ájnas barggat daj dahkamusáj ma tjuovvu.

ULME: OAHPE GALGGI

- læhkát ja dájdadit álkkes fáhkatévstav
- oahppat barggovædtsagij ja dárbbagij nammadusájt návstten ja návstte álggolin

>>>

Tiebmáj návssste, vanntsa ja guollim máhttsap vas *Vuonajn 4* girjen. Dalloj tjalmostip guollevedtsagijt, gáktu guolli ja vuodna-guollárij guollimjagev.

Máhttebihtit ságastit gáváj birra, dánna máhtti oahppe gávnnat ienep hiebalgis bágojt; návssste, gæksa, muorravanntsa, jielle ja gájkkeguole.

b. 47-51: 22. Stárfon

► a)

Dánna galggi tjället riekta bágov gávájda:

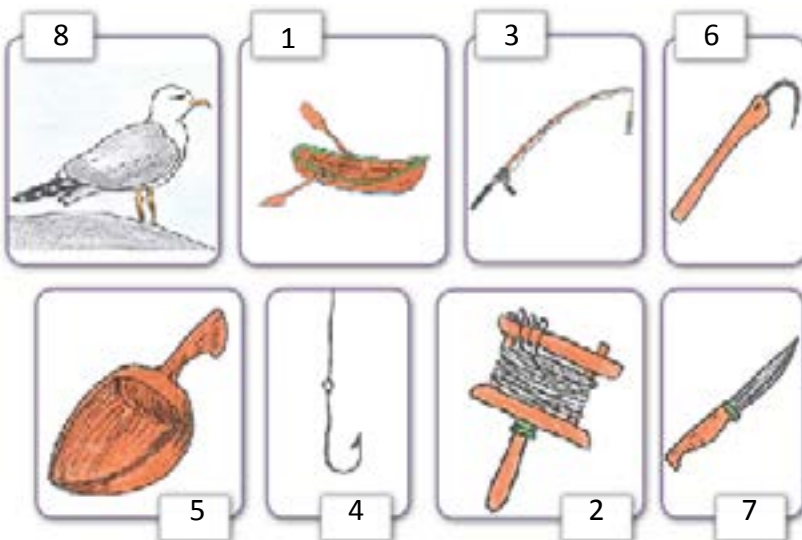
1. stárffo
2. gádjomvæssta
3. vuogga
4. kávvila
5. viermme
6. duorggo
7. jielle

► b)

Jus galggá dáv dahkamusáv riekta tjoavddet, de hæhttuji oahppe låhkát gárgadisájt, dájdadit sisanov ja tjadnat riekta tjuorggasij.

Tjoavdos:

ULME: OAHPE GALGGI

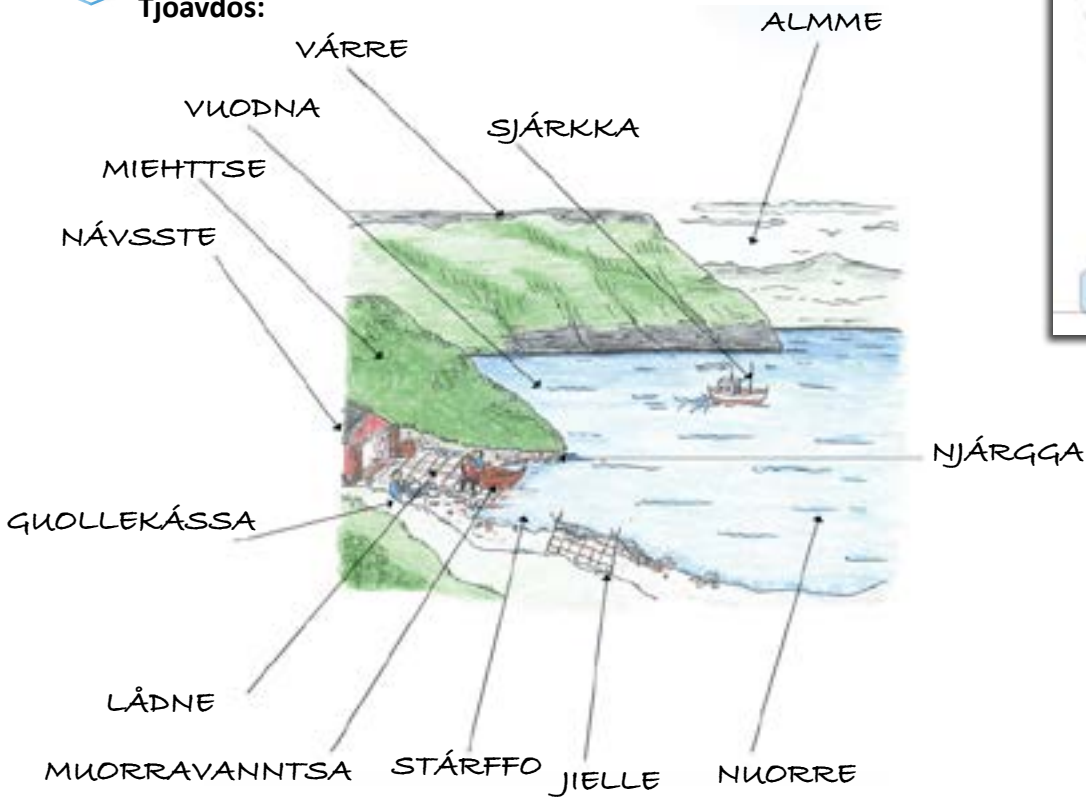
- tjället riekta bágojt gávájda
- låhkát ja dájdadit gárgadisáj sisanov
- gávnnat tevstav ja gáváv ma aktij hiehpi
- máhttet nammadit guovdásj substantivajt ma gulluji stárfuj ja vuodnaj

c) Dán dahkamusán oadtju oahppe bágojt adnet majt li oahppam tevstan *Návsste*, ja duodden muhtem luonndonammadusájt.

Tjoavdos:

d) Dánna lip dahkam vehi gássjelis ruossabágojt, ja oahppe galggi dajt bágojt tjálllet majt li oahppam vantsa, návsste ja vædtsagij birra. Ájnas la tjálllet bágojt riehta.

Tjoavdos:

1	V	U	O	G	G	A														
				2	K	Á	V	V	I	L										
			3	J	Á	D	D	I												
				4	Á	J	R	O	J	T										
				5	N	U	O	R	E	N										
6	V	I	E	R	M	M	E													
7	F	I	E	R	V	V	Á													
	8	R	Æ	G	G	A														
					9	S	U	H	K	A	T									
10	V	A	N	T	S	A	V													
					11	S	T	Á	R	F	O	N								
12	Á	V	N	N	A															

Tjoavdosbáhkko: Gádjomvæssta

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja dãlkkut gãrgadisãjt
- jãrggãlit dãrogielas sãmegiellãj
- tjãllet bãgojt riehta

HUOM: Oahppijgirjen la vihke dán dahkamusán. nr 8. Sirde gálmmã ruvto oalgesbãllãj.

▶ e)

Dát la tjállemdahkamus gánná oahppe galggi adnet bágojt ja moallánagájt ávdep bielijn. Oahppe gudi viehkev dárbahti, máhtti vuoseduvvat tevstajda 46. bielen.

Oajvvadus tjoavddusij:

Miján la ruoppsis návsste fierván.

Návsste álgusbielen la stárffo ja jielle.

Návssten la oabme muorravanntsa.

Siejnen gahtsahi gádjomvesta ja guollimvædtsaga.

Vantsan li ájro, sliehppi, hávsgárre, nijbbe ja duorggo..

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn Stárffo:

- Barggat báhkooahppamkártáj Návssten aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. [Dánna](#) gávna gáktu barggat.
- Spellat Návsstelabyrinnta. [Dánna](#) gávna gáktu barggat.

b. 52-53: Lávllaga: Guollevávlla, Gálmma guolátja

Guollevávlla I buorre álggo tiebmáj Nuorreguole danen gá oahppe dábdidi ienemus guolijt, sierraláhkáj jus li barggam Vuonajn 2 girrijn ávdđála.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpástuvvat muhtem lávllagij sámegeillaj
- guolldalit ja oassálasstet lávllagijda
- gærddot ja/jali oahppat muhtem nuorreguolijt

b. 54-57: 23. Nuorreguole

▶ a)

Hárjjidallat báhkogirrijn: Hárjjidallat báhkogirrijn girje maŋŋegietjen jali digitála báhkolistav. Dánna li nágin gudi dárbahti gærddot diedojt ma báhkolistan gávnnuji. Oahppe ietja válljiji makkár guolij namáv sihti tjállet.

Jus oahppe li dan rájen juo, de máhtta aj dán dahkamusán hárjjidallat sieradusáv nominatijvas ja akkusativvas. Gá oahppe li tjállám bágojt nominatijva moatteláhkuj, de la álkke dahkat akkusativvahámev. Maŋŋela máhttebihtit ságastallat makkár guole gávnnuji vuonan gánná árrobihtit (nominatijvva), ja makkár guolleslája oahppe li vuojnnám/guollim/bárrám/tjuorggam (akkusativvva). Dáv máhttebihtit aktan barggat, jali oahppe máhtti barggat guovtes ja guovtes, ja buktet ja/nei-gatjálvisájt nubbe nubbáj, duola degu

A: Le gus mijá vuonajn stájnar?

B: Le, mijá vuonan la stájnar.

A: Le gus bivddám stájnnav?

B: Iv la bivddám stájnnav.

ULME: OAHPE GALGGI

- máhttet báhkogirjen láhkát
- oahppat/gærddot ieneplogohámij dábdomerkaht
- oahppat nuorreguolij namájt
- oahppat bágojt riehta tjállet
- tjuorggat muhtem guolijt
- hárjjidallat nominatijvav ja akkusativvav riehta adnet
- ságastallat luonndoluohko birra

>>>

► b)

Oahppe máhtti ietja válljit makkár guolijt sihti tjuorggat ja guolij namájt.

► c)

Tjoavdos:

JÁDDI
SÁJDDE
STÁJNAR
JUKSO
BÁLDES

Oahppe máhtti aj biedjat sátsov tjuorggasijs riehta namájda.

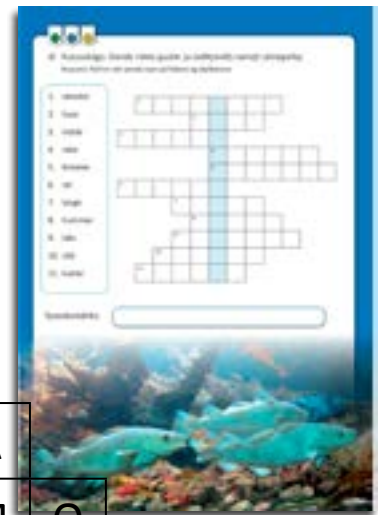
► d)

Huom: Vige li dahkamusán oahppijgirjen. Ruossebágon, 8. dahkamusán gáhtu akta rukto, ja 9. dahkamusán galggá mañemus rukto ierit.

Tjoavdos:

1 S T Á J N A R												
					2 J U		K S		O			
3 L O A D D			O									
					4 R		Æ H		K K		A	
					5 R		O A		S S		M O	
6 S Á J D D E												
			7 L		Á G		G O					
				8 H		U M		M Á		R		
			9 L		U O		S S		A			
		10 S		I L		L D		Á				
11 B		Á L		D E		S						

Tjoavdos: Nuorreguole

HUOM!

Oahppijgirjen dán dahkamusán li gálmma vige:

1. gádoda avtav ruvtov oalgesbielen
2. duoddi avtav ruvtov oalgesbælláj
8. duoddi avtav ruvtov oalgesbælláj
9. gádoda mañemus ruvtov oalgesbielen

▶ e)

Tjoavdos:

		Riekta	Boasstot
1.	Sájdde I rávvat.	X	
2.	Jáddi I ruoppsat.		X
3.	Háhka I russjkat.		X
4.	Ræhkka I unnep sildás.	X	
5.	Sájdde I unnep rehkas.		X
6.	Stájnarin li basstelis báne.	X	
7.	Jádde I stuoráp bálldás.		X
8.	Nássteflinnjar la bådnen.	X	
9.	Stájnarin li skávtjá.		X
10.	Luossa lijkku sállte- ja varástjåtjev.	X	

ULMME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja dádjadit gãrgadisãjt, ja árvustallat jus sisadno I boasstot jali riehta

▶ f)

Gãrgadisã ma li riehta:

- Sájdde I rávvat.
- Ræhkka I unnep sildás.
- Stájnarin li basstelis báne.
- Nássteflinnjar la bådnen.
- Luossa lijkku sállte- ja varástjåtjev.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem lættijt merragãten
- oahppat tjãllet bágojt riehta avtalãhkuj ja moattelãhkuj

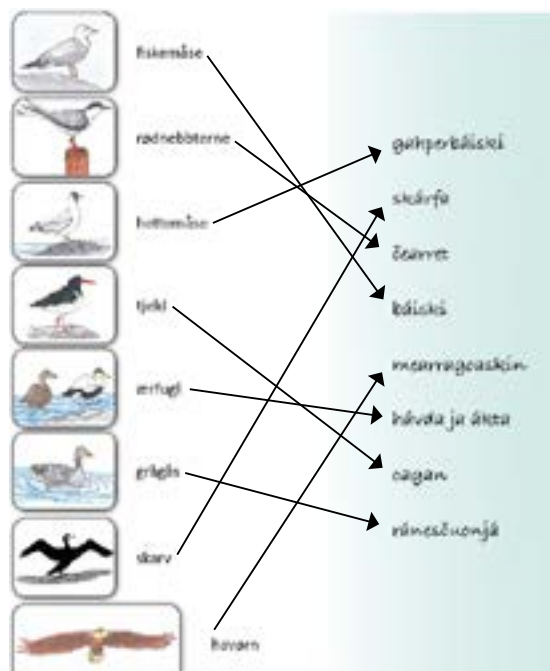
b. 58-60: 24. Tjãhtjelãtte

▶ a)

Dãnna lip aj válldãm maŋen dárogiel namãjt, danen gã moat-tes oahppijs e mãhte nav moadda tjãhtjelãttij namãjt. Jus lihpit adnãm lættijt tiebmãn ålggoscãvlãn, de la dát ålkkes dahkamus, valla jus ehpit la, de mãhtti oahppe læddeplãnsjav adnet viehkken.

Tjoavdos:

>>>

▶ a)

E	R	I	T	T	S	U	O	J	R
E	A	T	I	B	K	N	N	Á	T
S	O	S	P	B	Á	I	S	V	I
K	I	A	I	I	K	O	T	D	I
Á	T	G	E	A	L	R	P	D	T
R	V	Á	V	V	E	Ŋ	Ŋ	A	L
F	E	N	R	R	I	O	P	M	S
F	A	T	J	I	E	R	R	E	K
A	B	N	N	O	S	K	Á	L	V
V	I	G	U	T	S	F	I	N	A

Dánna lip aj válddám manjen dárogiel namájt, danen gá moattes oahppijs e máhte nav moadda tjáhtjeláttij namájt. Jus lihpit adnám láttij tiebmán álggoscávlán, de la dát álkkes dahkamus, valla jus ehpit la, de máhtti oahppe láddeplánsjav adnet viehkken.

Tjoavdos:

▶ b)

Tjoavdos:

gråmåse: skákke, skávle
skarv: skárffa, skárfa
terne: tjierrek, tjierrega
ærfugl: ávdáa, ávda
tjeld: tsagán, tsagána

A: Le gus skávlen tjáhppis oajvve?

B: Ij la. Skávlen la vielggis oajvve.

B: Le gus tsagánin oránssja juolge?

A: Le. Tsagánin li oránssja juolge.

▶ c)

Oajvvadus tjoavddusij:

Terne og tjeld er trekkfugler.
Stokkanda liker både sjøen og ferskvann.
Tjelden har oransje føtter og nebb.
Havørna er vår største rovfugl.

▶ d)

Oajvvadus tjoavddusij:

Merragoasskem la stuorra árnsládde.
Skávle l dálvveládde, valla guolleskákke l jáhtteládde.
Skárffa soaptsu sálltetjátjen ja varástjátjen.
Tjierrek hálet gitta Oarje-Afrikáj ja Antarktisiij tjavtjátj.

ULME: OAHPE GALGGI

- járggálit sámegeielas dárogiellaj, ja dárogielas sámegeiellaj

b. 61: 25. Galla?

Dánna oajvvadip oahppe vuostak aktu barggi. De la buorre maŋŋela aktan tjadádit ja buohtastahttet ja gæhttalit jus li sæmmi vásstádusáv oadtjum.

Tjoavdos:

1. Gávån li guokta tsagána.
2. Gávån la dæssju akta skárffa.
3. Gávån li niellja tjerrega.
4. Gávån li lågenanguokta låtte.
5. Gávån li gålmmå játti.
6. Gávån li niellja sájde.
7. Gávån li vihtta hága.
8. Gávån li 12 sildá.
9. Gávån li $3+4+5+12=24$ guole
10. Gávån li $36 \times 2=72$ tjalme.

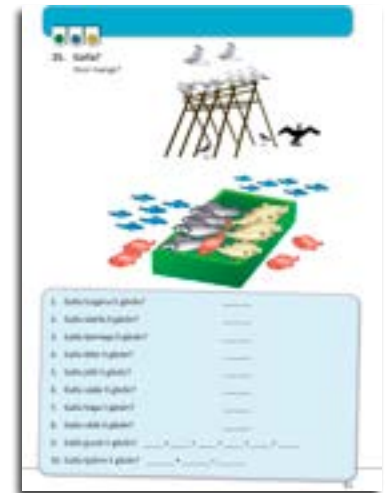
Dánna hiehpá buoragit jus oahppe diehti tállaj maŋŋela tjáleduvvi substantijva genitijvvej avtaláhkuj. Maŋutjissaj máhtta áhpadiddje adnet gávåjt ja vásstádusájt majt oahppe li tjállám, vaj ienebut hárijidalli tállajt njálmálattjat, ja ihkap stuorra tállajt.

Oajvvadus gatjálvisájda:

- Galla juolge li gávån? ($2 \times 12=24$)
- Galla låtte gáhtu jus gávån lidjin 100 låtte? (88)
- Galla guole gáhtu jus gávån lidjin 100 guole? (76)
- Galla guole gáhtu jus gávån lidjin 1000 guole? ($1000-24=976$)
- Galla sájde lidjin liehket gávån jus lidjin lågev gierde ienebu? ($4 \times 10=40$)
- Galla sildá lidjin liehket gávån jus lidjin tjuohte gierde ienebu? ($12 \times 100=1200$)
- Galla kilo játti li guollekássan jus juohkka jáddi l 5 kg? (15 kg)
- Galla kilo li guollekássan jus juohkka sájdde l 4 kg? (16 kg)
- Galla kilo li tjoahkkáj guollekássan jus la juohkka háhka viehkki avtav kilo? (32 kg)
- Man ålov viertti mákset jus ájgo oasstet ålles guollekássav, ja tsehka 30 kr kilos? ($32 \times 30=960$ kr)
- Man ålov viertti mákset jus ájgo oasstet stuorámus játtiv mij la 6 kg, ja guollár tsæhkká 40 kr kilos? ($6 \times 40=240$ kr)

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat gatjálvisbágojt *galla*
- dábddát guolij ja láttij namájt, ja dajt guládallamin adnet
- adnet tállajt njálmálasj guládallamin

b. 62: 26. Skáltjo

Jus lihpit barggam skáltjoj ávdebut, jali jus lihpit tjoahkkim skáltjoj álgguskávlán, de la dát álkkes dahkamus. Sæmmi guosská aj sidjij gudi li ávddåla barggam VVV girjij. Dahkamusáv la buorre gærddot oahppijda gesi l dárbbø, ja vaddá sidjij gudi máhtti bágojt, buorre dábðov gå rijbadi.

Dánna l læhkám mǎjvve gå e skáltjoj namá gávnnu báhkogirjijn, ja muhtema javlli slihtura namáv nominatijvvaj, madi iehtjáda vas javlli genitijvvaj. Dán dahkamusán lip válljim genitijvav divna slihturijda.

Ájnnaamos la dábððát slihtura namájt, ja tjadnat dajt skáltjoj hámiida. Usjudallap ij la nav ájnas oahppijda ságastallat gåktu tjállet, valla dán gut la áhpadiddje diedá gávnnuji moadda háme.

Tjoavdos:

- sávttaskálltjo
- vuonntsaskálltjo
- vierttsaskálltjo
- gájttsaskálltjo
- vuontsátjivga
- hæstaskálltjo
- gussaskálltjo
- svijneskálltjo

ULMME: OAHPE GALGGI

- gærddot/oahppat muhtem skáltjoj nammadusájt

b. 63: 27. Dákkij ja dárroj gaskan

Dánna l aj dahkamus mij la álkke jus lihpit læhkám fierván ja guoradallam ma danna gávnnuji. Jus ehpit la dáj bágojt ávdebut barggam, de máhttá liehket gássjel. Báhkolissta 92. bielen ja fiervváplánssja li buorre viehkkenævo sidjij gudi dárbaði.

Tjoavdos:

- ráppes – strandkrabbe
- bákteskálltjo – kråkebolle
- fiervvámádo – fjæremark
- nássteráppes – sjøstjerne
- dággeláffes – tangloppe
- skálltjo – skjell

ULMME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem smáv rámið namájt fierván

b. 64-65: 28. Ruossabágo: Fierván

Dán dahkamusán li guokta dahkamusá ruossabágoj sæmmi tiemájn: Akta mij la álkkep, ja nubbe stuoráp ja gássjelabbo. Oahppe gudi lijkkuji ruossabágojda, máhtti gæhttjalit goappátjijt jus sihti.

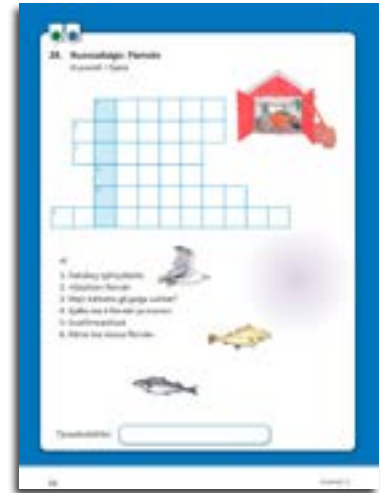
ULME: OAHPPE GALGGI

- lâhkát ja dâlkkut gárgadisájt fiervvá iellemis
- bágojt riehta tjället

▶ a)

		¹ S	K	Á	K	L	E			
	² N	Á	V	S	S	T	E			
	³ Á	J	R	O	J	T				
		⁴ D	Á	K	K	E				
		⁵ D	U	O	R	G	G	O		
⁶ F	I	E	R	V	V	Á	M	Á	D	O

Tjoavdosbáhko: Sájdde

Gåvvá: Pixabay.

► b)
Dánna oahppe ietja oadtju válljit makkár giedjegijt sihti «tjoagget», tjuorggat ja tjálllet namájt.

► c)
Dát la ihkap hásstalus muhtemijda. Dánna vierttiji oahppe dábddát namájt jus galggi dahkamusájn rijbbat.

Tjoavdos.
Sirkkalin gávnnuji: *hublorásse, galleboallo, biehtárrásse, gieganjuolla, gárven, gahpergiedjek.*

► d)
Dán dahkamusán vierttiji oahppe duodden diehtet gáktu duot dát giedjek la. Bájno krávnnaastaj mierredi gási giedjega galggi. Namá galggi tjáleduvvat dan krávnnaastaj sáemmi bájnijn gá giedjega bájnno.

Tjoavdos:

ULME: OAHPE GALGGI

- lāhkāt bāhkorájdov ja dábddát giedjegij namájt
- tjálllet giedjegij namájt ja diehtet makkár bájno li krávnnaastaj

OBS:

Oahppij barggogirjen la BIEHTÁRRÁSSE tjáledum sirkkalij. Dav giedjeknamáv ep la dálátji gávnnam julevsámegiellan.

▶ e)

Dánna galggi gæhttjalit bágojt riehta tjállet, vaj sjattoj namá ihti.

Tjoavdus:

RÁRÁD	DÁRRÁ	TARE
ÁKKDE	DÁKKE	TANG
SSELGÁRÁLE	GÁLLERÁSSE	SOLEIHOV
BHULSEORÁS	HUBLORÁSSE	LØVETANN
ELGÁLTTNARE	GÁLLENARTTE	GULSILDRE

ULMME: OAHPE GALGGI

- dábdđát sjattoj namájt ja tjállet dajt riehta

b. 69-70: 30. Biebbmo- ja dálkassjatto

Dán dahkamusán oadtju oahppe oahpásmuvvat muhtem árbbedábálasj biebbmo- ja dálkassjattojda.

▶ a)

Moattes jáhkki dát dahkamus la gássjelabbo gá majt jáhkki. Oahppe e dárba dádjadit álles sámegieltvestav gá galggi gávnnat tevstav ja gáváv ma gulluji aktan, báhko mij la buojdoma la nuoges. Muhtem oahppijt viertti huomana alodit lánhkát tevstav sámegiellaj, vaj dádjadi sisanos, vájku e divna bágojt dábdá. Dát la ávkálasj átsádallam mij dáhkki ietjá tevstajda.

▶ b)

Mij lip válljim dárogiel versjávnav tevstas dajna ájádusájn jut divna oahppe, vájku man tjiehpe li giellaj, galggi máhttet vehi oahppat luondo dávverijs.

▶ c)

Oajvvadus tjoavddusij:

*Gieganjuolan li állo C-vitamijna.
Máhttep sáfftit gieganjuolagiedjegijs.
Máhttep vuossjat tiejav gieganjuola lastajs.
Máhttep basset varás gieganjuola «stilkajs».*

*Hublorásen li A- B- ja C-vitamijna.
Áhkaroassje l buorre nissunij vájvijs.
Máhttep saláhtav dahkat hublorásse lastajs.*

Diedo gávájda:

Gává vuollegietjen dán bielen vuosedi gieganjuolajt gietten, gieganjuolajt majt li esski tjoaggám ja gárves ja biektelis sáftav gieganjuolas - mij sierraláhkáj hiehpa juhkat biebbmo guoran.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat árbbediedov ja ságastallat luonndoressursajs
- oahppat vehi muhtem biebbmo- ja dálkassjattoj nuorregátten
- gávnnat tevstajt ja gávájt ma aktan hiehpi
- gávnnat ja buohtastáhttet dáro- ja sámegieltvestajt sáemmi sisanujn

ULMME: OAHPE GALGGI

- adnet tevstav viehken járggálit dárogielas sámegiellaj

>>>

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn *Sjatto*:

- Barggat báhkooahppamkártáj Sjatto nuorregátten aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Dánna gávna gáktu barga.
- Jus gieganjuola li giedjegahtám: Tjoaggit gieganjuola giedjegijt ja sáfftijit. Dánna gávna bagádusáv gáktu barga: <http://naturengaver.blogspot.no/2015/08/geitramssaft.html>.
- Dán bagádusá milta sjaddá állo sáffta, valla dâhkki juohket guoktáj vuostasj bále gá sáfftibihtit. Dán bagádusá milta l binnep sáffta: <http://kirstenwinge.no/2013/07/ukas-opp-skrift-sprudlende-geitramssaft/>.
- Dibde oahppijt ságájdahhtet vuoras ulmuttijt guoradalátijt gáktu luondov ávkkiijn (merragáttijn). Makkár sjattojt li ávkkim danna gánná dij árrobihtit? Masi li adnám dajt?

b. 71: 31. Låhkát, ságastallat ja subsastit

Álggotæksta badjelin gávnnu guovte variánttaj. Dat tjoahkkáj-gæssá ájgev skávlá mañnebarggij, ja introduseri tjállemdahkamusáv mij la akta dajs mañemus dahkamusájs *Vuonajn 3* girjen.

31. dahkamus la doajmma majt áhpadiddje stivri, ja majna aktan barggabihtit.

▶ a)

Dánna vuoset oahppijda låhkámtevtajt mañep bielijn, ja oahppe válljiji dav tevtav majna sihti bargov joarkket:

Visská tæksta ij la nav gássjel majt jáhká, danna li moadda bágo ja moallánagá maj oahppe li barggam ávddála *Vuonajn 3* girjen

▶ b)

Barggo hiehpá buoragit mañela gá oahppe li barggam låhkámtevtajn - ja ihkap aj låhkámlækson sijdan. Gárgadisálgo ságastimgievlen li viehkken ságastallamav jáhtuj oadtjot.

▶ c)

Dánna galggi oahppe hárijidallat guoskadahttet dav majt li låhkám, dasi majt ietja li vásedam. Dán låhkáj máhtta tæksta sidjij vaddet vædtsagijt (bágojt ja moalkedimvuogijt) ságastallat ietjasa vásádusájs. Sæmme bále máhtta dat dijá ságastallam vaddet inspirasjávnnáv tjálatijt ietjasa álggoscávlás (bs. dahkamus 32, 75. bielen).

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkát ja dádjadit tevtav sisanov
- mujttalit juojddá majt la låhkám
- adnet tevtav vuodon ságastallamij ietjasa vásádusájs
- oadtjot inspirasjávnnáv tjálet ietjasa tevtav

b. 72-73: **Gåvvåreportássja: Álggoscåvllå**

Dát la álkkes tæksta majt divna máhtti låhkåt viehke dagi. Sjån̄ar gåvvåreportássja l bajelttjállagis, ingressas, gåvåjs ja gåvvåtevsta-
js. Ulmme sjån̄arijn la vuosedit dájmajt ja vásådusájt, ja dibddet
låhkkev dábddåt sån la oassálastám. Oahppe máhtti skåvlån barg-
gat tevstajn, ja ienebut hárjjidallat jus sijdan låhki.

Oajvvdip dáv tevstav minsstarin ietjada reportássjaj. Máhtte-
bihtit buojkulvissan avtav aktan tjállat, ja dibddet oahppijt ávdås-
vásstádusáv válldet guhtik tiemås. Jus oahppijn la máhtudahka
aktu barggat, de máhtti oadtjot tjállat guhtik reportássjav.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- hárjjidallat låhkåmtjehpudagáv ja låhkåmdádjadusáv
- oahpásmuvvat sjån̄arijn gåvvå-reportássjajn
- gæhttjat buojkulvisájt gåktu álkkes fáhkatevstav máhttá nannit tevstaj ja gåvåj viehkken
- oadtjot inspirasjåvnåv ja «minsstarav» majt máhtti adnet gå ietja tjállli sæmmi tevstav

b. 74: **Artihkal: Álggoscåvllå nuorregåtten**

Dát tæksta l vehi låssåt fágalsj gievrrasamos oahppijda. Muhte-
mij mielas la ihkap tæksta ilá guhkke, valla sij dábddi moadda
bágo ja moallánagá ávddåbargos, ålggobargos ja mañebargos,
ja dajna de ij tæksta galga ilá gássjel.

Sjån̄ara diehti máhttep tevstav gæhttjot tiebmáartihkkalin
danen gå sisadno l sierralágásj tiemås, ja bájnná persåvnålasj.
Tevsta ulmme l ávdemusát inspirerit oahppijt gænna l vejulasj-
vuohta tjállat guhkep tevstav sámegiellaj. Ij la dárbbu fokuserit
sjån̄arav jus ij la luondulasj. Oahppe máhtti tevstajn barggat
skåvlån, ja ienebut hárjjidallat sijdan låhkåt.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- hárjjidallat låhkåm tjehpudagáv ja låhkåmdádjadusáv
- gæhttjat buojkulvisájt gåktu álkkes fáhkatevstav máhttá vuodustit ietjasa åtsådallamijs ja vásådusájs
- oadtjot inspirasjåvnåv ja «minsstarav»

b. 75: **32. Tjållembarggo**

Mij lip válljim biedjat dav stuoråmus tjållembargov girje mañe-
gæhtjáj, ja oassen dat mañebargos majna lip gærggam. Dáv
dan diehti gå mijá mielas la buorre gå oahppe li vuostak muh-
tem ietjá dahkamusáj barggam, massta li oadtjum inspirasjåv-
nåv ja bágojt ja moalkedimvuogijt majt máhtti adnet gå tevstaj
barggi. Máhttelis la aj barggat tjållemdahkamusáj árabut jus
tjadádihpit gárvidusáv danna gånna ienemusát boahtá ávkken.

Oahppe vierttiji ienemusát PC:jn tjállat jus galggi oahppat sáme-
giel autokorrekturav ja digitála båkholistajt: <http://sanit.oahpa.no/sme/nob/> jali https://533.davvi.no/ordbok_samnor.php. Jus oahppe ælla ávddåla dájv viehkenævojt adnám, de la dárbbu introduserit mij tjielggi gåktu doajmmá.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- produserit tevstav ietjas åtsådalla-
mijs ja vásådusájs
- adnet bágojt ja moalkedimijt majt li oahppam gå li barggam *Vákkijn* tiemåjn
- adnet tjåledum ja digitála viehke-
nævojt ietjasa tjållembargon
- ságastallat rievtesvuodas ja persåvnåsuodjalimes gå publiseriji gåvåjt
- oahppat liehket etalasj ja diedu-
lasj

Jus oahppe sihti tevstajn aktan barggat, de hiehpá buoragit digitála samskrivningsvædtsagij, duola degu OneNote jali Word Office 365. De oahppe máhtti barggat sæmme dokumentajn gánná e dárba redigerit ja «goarrot aktij» tevstajt maŋŋela.

Tevstajt viertti «publiserit», buojkulvissan siejñneavijssan, ja gatsostit dakkár sadjáj gánná divna oadtju vuoñnet (ij dássju sámegeioahppe). Máhtá aj publiserit dajt digitála stuorru-dahkan jus skávlán la aktisaj plattfoarmma. Mujte duodastusáv æjgádijs jus galggabihtit almodit gávájt oahppijs. Dát ij guoska skávlá sisbielen, valla buorre njuolgadás jus oahppe gatjádi loabev ávdđál gá publiseriji gávájt iehtjádijs. Dánna lip dâmu fágajgasskasasj tiemáj *guoddelis ávdđånime* ja *demokratijja ja guojmmeviesátvuoda* baktu. Ságastit etihkas, rievtesvuodajs ja persávnâsuodjalimes gá publiseri gávájt, de oahppi etihkav ja sjaddi diedulattja.

Jus assto I laminarit, jali jus biedjá kontaktpáhppárav siejñneavijssaj badjel ja dajt majt galggi publiserit, de bargo sjaddá nannusa. Ja moattes máhtti ávvudallat guhkes ájgev. Dav bargov máhtti maŋŋela vuosedit duon dán ásadásán majt skávlá tjadát.

Digitála girjev máhtá liehket suohtas alternatijvva siejñneavijssaj. Appa Book Creator, majna máhtti næhttabrehtan ja PC:n barggat, la ávkálasj viehkenævnvo. Ienep diedo gávnnuji buojkulvis dánna: <https://www.statped.no/laringsressurser/teknologitema/book-creator---temaside/pedagogisk-bruk-av-appen/>

b. 75: 33. Ávddånbuktem

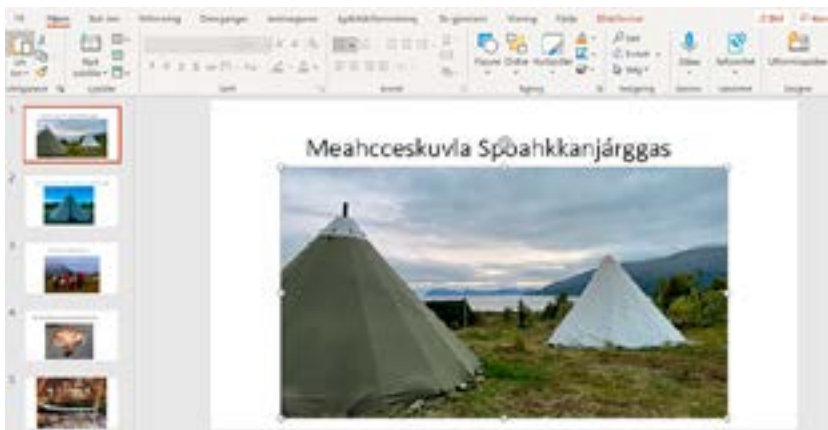
Oahppe vierttiji árrat hárrjánit ávddånbuktet njálmálatat nubbe nubbáj. Ávddånbuktet ietjas tevstav juohkusin máhttá liehket buorre álggo. Oahppe de máhttá ietjas tevsta birra giehttot, jali láhkát dav iehtjádijda juohkusin. Dá iehtjáda vas oadtju gulldalim-hárrjidallamav, ja diedon aj hárrjidallat subtsastit gá tjoahkkágiessi muhtem oajvvetjuokkajt dassta majt ávddånbukti

Mañenagi máhtti ihkap oahppe aj ávddånbuktet nuppijda skávlån, duola degu:

- Gáhttjut nágin vuorrasap oahppiit, nuorap oahppiit, æjgádijt jali áhkojt ja ádjájt gehtjatjit siejñneavijisav. Subtsastit sisanov.
- Láhkít muhtem tevstajt ásadusájn majt skávlå tjadát (duola degu æjgátságastallama, gá skávlå hæjttá, rabás biejve, ásadusá ma gulluji Giellavahkkuj, Sámič álmuk-biejvve ja moarmesmánó 17.b.)
- Dahkit siejñneavijisav PowerPoint-ávddånbuktemij, ja ávddånbuktit dav iehtjádijda skávlån, jali ásadusájn skávlå tjadá.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjidallat ávddånbuktet ietjasa bargov nuppijda
- gulldalit gá oahppeguojmme subtsas
- subtsastit dav majt li gullam

Jus dujna l ráddnakklassa/juogos ietjá skávlån, máhttebihtit aj ávddånbuktet tevstajt nubbe nubbáj Skype, Teams, Zoom jali ietjá digitála tjáhkanimlanjá baktu. Dánna aj viertti gæhttjalit persávnásuodjalimev mij gullu gávájda. «Sláddit» muodojt la akta vuohke.

36. dahkamus la alternatijvva dahkamus. Hiehpá aj buoragit njálmálatat ávddånbuktemij.

b. 76: Duot dát

Duon dán-oasen gávñnuji duodde dahkamusá sidjij gudi bargga-lassti ruvva. Máhttelis la dahkamusájt gærddot, tjoahkkájgiesset jali árvustallat mañemus oasen *Vuonajn 3* girjen.

b. 76: 34. Njálmásasj harjjidallam

► a)

Dán dahkamusán galggi oahppe tjället muhtem gatjálvisájt gárvedittjat ságastallamav jali ságájdahttemij ietjá oahppe-guojmijn. Gatjálvisbágo 12. bielen li ávkálattja dási. Oahppe máhtti aj gatjálvisájt dahkat bágujn *gus*, nav gáktu lip dahkam buojkulvisán vuolemusán dán bielen. Sij gudi ælla ájn oahppam gatjálvisájt dahkat bágujn *gus*, vierttiji oahppat dav.

Sæmmi bále gå oahppe gatjálvisájt dahki, vierttiji ájádallat majt li álgguskávlån dahkam. Sjaddá degu álgo b) -dahkamussaj, gå ietja galggi vásstedit nágin gatjálvisáv oahppeguojmmáj.

► b)

Dát la dahkamus mij nággi oahppijt njálmásasj dájmaida. Sága-stimgievle vuosedi gå gatjálvisá máhtti liehket ságastallama guovte oahppe gaskan. Vuostak gatját A, ja B vásstet ávdđál B gatját A:as. De sjaddá A:a vuorro vásstedit, ávdđál A máhtta áđá gatjálvisáv B:aj buktet.

Gávnnuji aj gálmma sehta gárves ságastallamkártájs majna máhtá ságastallagoahitet álgguskávlá birra, jali hárrjidallat ienebu gatjálvisájt buktet ja vásstedit. A sæhtta I gatjálvisáj ma gájbbedi at oahppe li álgguskávlån læhkám (ja sierraláhkáj idjadam), madi B ja C sæhtta I dábálasj, luondo ja dájma birra álggon. Kártá [dánna](#) gávnnuji.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjidallat gatjálvisbágojt ja gatjálvisstruktuvrajt bágujn «gus»
- dádjadit ja vásstedit gatjálvisájt
- ájádallat ietjasa vásádušájt ja átsádallamijt

b. 77: 35. Tjuorga gáváv mij hiehpá tjelggidusájda.

Dát la dahkamustjærdda masi moattes lijkkuji. Dahkamusán li moadda bágo *Vuonajn 3* girjen, ja jus galga bagádušájt dádjadit, de vierttiji oahppe dábđđát bágojt vaj diehti majt galggi tjuorg-gat. Bagádušá sjaddi manjenagi gássjelappo, ja e aktak dárba tjuorggat divna.

Oajvvadus: Dát dahkamus máhtta aj liehket oasse stasjávnná-áhpadimes. Gehtja tjelggidusáv dahkamusán 39.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit gárgadisájt
- tjuovvot bagádušájt gå tjuorggi
- oahppat muhtem postposisjáv-nájt

b. 78: 36. Muv favorittbájkke nuorregátten

Dán dahkamusán hæhttuji oahppe adnet álov dajs majt li oahppam *Vuonajn 3* girjen. A)-dahkamus la tjálalasj gárvedibme b)-dahkamussaj gánná oahppe galggi ávddånbuktet ietjasa bájkijt nubbe nubbáj. Dánna I ávkálasj juo hárijidallat ávdån, vaj diehti mij la sieradus gaskan: *låhkåt njuolggá manusis, ja ávddånbuktet, manus viehkken*. Gávån nejsutjis stájnarij li gárgadisálgo ma máhtti liehket viehkken.

Oahppe gudi sihti, máhtti adnet PowerPoint jali ietjá digitála ávddånbuktemvædtsagijt. De máhtti vuosedit ietjasa gávåjt dat bájkkes subtsastattijn. Máhtti aj adnet gávåjt ja tjuorggasijt internehtas jali Office. Dánna I luondulasj ságastallat persávnna-suodjalimes ja gálldoanos.

Dahkamus aj hiehpá buoragijt hárijidallat vaddet konstruktijvva vuojnojt nubbe nubbáj.

Buojkulvis:

- Majt Mia buoragit buvtij ietjas ávddånbuktemis?
- Le gus mige majt Mia buorebut máhtta dahkat boahhte bále?

Jus diján la ráddnaskávllá jali ráddnaklássa ietjá bájken Sáme guovlojn, de la dát dahkamus mav la suohtas ávddånbuktet nubbe nubbáj Skype, Teams, Zoom jali ietjá digitála tjáhkanisajij baktu.

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet bágojt ja moallánagájt ma tjielggiji bájkkev merragátten
- vuosedit juojddá iehtjádijda
- gulldalit nuppij ávddånbuktemijt
- adnet digitála vædtsagijt
- buktet vuojnojt iehtjádij ávddånbuktemijda
- barggat sjuggelisát tevstaj

b. 79: 37. Gási galggi bágo?

Dájna dahkamusájn la hásstalus. Moattes ihkap sihti aktan barggat. Dahkamus aj hiehpá buoragit oassen stasjávnnááhpadásán.

Tjoavdos::

Muv namma I Amanda. Mån váttáv gudát klásson Olmmáivákke skávlån. Mujna I sámegeiella nubbengeiellan. Juohkka tjavtja lip álggoscávlån. Dán jage lip læhkám luovtan nuorregátten, Ivgon. Mij vuolggep Ivvguj bussaj Vuostak tsakkajma låvdagådijt ja dállijma. Ja de áhpajma suhkat, átsájma skáltjojt ja oakkojma svitjujn fierván. Nuppe bieje vuolgijma nuorráj. Galle lij quolijs. Iehkedis lij stáhkambáddá, nav suohtas lij. Goalmát bieje sarrijma ávddål gá låvdagådijt gajkojma ja rájajma læjrrasajev. De vuolgijma sijddaj.

ULME: OAHPE GALGGI

- låhkåt ja dájdadit tevstajt
- gávnnat ja tjället bágojt ma gáhtu
- ságastallat værbasájádimes ja gáktu kasusijt adnet
- dábdåt verbajt dálásájggáj ja ávdepájggáj
- dábdåt muhtem kasushámijt

b. 80-82: 38. Alfabehttaárvvadásá

Dán guovte bielen la alfabehtta, tálla, nuorreguole ja familja ja berrahij nammadusá.

Vuolemusán 81. bielen lip válldám maŋen lagámus berrahij nammadusájt. Dát máhtta ávkálasj viehkkenævvon gá dahkamusá galggi tjoavdeduvvat.

ULME: OAHPE GALGGI

- tjállet sáme alfabehttav
- adnet tállajt ja rájddotállajt
- låhkåt ja tjoavddet árvvadásájt guolij ja láttij birra nuorregåtten
- gærddot muhtem fuolkkenammadusájt
- ságastallat genitijvas ja dábddát genitijvav gárgadisájn

▶ a)

Dánna viertti oadtjot maŋen divna bokstávajt, ja riehta maŋŋá-lakkoj. Tálla bokstávajt vuolen li buorre viehkkenævvon dan guovte maŋep dahkamussaj. Dahkamusájn hiehpá aj buoragit gærddot tállajt ja rájddotállajt.

Tjoavdos:

A	Á	B	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
M	N	Ŋ	O	P	R	S	T	U	V	Æ	Å
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24

▶ b)

Dánna galggá juohkka tálla málsot bokstávajt ma li sáme alfabehtan.

Tjoavdos:

Unna vieljatjin la: 3 + 2 + 12 + 4 + 5 + 19 = **BÁLDES**

Áhkon la: 10 + 2 + 4 + 4 + 9 = **JÁDDII**

Ádján la: 19 + 20 + 2 + 10 + 14 + 1 + 18 = **STÁJNAR**

▶ c)

Dán dahkamusán li árvvadásá familja ja berrahij birra. Ávkálasj la ságastallat genitijva ja rájddotállá birra ávddål gá oahppe dahkamusájn barggagáhti. Vuostasj árvvadásá li álkke, valla sjaddi gássjelappo maŋenagi, ja ep jáhke divna oahppe rijbadi divnaj.

Tjoavdos:

ÁDDJÁ

MUOHTÁ

TJIEHTJE

SIESSÁ

ÁHKKO

VIELLJABIELLE

OARBINBIELLE

IBME

MÁTTARÁHKKO

>>>

▶ d)

Dán dahkamusán hæhttuji oahppe snivva láhkát dahkamustevstav vaj diehti majt galggi dahkat. Dat bokstávva mij boahotá ÁVDÁN alfabehtan la kávdđá dáanna.

Tjoavdos:

Anne-oarbbenbielle | oadtjum: HVÆUUKÁ = guvttja
 Piera-vielljabelle | oadtjum: KBEEJ = jáddi
 Lise-goasske | oadtjum: TBKEEF = sájdde

▶ e)

Dán dahkamusán li bokstáva alfabehta milta tjávdabágojn, valla vierttiji bágojt rájddat jus galggi gávnnot gut la vaddám unna vieljatijj vattáldagájt. Mujte, gárgadisá ælla riehta gáváv vuolen, dáanna de vierttiji láhkát gárgadisájt ja dádjadit sisanov.

Tjoavdos:

ÁHTTJE vattij sunji vuoggalådav ja vuokkajt.
 IEDDNE vattij sunji gádjomvestav.
 VIELLJABELLE vattij sunji nijbev.

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet alfabehtav tjoavddagin gá tjoavddi árvvadásájt
- láhkát ja dádjadit gárgadisájt ja biedjat riehta bágov
- ságastallat gáktu adnet akkusativjav

b. 83: 39. Stasjávnnåbargo klássalanján

Dán dahkamusán ælla bájnnokávdá danen gá dáv dájmvav galggi aktan barggat majt åhpadiddje viertti stivrrit. **Stasjávnnååhpadibme** | barggamvuohke majt oahppe álu lijkkuji, ja vuojnnám lip sámegieltijma manni ilá ruvva. Jus galggá tijmma mannat buoragit stasjávnnååhpadusán klássalanján, de viertti liehket aktisasj-barggo, dájmalasj oahppe ja barggovuoge ma målssu ja ma hiehpi duon dán åhpadimstijllaj (bs. dábálasj oasse 8. kapihttal).

Juska mij oahppijgirjen lip dahkamusáv vargga állu manjutjissaj biedjam, de ij dagá majdik jus tjadádihpit stasjávnnååhpadimev árabut jus sihtabihtit. Stasjávnnååhpadus hiehpá aj buoragit álgon tevstajv Tijmmapládna vuodon, jali subttasijv Rávvgga háddidallá ulmutjav.

Tjuovvusin 1 vaddep konkrehtta oajvvadásájt stasjávnnååhpadussaj ma buoragit hiehpi *Vuonajn 3* girjjáj.

ULME: OAHPE GALGGI

- oadtjot motivasjávnnåv praktikkalasj, moattelágásj ja hiebalgis åhpadime baktu
- barggat válljidum tiemáj duon dán láhkáj

b. 84: 40. Tjuorga bágojt

Introduksjávnnán dán bargguy hiehpá buoragit ságastallat báhkoklássajs. Áhpadiddje máhtta duola degu oahppijs gatjádít jus muhtema diehti makkár báhkoklássajda dá bágo gulluji dán bielen. HUOM: Dánna li ienemusát substantijva, valla aj muhtem verba ma galggi «Dájma»-boaksaj. Vijdábut máhtta gatjádít makkár ietjá báhkoklássajt dábddi, ja mij li substantijvaj dábddo-mærkka.

Dan mañjela máhtti oahppe álget substantijvajt tjuolldet, valla ávdás dajt máhtti, de hæhttuji dábddát bágoj sisanov. Oahppe de oadtju máhttelisvuodav gæhttjalit ietjasa báhkomáhtudagáv.

Tjoavdos:

Guole: *báldes, jukso, jáddi, sájdde, stájnár*

Látte: *goasskem, tjerrek, skárffa, skákke*

Kulturhistávrrá: *návssste, jielle, stárffo, sliehppi, lådne, tjuovgga-toarnna*

Dájma: *suhkat, tjoallot, tsaggat, oaggot*

Ráme: *fiervvámádo, dággeláffes*

Substantivstafæhtta

Dát dahkamus máhtta aj ruvva tjoavdeduvvat, degu **stafæhtta**, valla gájbbet vehi sajev: Stuorra klássalanjá, korridávrrá jali lásjmudallamladnja. Oahppe juogaduvvi juohkusijda, ja juohkka juogos oadtju tjuolldembrehtav kategorijaj. Nuppe gietje lanjá (mañenagi gå binnep oahppe) biejaduvvi bágo kártájdá/láppajda, akta sæhtta juohkka juohkusij (oahppamnævo gávnnuji 4. tjuovvusin). Oahppe galggi viedtjat avtav bágov ájgen, ja bårddot riehta kategorijajda.

Gå divna bágo li biejadum riehta, de tjuorvvu «Gærggam!» ja áhpadiddje hæhttu badjel gæhttjat. Jus li divna riehta de juogos vuojtta. Jus li biedjam muhtem bágojt boasstot, de tjoaggá ierit, oahppe hæhttuji viehkat «strafferunde» juohkka bágos, valla dássju avtajn ja avtajn bágujn ájgen, ávdđál gå vas oadtju gæhttjalit dajt bágojt bårddot. Dat juogos mij vuostak la bård-dum bágojt riehta sadjáj, vuojtta stafæhtav.

Jus duodden gájbbet bágo galggi njálmálasj ja tjálalásj gárgadisájda, de dáhki bágojt dahkat gássjelabbon. Dánna máhtta biedjat muhtem gájbbádušájt gárgadisájda juo ávdđán vaj oahppe e vállji ilá álkkes tjoavddusijt. Buojkulvisá:

Juohkka gárgadisán galggi binnemusát niellja bágo. Ij la loahpe dav sæmmi substantijjav adnet moaddi.

Oajvadás: Jus li gallegasj oahppe, ja ilá állo bágo viedtjat, de máhtti viedtjat guokta jali gálmma bágo juohkka kategorijaj (valla divna bágo li danna). Oahppe de vierttiji aktan barggat ja guládallat makkár bágojt galggi viedtjat.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat báhkoklássajs
- tjuolde substantijvajt
- gæhttjalit ietjasa báhkomáhtudagáv

Luoddunomáhus	Šerut	Kulturkanarj
Šerut	Duonnu	Letin
	Duonnu	

šerut	šerut	šerut	šerut
šerut	šerut	šerut	šerut
šerut	šerut	šerut	šerut
šerut	šerut	šerut	šerut
šerut	šerut	šerut	šerut
šerut	šerut	šerut	šerut

b. 85: 41. Loahppaságastallam

Dát la njálmálasj hárrjiddallam gánná oahppe oadtju adnet álov dajs majt li *Vuonajn 3* girjen oahppam. Dát vaddá aj áhpadiddjáj máhttelisvuodav gæhttjat ja árvustallat oahppij njálmálasj tjehpudagájt.

Ane vuodon álggogáváv stárfos 6. bielen klássaságastallamin. Boahdá ávkken jus guovtes ja guovtes oahppijs vuostak gává birra ságasti, ja loahpe l gávádallat ja degu gává sisi suogjat. Moaddi lip átsádallam gá buohtastahttep ávdep bálijn gá gávvá lij tiebmá, de la ávddánam: Oahppiida l dálla álkkep ságastit, sijájn la stuoráp báhkoanndudahka ja ienebu subtsastit. Ájnas la tjalmositit dáv ávddánahttemav vaj oahppe ietja aj vuojni dáv buorre ávddánimev. Ávddánibme l ájnas mávtástuhttem faktávrrán gá vijdábut gielajn barggi.

Máhttelis la aj adnet dahkamusáv árvustallamságastallamin. Áhpadiddje máhttá ságastallamav tjadádit ájnegis oahppij jali smáv juohkusijn. Dáv máhttá buojkulvissan dahkat stasjávnná-áhpadusán.

ULME: OAHPE GALGGI

- subtsastit/ságastallat gávvá vuodon
- ájttsat ietjasa gielalasj ávddánimev madi barggi *Vuonajn 3* girjijn

b. 85-87: 42. Manjegæhttjalibme

Manjegæhttjalibme tjadáduvvá náv: Vuostak galggi oahppe nágin minuhtav gæhttjalit jus mujtti sáme bágojt ja moallánagájt majt li oahppam *Vuonajn 3* girjen. Gá oahppe li «náhkum» bágojs ja javlli sij e máhte ienebu, viertti áhpadiddje sijáv viehke-dit mujttet muhtem dárogielbágoj duon dán kategorijan. Garve kategorijajt ja bágojt majna ehpit la barggam.

Mujtá gus ...

- muhtemav dájs tjáhtjeláttij namájt sámegeilla: *skarv (skárffa), terne (tjierrek), tjeld (tsagán), stormåse (skákle), hettemåse (guolleskáville), havørn (merragoasskem), ærfugl (ávdda), stokkand (stuorvuoatjjs)*
- muhtemav dájs guolij namájt sámegeillaj: *torsk (jádidi), sei (sájdde), sild (silldá), laks (luossa), kveite (báldes), steinbit (stájnar), hyse (jukso), rødspette (ruoppsissáttok), brosme (roassmo), uer (háhka), sjøørret (guvttja), sjørøye (merrarávddo)*
- muhtemav dájs sjattoj namájt sámegeillaj ma li fiervájn: *tang (dágge), tare (dára), rødkløver, ryllik, balderbrå (báhpatjehpuris), reinfann (gálleboallo), løvetann (hublorásse), geitrams (gieganjuolla)*
- muhtemav dájs skáltjoj namájt sámegeillaj: *hjerter-skjell (vierttsaskálltjo), blåskjell (gájttsaskálltjo), kuskjell (gussaskálltjo), strandsnegle (vuontsátjivgga)*

ULME: OAHPE GALGGI

- gæhttjalit ávddánimev ietjasa báhkoanndudagán
- ájadallat ietjasa oahppamis

- *sei (sájdde), sild (silldá), laks (luossa), kveite (báldes), steinbit (stájnar), hyse (jukso), rødspette (ruoppsissáttok), brosme (roassmo), uer (háhka), sjøørret (guvttja)*

- muhtem luonndonammadusájt sámegiellaj: skjær (skierre), kyst (merragádde), stein (giergge), liten bukt (oagge), me/ fiskeplass (made), eid (ájdde), nes (njárgga) sund (tjoalmme), øy (suoloj), fjord (vuodna), fjell (várre), elv (jåhkå)
- ietjá fiervvábágojt sámegiellaj: flo (ullá), fjære (tsoahko), rekved (gålggemuorra), bølge (bárro), tangloppe (dåggeláf-fes), sjøstjerne (nássteráppes), krabbe (ráppes), fjæremark (fiervvámádo)
- muhtem sáme bájkkenamájt merragáttijn: Dánna l buoremus jus åhpadiddje válldá namájt maj oahppe li barggam.
- muhtem bágojt sámegiellaj ma gulluji návsstá: båt (vanntsa), årer (ájro), redningsvest (gádjomvæssta), jukse (duorggo), sluk (vuogga), fiskekasse (guollekássá), fiskehjell (jielle), lunner (lådne)
- muhtem sámegiel moallánagájt bargojda ja dájmajda majt barggap læjrrasajen fierván: sette opp lavvo (tsaggat låvdagoadev), hente ved (muorajt viedtjat), lage bål (dállit), hente vann (tjátjev viedtjat), ta ned lavvo (låvdagoadev gajkkot), rydde leirplassen (læjrrasajev rádjat), hugge ved (muorajt tjuollat), koke vann (tjátjev vuossjat), grille pølser (márfijt basset), fiske (guollit), sløye (tjoallot), ro (suhkat), samle rekved (gålggemuorajt tjoahkkit), se på sjøfugler (tjáhtjelåttijt gæhtttjat)

Ij la nav ájnas oahppe tjállli bágojt állu riehta. Jus mujtti bágojt, de galggi tjálllet dajt nav gåktu jáhkki galggi tjáleduvvat.

Manjegæhttalimev máhtá vijdedit, oahppe galggi adnet dajt bágojt majt li tjállám, duola degu ságastallat oahppeguojmijn jali åhpadiddijn. Navti vierttiji adnet bágojt majt li oahppam gå li guládallam.

Oahppe gudi li tjadádam ávddågæhttalimev njálmálattjat, vierttiji aj oadtjot máhttelisvuodav tjadádit manjegæhttalimev njálmálattjat. Gå li tjadádam manjegæhttalimev, de la ájnas oahppáj buohtastahttet ietjas ávddågæhttalimev 7. bielen. Dánna de jáhkáv ieneplåhko oahppijs oadtju buorre vásádusájt mij máhtta oahppijt viehkedit dábddát sij rijbadi.

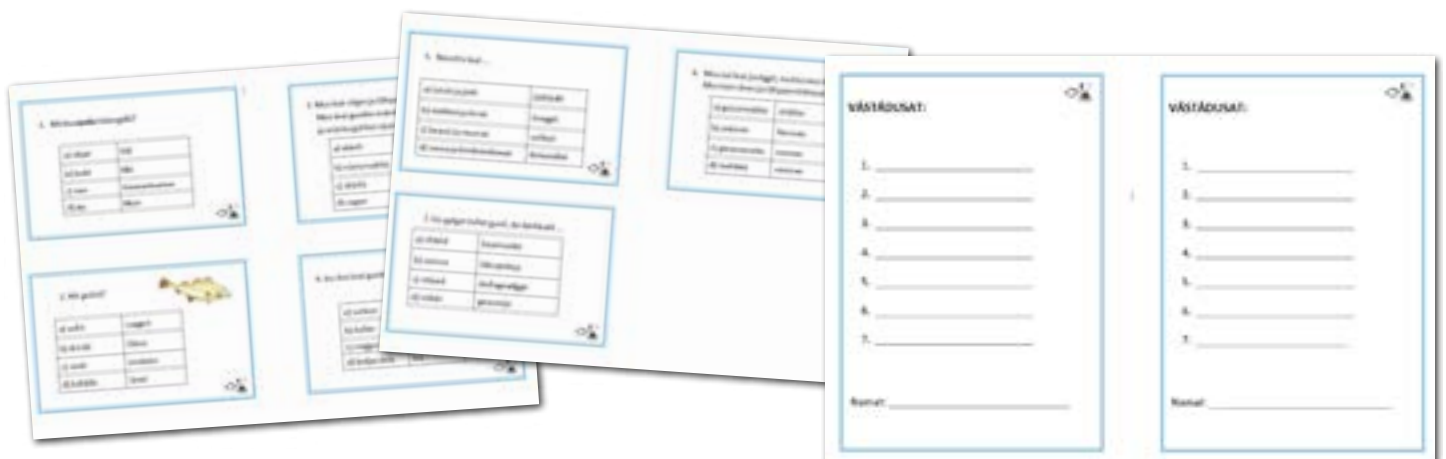
Digitála gæhttalimijit máhtá adnet vaj oahppe oadtju vuosedit máhtudagáv moatteláhkáj. Gávva vuosedi buojkulvisáv dahkamustjerdajs ja oahppij vásstádusájs Skooler:in.

Oahppe gudi e nav ávdđána, máhtti usjudallat manen: Gáktu l barggomiella læhkám? Le gus barggam dárkkelit dahkamusáj, jali dássju "ruvva barggalasstám" vaj ruvábut gærggi? Miján li aj buorre átsádallama gá tjadádip maŋnegæhttalimijit digitálalattjat gæhttalimræjdoj *Skooler læringsplattformen* (ietjá plattfármanjn li aj sæmmi máhttelisvuoda). Áhpadiddje iesj hæhttu dahkat digitála dahkamusájt, valla dahkamusáv majt la dahkam máhtá álkkesláhkáj redigerit ja ádásis adnet. Máhttelis la dahkat moattelágásj dahkamusájt maj oahppe máhtti vuosedit ietjasa máhtudagáv moatteláhkáj, duola degu láhkámtjehpudahka, gulldalim-tjehpudahka, báhkomáhtudahka ja tjállemmáhtudahka.

Ietján gávnnu suohtas gærddomdahkamus [tjuovvusin 12](#). Dat hiehpá buoremusát álggodahkamussan skávlásaljon avta tjáppa gidábiejve, valla máhttá aj ietjá sajen, buojkulvis fierván. Lijkkup tjadádit dáv dahkamusáv násstegilppusin gánná oahppe aktan barggi guovtes ja guovtes jali gálmás ja gálmás. Jus ij la dát vuohke oahpes, de máhtá láhkát tjielggidusáv dájman *Vuodnarebus*, kapihttalin 5: *Álggobarggo*. [Tjuovvusin 12](#) gávna dahkamuskártájt, «bájkkekártá» (kártá ma tjielggiji gánná dahkamusá li), oajvvadus tjielggidusájda ja vásstádusárka. Hæhttu iesj hiebadit tjielggidusájt bájkkekártájn, nav vaj hiehpi dan sadjáj gánná galggabihtit tjadádit dahkamusáv. Mujte aj dahkamusnummarav tjállet bájkkekártáj duohkáj, de la álkkep oahppijda válljit dahkamusájt gá li bása baktu. Dahkamuskártájt viertti biedjat/gatsostit mierredum sajijda ávdás tijnma álggá.

Juohkka giehttjit dahkamusán li niellja vásstádusalternatijva. Oahppe galggi «tjoahkkit» bágojt ma li riekta vásstádusáj duogen. Gá li divna dahkamusájt tjoavddám, de li gietjav bágo ma dahki avtav gárgadisáv. Oahppe máhtti dahkamusáj barggat gáktu ietja sihti, valla bágo majt galggi tjoahkkit gálggi tjáleduvvat riekta dahkamusnummara duohkáj vásstádusárkkaj.

Jus dahkamusá riekta tjoavdeduvvi, de oadtju dáv tjoavdosgárgadisáv: *Mån lijkkuv oaggot ja dállit fierván giesseijájt.*

5. Álggobargo ja gielladájma

DÁJMA/TIEMÁ

MiJ vuolggep álggoscávláj

- **Bájkkenamá**
- **Luonndonammadusá**
- **Bájkálasj subttasa**

ULME: OAHPPPE GALGGI

- hárrjidallat kártav láhkát
- oahppat muhtem sáme bájkkenamájt
- adnet bájkálasj bájkkenamájt
- oahpástuvvat bájkálasj histávrájn
- oahppat muhtem luonndonammadusájt

Átsádallamij milta la gássjel oadtjot avtak sámástittjat bussan, bijlan jali jus la luonndon vádtsemin. Kártajn máhtti oahppe gæhttjat gánná li, ja bájkkenamájt váttsehattijn oahppat. Jus váttssá, de la oahppiijn ráhtto jáksát gási galggi. De soajttá hástalus la oahppiijt tjoahken anedit ja fágallattjat barggat. Jus mierkki nágin sajev kártan, de máhtti dajn sajijn ganugit gánná divna tjáhkani. Máhttebihtit de buojkulvissan ságastit bájkkenamájt birra, oahppat luonndonammadusájt majt «vássebihtit», jali bájkálasj subttasijjt gulldalit.

Ane aj kártav vuodon gá galga guoradallat bájkkenamájt læjrrasaje lahkusin. Gáhtjo oahppiijt válljit mierredum namájt kártan. Makkár diedo li bájkkenamájn: Luonndonammadusá? Persávnáj namá? letján?

Kártta: www.norgeskart.no

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Tjálesta oasev kártas sáme bájkkenamájt dat bájkkes gási galgga-bihtit, duola degu næhttabielen www.norgeskart.no, jali bieja muhtem bájkkenamájt gávváj dat guovlos. Máhttelis la kártav dahkat álkkebun nágin mierredum namájt, nav gáktu mij lip dahkam tjuorggasin badjelin. Kártav manjela ávddánahtijma/dagájma bræhttaspeellan gánná oahppe oadtjun «mannat» kártan. Moatteda kártav, guovtes-gálmmeas oahppijs máhtti aktan barggat juohkka kártajn. Lamineri kártajt ja válde dajt manjen.

Buorren la aj báhkolissta maŋen hiebalgis luonndonamma-
dusáj, buojkulvissan dav mij dánna gávnnu. Jus dábddábihtit
ressurspersávnáv guhti máhtta viehkedit bájkálasj subttasijt
dat bájkes gási galggabihtit, de diedon vierttibihtit gáhttjot suv
maŋen.

DÁJMA/TIEMÁ

Læjrrasadje Dállit (Låvdagoaden)

Læjrrasajen la luondulasj válldet maŋen fágagasskasasj tiemájt
LK20:n. Máhttep buojkulvissan barggat *guoddelis ávddánimijn*
ja *demokratijja ja guojmmeviesátvuodajn* gá ságastallap gájká-
sij riektás ja makkár njuolgadusájt galggap tjuovvot luondon,
buojkulvissan mij guosská læjrrasadjáj ja dálláj. Vijdábut la
læjrrasadje ja gá lip miehtsen, aj tjanádum goalmát tiebmáj:
álmukvarresvuohhta ja iellemrijbadibme

Náv ájadallat gá ságastallap sjaddá moaddásij gássjel sámeziel-
laj tjadádit. Danen máhtta dárogiellaj madi hárrjiddallap gielajn
konkrehtalasj dilijn.

Oahppe gudi ávddála li VVV girijj barggam, máhtti juo moadda
bágo ja gárgadisá dán tiemán. Gá tjáhkanipl dála birra, de la ham
buorre dibddet oahppijt adnet dajt bágojt ja moallánagájt majt
máhtti, jur dan diehti gá dábbdi sij máhtti. Gá dáláv galga buolli-
dit, de máhttep ságastit majt dárbahip gá galggap dáláv tsahkki-
dit Hiehpá aj gatjádít ma læjrrasajen gávnnuji.

Dá li bágo ja moallánagá maj oahppe li oahpástuvvam *Várijn*,
Vákkijn ja *Vuonajn 1-2*. Madi dálá buollá, de máhttep sága-
stit ma li vuossan, makkár niesste l maŋen, ja mij dáhpáduvvá
maŋŋela, iehkedis, idet jali nuppe ideda.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Læjrraskávlá tijmmapládna jali gárvvidus tiebmábæjvváj/biejvijda
viertti tjáleduvvat A3-stuorruhadkaj, laminarit ja gatsostit dálá-
saje lahka luondulasj tjáhkanipl sadjáj.

Báhkolistav *Læjrrasaje bargo ja dájma vákken* viertti gatsostit
tjalmij ávddáj. Máhttebihtit aj gatsostit plánsjav *Állogoskávlá*
Vuonajn 1 ja *2* oahppijda gudi ælla oahppam dajt bágojt ávde-
but. *Dállit*-plánsija máhtta aj liehket ávcken. Máhttebihtit aj
dahkatiehtjada báhkolistajt/plánsjajt bágojt ja moallánagáj ma
hiephi buorebut didijj.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat fágagasskasasj tiemájs LK20:n
- oadtjot máhtudagájt ja tjehpudagájt majt dárbahti vaj ávvudalli luonndo-
iellemis (friluftsliiv)
- oahppat ja adnet bágojt ja moallána-
gájt læjrrasajes ja dajs dájmajs ma li
danna

Buojkulvis:

- *Ma li læjrrasajen?*
- *Læjrrasajen li låvdagoade, vuossa, árran, ruhta, tjáhtjelihte ja ...*
- *Majt dárbahti gá galggap dállit?*
- *Mij dárbahti árrangiergijit, biessijit, muorajit ja rissijit.*
- *Máhtta gus viedtjat ...?*
- *Máhtáv.*
- *Iv máhte danen gá ...*
- *Visjá gus ...?*
- *Visjáv.*
- *Iv visjá.*
- *Gut máhtta ...?*
- *Mán máhtáv ...*
- *Ma li duv vuossan?*
- *Muv vuossan li rássjobiktasa, hullo-
gænsis, oademvuossa ...*
- *Makkár biebmo li dujna maŋen?*
- *Mujna li ...*
- *Majt galggap barggat gá lip bárrám
gasskabiejvijt?*
- *Majt galggap barggat idet ávddál
gasskabiejve?*
- *Majt dij barggabihtit?*
- *Mij tsaggap låvdagoadev.*
- *Gánná l árran?*
- *Árran la låvdagoade gassko.*
- *Ma li låvdagoaden?*
- *Låvdagoaden li ...*
- *Boassjon li gievkanlihte nav gá káffa-
giebbme, tjáhtjelihte ja biebmo.*
- *Gánná oadep låvdagoaden?*
- *Mij oadep luojdon.*
- *Gási biedjap oademvuossajt ja
vuossajt?*
- *Mij biedjap dajt sággáj.*

Fortellinga *Boradanboddu mearragáttis* passer fint å dramatisere. Denne kan gjerne ei gruppe samiskelever dramatisere for dem som er yngre, eller for norskelevne. Se også under aktiviteten «*Lávlagat ja stoahkan*».

Jus lihpit barggam *Várijn 3* girjijn ávdebut, de máhttebihtit gærddot bágojt ja moallánagájt *Lávdagoaden* juska ep ane sierra tiemáv *Vuonajn 3* girjen. Plánsja lávdagoades *Várijn 3* máhtti liehket buorre viehkkenævvon gá tsaggabihtit lávdagoadev, jali ságastallamvuodon maŋŋela gá assto I.

Válldit aj fáron spelajt, buojkulvis labyrintaspelajt, álkkes spelajt ma e nav stuor sajev válde. Buorre vuorddemdájma lávdagoaden jus soajttá nievres dálkke.

DÁJMA/TIEMÁ

Biebbmo

Russtit biebmajt

Idedisbiebbmo

Bárråmbåddå

Iehkedisbiebbmo

Gasskabiejvijt viertti juo ávdån gárvedit snivva. Mijá skávlån la agev 9. klássa ávdåsvásstádus, ja sij russtiji biebmov divnajda gudi oassálassti. Vuostasj biejve I dábalattjat juppsa (dån gávna bagádusáv [dánna](#)), de divna gudi oassálassti välldi maŋen ábnnasijt, ja de máles avtsát klássa. Maŋep biejve de skávlå máksá gasskabiejvev. nuorregåtten la álu guollebiebbmo: guollejuppsa, bassemguolle jali guollegáhko. Muhtem jagijt lip bárråm guollegáhkojt/burgerijt majt oahppe li bassám skávlån välljimfáhka-juohkusin *Levende kulturarv*.

Mij tsaggap sierra lávdagoadev/tjubugav gånna vuorkkiji gievkanlihtijt ja divnaj biebmajt. Dát lávdagoahte/tjubuk la bássa biebbmorusstij ja gá aktan biebmajt bárråp.

Mijá gárvvådusájn la *russtit biebmajt* oajvvetiebma oahppijda 9. Klássan juohka bále ålggoskávlån, madi e dárbahe biebmajt russtit ietjá klássajn. Tjalmostit biebmajt ja biebbmorusstigav ålggoskávlån dárbahep organiserit..

Nav gaktu lip juohkám bargov, de ienemus barggo I nuorajskávlå oahppijn, ja 5.-7. klássa oahppe e dárbahe russtit nav ålov. Miján la huoman biebbmo tiebmán, ja mij ságastip biebbmo birra majt russtiji, ja majt bárrådip ja dajt majt ietja russtip idedisbiebbmuj, lunsjaj ja iehkedisbiebbmuj. Oahppijn la ietjajnisá gájkkebiebbmo ja biebbmo majt dålån basá, valla duodden ráktsip, gáhkkip

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat álkkes biebmajt russtit ålggon
- oahppat væhttsåsvuoda moalke-dimijt
- ságastallat biebmajt

Madi bárråmin:

- *Majt dån jugá?*
- *Majt dån bárrå?*
- *Gut la vuossjam/bassám biebmajt?*
- *Mij la mállásin?*
- *Lijkku gus ...*
- *Rája munji ...*
- *Gijtto biebmajt!*
- *Nav njålgge lij!*

Madi biebmajt russtimin:

- *Mij la dát?*
- *Makkár birggo/guolle I dát?*
- *Majt dagá/barga?*
- *Majt suotta?*
- *Majt basá?*
- *Majt vuossja?*
- *Majt gárveda?*
- *Máhtá gus biedjat ...*
- *Máhtá gus goajvvit/snjårrat ...*
- *Man guhkev viertti duolldat?*
- *Gaktu la dahkam ...?*
- *Ma li dájgen?*
- *Ma li juptsan?*

ja *stádtjogáhkojt/svelajt* bassep gá tjáhkkahip dállágáttén. Jus oadtjobihtit guolijit, de la luondulasj vuossjat/basset varás guolev gasskabæjvváj jali iehkedisbiebbmon. Madi russtip biebmajt, de gielajn barggap aktijvalattjat: Gærdo bágojt ja moallánagájt moaddi, ja buvte gatjálvisájt majt oahppe galggi vásstedit. Gehtja oajvvádusájt moalkedimijda ávdep bielen.

Jus oahppijjuogos iesj galggá málestit, de la luondulasj bágojt ja moallánagájt biebbmoábnnasijs ja biebbmorusstimis majt e oattjo jus gárves mállásav oadtju. Dagá báhkolistav daj verbaj ja substantijvaj majt soajtti oadtjot jus biebmov russtiji. Lamineri báhkolistav ja válde manen. Dav viertti gatsostit gievkánlávda-gohtáj gá biebmajt russtibihtit vaj divna vuojnni. Ietján máhttebihtit adnet dav gárves báhkolistav mij tjuovvu [dáanna](#).

Tsuojpgidus: Girjen Guollemáles majt la Nan Persen tjállám, la álkkes ja dádjadahttes bagádus gáktu guolev málestit (Persen, Nan: *Guollemáles*. Iđut 2009).

Oahppe 9. klássan guossodi guollejuptsav ja guollegáhkojt majt li ietja bassám. Gávvå: Edel Monsen.

DÅJMA/TIEMÁ

Fierván

Suhkat

Oaggot svtijun gáttes

Råme fierván

Biebmo nuores

Nuoskodibme

Kulturhistávrrá

Fiervvá I luondulasj sadje/bássa ja ájnas ájnas tiebmá gå lip nuorregátten. Jus li moadda oahppe juohkusin, de máhtá dahkat stasjávnajt duojna dájna dájmain vaj buorebut ájgev ávkkít. Vásedam lip dá gálmma tiemá hiephi buoragit aktan:

A: Svtijun guollit gáttes

B: Suhkat

C: Fiervvá: sjatto, látte ja juhtusa

Juohkka juogos oadtju vissa ájgev juohkka stasjávna, ja de målssop. Suhkat ja guollit la álgos praktihkalasj dahkamusá, valla jus diján li nuoges sámezielak ressursa, de manná buoragit gielav hárijidallat sugávantsan, jali madi oahppe guolliji gáttes. Gehtja oajvvadásajt bágojda oalgessielen.

Huoman la fiervvápoassta dat poassta gánná ienemusát sámásti. Jus gávnnuji juokkirak skáltjo, dággeáffá, nágin gálggemuorra ja dákke, de máhtá oahppat moadda substantijva madi dahkap duov dáv dájnav. Dála li muhtem oajvvadásá:

Álggobingo fierván

Dát la álggobingo gánná galggi gávnna (jali adnet) nav állo bágojt bingobrehtan majt máhtti. Bingobrehta nuppen bielen la báhkolissta ja oajvvadás njuolgadásajda. Gå doajmma náhká, de máhtá oahppijt gåhttjot subtsastit majt li gávnna, ja aj gánná gávnna. De oadtju sáemmi bále hárijidallat akkusativav ja/jali innesijvav.

Merrastálostafæhtta

Oahppe juogeduvvi gálmás-nieljes juohkka juohkusij. Juohkka juohkusin la sierra bássa duobbelin fiervás. Ájn duobbelin galggi mierredit stuoráp giergev juohkka juohkusij. Dánna tjáhkka Merrastálo (oahppe, åhpadiddje jali æjgát) gæna I lissta substantijvaj majt oahppe galggi gávnna vaj stálov ávvudahtti. Juohkusijn li da sáemmi substantijva listajn, valla ælla tjáledum sáemmiláhkáj mañjálakkoj nav vaj e galga háddidit nubbe nuppev. Juohkka juohkusij la ájnas sáemmi gasska Merrastálo,

ULME: OAHPE GALGGI

- ágastallat luonndressursajs ja gåktu dajt adnet guoddelisát
- oahppat ájggeguovddelis bágojt ja moalkedimijt

Buojkulvis:

Fiervvápoassta:

- *fiervvá ja tsoahko* (flo og fjære)
- dákkij, dáraj ja giedjegij namájt
- skáltjo namájt
- láttij namájt majt vuojnebihtit (jali ehpit vuojne)
- dákkeláffá, merranástij ja ietjá smáv rárij namájt majt gávnna-bihtit (jali ehpit gávna)

Suhkat:

- værbba suhkat
- substantijva *vanntsa, ájro, gádjomvæssta*
- dajt majt vuojnep vantsas: *stárffo, návsste, kádja, jielle*
- dálgge: *biegga, loadtje, báro*
- guovlo: *ávddán, mañus, davás (buojk vuonav dávás/ ja buojk. gáttes dávás), sisi (buojk vuonav sisi) gåro guovlluj, oalgessjuovlluj, gáddáj*

Guollepoassta:

- guollevædtsagij nammadusá: *svihtjo, nijbbe, vuogga, sliehppi*
- guolij namájt majt guolliihtit jali ehpit guolli
- luonndonammadusá ma tjielggij sajev gánná guolliihtit: *jáhká-njálmudahka, tjájnne, luokta, njuorra, jnv.*

bása ja fiervá gaskan, Ájnas la liehket jáhtelamos gávnatjit dav majt Merrastálo gáhttju ja vaj ávvus. Gå álggi, de divna tjuodtju básajn, valla akta oahppe, sáhkaguodde, viehká nav ruvva Merrastálo lusi majt máhtta, vuostasj dahkamusáv oadtjot. Stálo tsamát vuostasj bágov listan sunji, buojkulvis tsamát vuostasj bágov ietjas listan sunji, buojkulvis dággeláffes, ja sán viehká vas ruopptot juohkusij subtsastittjat majt galggi gávnnat. Juogos áhtságoahká dággeláffev, ja gá li gávnnam avtav, de viehki divna básasj. Básan mierredi gut galggá liehket sáhkaguodde, ja sán válldá vuostasj gávnadisáv manen Merrastálo lusi sæmmi bále gá viedtjá nuppev dahkamusáv. Dat juogos mij vuostak gávnna divna majt Merrastálo gáhttju, vuojttá stafehtav.

Dávverbivddo

Oahppe barggi aktan smáv juohkusijn, hiehpá guovtes jali gálmás juohkka juohkusin. Juohkka juogos oadtju avtav plánsjav. Vissa ájge nalluj, buojkulvis 30 minuhta, de galggi gávnnat ja oahppat namájt nav moatten substantijvvaj majt máhtti. «Dávvera» máhtti buojkulvis liehket duot dát skálltjo ja sjatto majt gávnni lahkusin. Gå ájgge I náhkám, de hæhttuji oahppe nammadit majt li gávnnam viehkenævojoj dagi.

Kima stoagos

Dát la mujtstoagos majna dáhki bágojt oahppat/gærddot, ja sæmmi báttá hárrjidallat visuálla mujtojt. Stoagos hiehpá buoremusát juohkusij 3-6 oahppij: Bieja 6-10 gávne (bujkulvis skáltjov, gehtsulagáv, gálggemuorav, giergev, dákkev, giedjegav) ráddjidum sadjáj, buojkulvis tjáhkkihímvuoládisá nali, jali rámmaj mij la dagádum gálggemuorajs. Madi ienep gávne, dadi gássjelabbo sjaddá. Vuoseda gávnij, javla bágojt tjavgga, ja gærdo desik divna máhtti dajt bágojt. Rája oahppij viegatjit dan manjela, buojkulvis gierge jali návssste birra ma li lahkusin. Madi oahppe viehki, de gádoda avtav gávnnev. Gå ruopptot báhti, de galggi javllat bágov sámegeiellaj dan substantijvvaj mij gáhtu. Sån gut vuostak nahká, oadtju avtav tjuorgav. Dan manjela sjaddá vas áddá vuorro. Jus sirdá gávnnev madi stáhki, de sjaddá gássjelabbo. Målso aj muhtem bágojt 3-4 vuoro manjela.

Tsuojjidus:

Báhkooahppamkártájt máhtta adnet gávnij sadjáj ma e hieba, jali gássjel gávnnat, buojkulvis viesso organisma degu látte, guole, dággeláffá ja ietjá smáv rámmátja.

Fiervvápástan máhtta aj ájgev biedjat fágajgasskasasj tiebmáj *guoddelis ávdánibme*. Man állo bálkudisájt gávnabihtit? Gásstá boahdá? Manen la «marin forsøpling» nav várálasj? Diehtebihtit at muhtem suohkana ja/jali friluftsráde máksá «pantav» marin bálkudisájs? Gæhttjala jus guoská danna gánná árobihtit.

Ietjá tiebmá ihkap hiehpá fiervvápástan, de la biebbmo nuores mij ij la guolle: skáltjo, gehtsulagá, dákke ja dára. Dá li biebbmo lahkusis, guoddelis ressursa majt li berustahttjám mañemus jagijt, valla ælla álos mijájs gudi ávkástallagoahám. Dála li muhtem liñka ma mávtástuhtti:

- <https://nordligefolk.no/tang-og-tare/>
- <https://www.youtube.com/watch?v=Oo9ixh2F2TU>
- <https://www.natursekken.no/c2102092/prosjektbeskrivelse.html?tid=2103141>

Jus sjaddá ilá binná ájgge bálkudisaksjávnnáj ja/jali biebbmojt áhtsát fiervvápástan, de ihkap máhttebihtit biedjat ájgev dasi ietjá bálláj? Mij lip oajvvadam «Mij rádjav fiervvágáttev» ja «Sjatto merragátten» sierra dájma girje mañnegietjen.

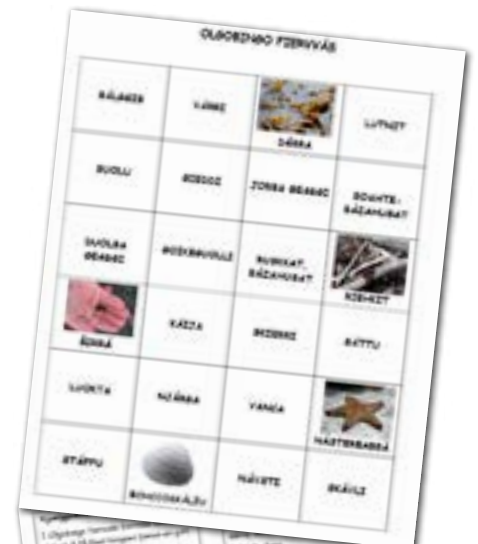
Ávdábarggo/Oahppamnævo

Fiervvástasjávnnáj: Tjáledit ja laminirit plánsjajt láttij, skáltjo, sjattoj namáj, ja ietján majt fierván gávnnap. [Tjuovvusin 5](#) gávnnuji oajvvadus listajda ma máhtti liehket dahkamusá Merrastálostafehtan. Listajt tjáleda, biesskeda ja lamineri, vaj gierddi dálkev ja biekkav, ja de máhtti adnet dajt moaddi.

Jus galggabihtit álggobingujn spellat, de hæhttu tjáledit bingobrehtajt *Álggobingo fierván*. Laminirit dajt ja váldet mañen. Mujte aj whiteboard tussjajt maj mierkki bingo bræhttaj. Oahppe máhtti aktan barggat, guovtes js guovtes, ja de dárba- hihpit avtav bingobrehtav ja avtav tussjav juohkka oahppepárraj. Jus e gávnnu nav állo skáltjo ja smáv rámmátja fierván, de la loahpe juksit pedagogalattjat. Mij juksip gå biedjav álgus gávvákártájt substantijvajs ma ælla dan sajen. Dánna dáhkki buojkulvissan adnet báhkooahppamkártájt ma li lamineriduvvam.

Suhkamij: hiebalgis vantsa ja gádjomvestajt divnajda

Oaggomij: gádjomvesta ja guollimvædtsaga Moaddásin li ihkap ietjasa vædtsaga majt sihti adnet, valla skávlå viertti aj adnet vædtsagijt sidjij gænna ælla. Guolle- plánsjsa ja báhkolissta luonndonammadusáj máhtti aj liehket buorre viehkenævo stasjávnnán.

DÅJMA/TIEMÁ

Oaggot Tjoallot ja sláhkkit

Vantsajn mannat la luondulasj oasse tiemás nuorre ja merra-gáddekultuvrra, ja buoremus lij liehket jus lidjin nav állo vantsa vaj divna oahppe lidjin máhttet nuorráj mannat. Luodjomláhkáj lip vuoynnám dát sjaddá gássjelabbo ja gássjelabbo skávlå baktu, njuolgadásáj ja gájbbadásáj diehti. Jus skávlå válldá ávdásvástádusáv guollimis, de rávkká vantsa æjgádis autorisasjávnná jus galggá oahppij vantsan. Álu da stuor vantsa ma turistajt doalvu gænna l dat, valla máhttá liehket divras jus li moadda oahppe. Alternatijvva guollit vantsas máhtteba skávlå ja sijdda aktan barggat manjela gasskabiejve, ja æjgáda/fuolkke gænna li vantsa, váldi ávdásvástádusáv ja váldi oahppij manjen nuorráj. Ájnas la gæhttjalit makkár njuolgadásá gulluji.

Jus la gássjelis mannat vantsaj guollitjit, de máhttebihtit aj gáttes guollit.

Gå lihpit guollim, de la ájnas oahppat gáktu guolev sláhkki ja tjoalli. Mij kombinerip dáv, dissekerip ja gæhttjap anatomia v guolen. Jus riehta, de la dát tiebmá mij gullu luonndofáhkaj, valla buoragit manná oahppat sámegiela v sæmme bále. Sámástihtit oahppij madi guollibit ja sláhkkit/tjoallibit, gáhtjo oahppij dahkat sæmmiláhkáj. Vatte diedoijt sámegiellaj, gærdo bágoijt ja moallánagájt moaddi, ja buvte gatjálvisájt majt oahppe galggi vásstedit. Gehtja oajvvadásájt bágojda ja moalkedimijda oalgesbielen.

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Jus galggabihtit nuorráj, de vierttibihit áttjudit vantsajt, gádjomvestajt ja guolle vædtsagijt. Gehtja jus bájkálasj friluftsráden li vædtsaga majt máhttebihtit luojkkat. Gå galggabihtit tjoallot ja anatomijjav gehtjadit de dárba hihpit fielloijt ja nijbijt. Tjále da plánsajjt nuorreguolijj ja guolleanatomijjas juo ávdån.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonndoressursajs ja gáktu dajt adnet guoddelisát
- oahppat ájggeguovddelis bágoijt ja moalkedimijt

Buojkulvis:

- guolleslájaj namájt
- nammadusá duot dát guolle oases
- guolij sissjeluháj nammadusá
- biebmajt majt máhtte dahkat duot dát guolleslájaj
- guolle vædtsagij nammadusá
- láttij namájt majt vuojnnebihtit jali ehpit vuojne
- bájkij namájt majt vassebihtit jali vantsas vuojnnebihtit
- luonndonammadusájt majt vuojnnebihtit gå lihpit mannamin
- gærddot tállajt, buojkulvis: *Galla játti lip guollim?*
- oahppat sieradásáv verbajs tjuollot ja tjuollit sæmmilágásj verba: *gahtsot – gatsostit, gahppat – gahppadit*
- oahppat it-giehtje verbajn máhttá liehket at dássju akti dáhpáduvvá

Gávva: Edel Monsen

DÁJMA/TIEMÁ

Kulturhistávrrá: Návsste

Alternatijvva:

Kádja/Oasesbájkke

Dálusj návsste máhtta liehket buorre álggo kulturhistávrrá áhpadusán. Jus dakkár gávnnu dan guovlon gási galggabihtit, de vierttibihit gatjádít loabev návsste sinna gæhttjat. Ihkap máhtta æjgát aj liehket ressursa guhti máhtta giehttot bájkálasj guollimsajijs, duot dát vantsas, návsstes ja vædtsagijs ma gávnnuji danna? Guollárbándorsijdda, oabme kádja, gæksa jali dálusj oasesbájkke máhtta liehket alternatijvva vuodo áhpadibmáj kulturhistávrrá birra. Dánna viertti sisadno ja barggovuoge hiebaduvvat dan sadjáj gánná lihpit. Kulturhistávrrá I ham tiebmá gánná buoragit hiehpá dárogieloahppijt muhtem sámegielbágojt. Máhtá álgget lågådallamijn/ságastallamijn mij gávnnu návssten ja návsste/vantsa/bándorsijda ålgusjbielen. Dánna I aj oajvvadusá gáktu oahppe máhtti aktijvalattjat barggat:

Návsstegilpos

Gáhtjo oahppijt mannat návsstes duobelij. Dan báttá /bárdó/ tjiege 5-10 gávuvákkártá guollimvædtsagij/guolij duosi dási návsste sisi ja ålgusjbælláj. Mujte bárddot nav vaj oahppe máhtti subtsastit gánná li. Ihkap hæhttu tjielggit postposisjåvnnåjt åvddål ålggi. Juoge oahppijt smáv juohkusijda (guokta-niellja oahppe juohkka juohkusij). Sij galggi dal åhtsåt, ja sæmme bále galggi gávnnat divna gávuvákkártåjt, ja máhttet subtsastit gánná li. Dat juogos mij vuostak boahtá ruoptus áhpadiddje lusi ja máhtta subtsastit gánná li divna vædtsaga, sij li vuojttám. Dahkamusáv aj máhtta juska ehpit gilpusta.

Gåvvådokumentasjåvnnå

Dibde oahppijt gåvvit duov dáv elementav majt gåvnnabihtit. Adnit gåvåjt mannebargon skåvlån. Dahkit buojkulvissan siejnneplakåhtav jali digitåla girjev.

Åvddåbarggo/Oahppamnævo

Tjuovvusin 6-9 gávnnuji oahppamnævo majt máhttebihtit adnet návsstegilppusin. [Tjuovvusin 6](#) li tjuorggasa guolle vædtsagijs, ja [tjuovvusin 8](#) li tjuorggasa duot dát nuorreguoles. Vållji makkår tiemáv sidá, jali tjadådit dåjmvav guokti duoj dáj kårtåj. Tjåleda ja lamineri kårtåjt. Våsstådusårka [tjuovvusijn 7](#) ja [9](#) vierttiji aj tjåleduvvat vaj juohkka juogos oadtju avtav årkav. Våsstådusårkajn li aj da dábålasj postposisjåvnnå tjuorgadum.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat gáktu birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev
- oahppat muhtem moallånagåjt ma subtsasti bájkálasj kulturhistávrrås merragåtten, buojkulvis:
  - návsste – naust
  - fiervvåskiejá – fjærabuer
  - oasesbájkke – handelssted
  - kádja – kai
  - bárrobuodo – molo
  - buñkar – bunkers
  - tjuovggatoarnna – fyr
  - jielle – fiskehjell
  - stårffo – støe
  - lådne – lunner
  - låddnegierge – lunnesteiner
  - bivddovædtsaga – fiskeredskaper
- oahppat muhtem guolle vædtsagij nammadusåjt, buojkulvis:
  - duorggo – dorg
  - sliehppi – klepp/hutt
  - viermme – garn
  - lijnna – line
- oahppat muhtem postposisjåvnnåjt

Plánssja stárfujn ja návstijn la riek buorre viehkkenævvo mij aj viertti mañen.

Duodden la báhkolissta muhtem termaj ma li tjanádum kulturhistávrráj. Máhtta ávkken liehket mano nanna. Dav gávna [dánna](#).

DÅJMA/TIEMÁ

Vuodnarebus

Rebusbálges/Rebusnásste

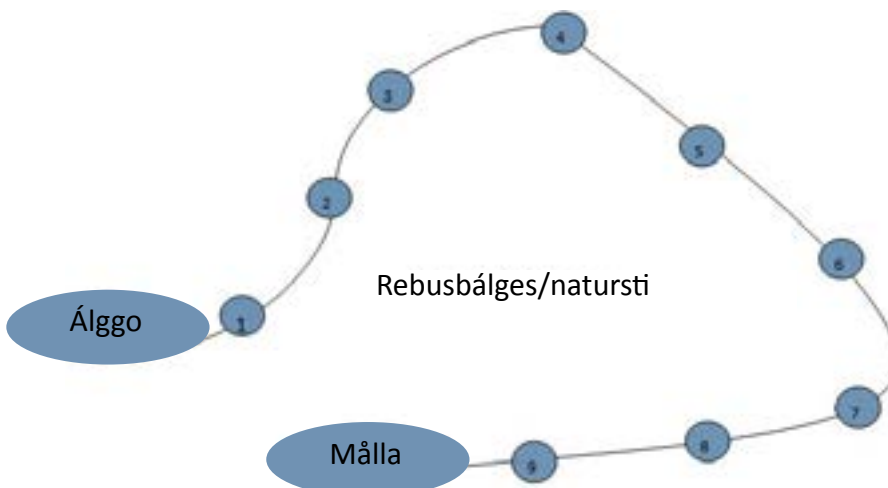
Rebusviehkam la dakkár doajmma majt ienemusá oahppijs buoragit lijkkuji. Dájma viertti snivva gárvedit juo ávdån, ja dáhki organiseriduvvat nássteorientering jali luonndobálges. Oahppe barggi juohkusijn (guovtes-nieljes) ja tjoavddi dahkamusájt.

Dahkamusájn tjoahkkiji oahppe bokstávajt. Jus divna dahkamusájt tjoavddi riehta, de li siján 8 bokstáva: SJATRÁN majt galggi bárdudallat vaj dat báhko mij sjaddá hiehpá tiebmáj *Vuonajn*. Jus oahppe e riehta máhte, máhtti oadtjot nuppev tjávdabágov; galggá guole namma sámegeillaj. De sjaddá álkkep: STÁJNAR.

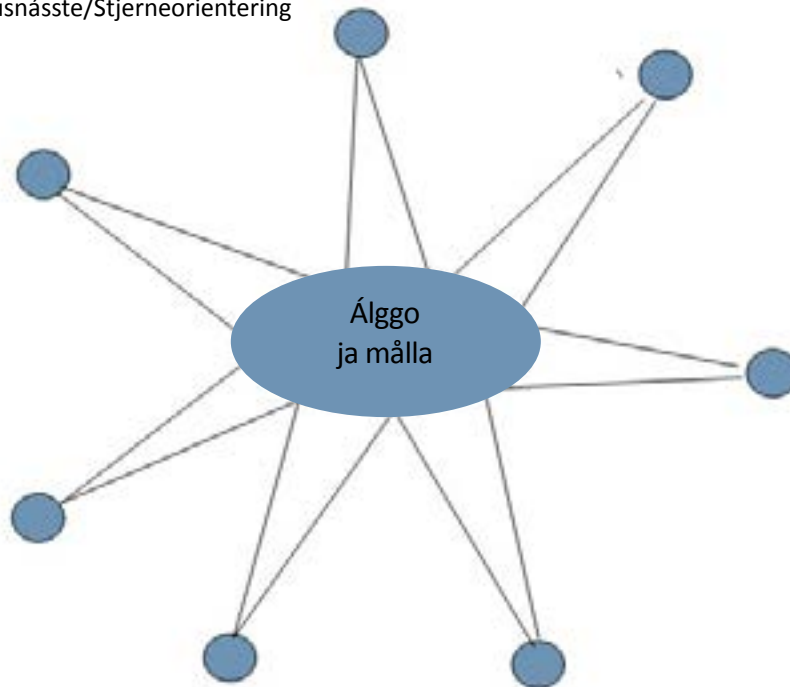
Jus galggabihtit adnet dav majt dánna lip gáhttjum Rebusbálges (Naturstimetoden), de dahkamusájt gatsostip juo ávdån. Poasstaj 1 biedjap aj oajvvadusáv mij rárdjá oahppiijt poasstaj 2, ja poasstaj 2 biedjap aj oajvvadusáv mij rárdjá oahppiijt poasstaj 3. Oajvvadus gånna poassta 1 gávnnu, oadtju gá álggi. Oahppe rájaduvvi bálggá milta akta juogos ájgen, ja viertti liehket vehi gasska juohkusij gaskan.

ULME: OAHPPE GALGGI

- aktan barggat ja iehtjádijt vieledit
- dádjadit álkkes bagádusájt
- diehtet gånna la luondon kárta jali bagádusá viehken (dárogeillaj jali sámegeillaj)
- dábdåt/máhttet láttij/guolij/luonndonammadusájt namájt

Rebusnáste/Stjerneorientering

Jus Rebusnástev válljibihtit (stjerneorienteringsmetoden), de bårddut dahkamusskårtájt juo ávdán. Dánna divna juohkusa barggi avta bále, ja aktisasj básav vuodon divna dahkamusájda. Básan gávnnuji divna kártá oajvvadásáj gánná pásta li. Juohkusa válljiji avtav guoros pástav, váldi tjielggidusáv maŋen ja manni poasstaj. Gå dahkamusájŋ danna li gærggam, de hæhttuji oahppe ruoptus básasj viettjatjit nuppev dahkamusáv. Dánna l buorre jus ij la nav guhka gasska pástas poasstaj.

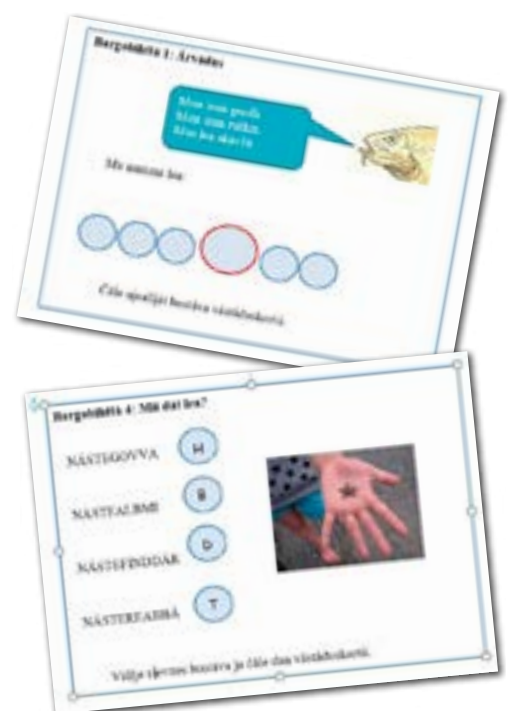
Vájku majt válljibihtit: Mujttit vuojtov áttjudit sidjij gudi vuojtti, ja trøstepremie iehtjádijda:

Oajvvadás:

- Popcorn majt máhtá dálán poppit iehkedijt
- Ábnasa ja vædtsaga svelajda/stádtjogáhkojda, váffalijda ja ráktsaj.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

[10. tjuovvusin](#) lip dahkam oajvvadásájt rebusdahkamusájda ma máhtti hiehpát. Jus galggi dáv rebusav tjoavddet, de hæhttuji oahppe máhttet tjáhtjeláttij, nuorreguolij ja fiervvárámij namájt, ja dábddát stárfov ja návsstev. Jus sihtabihtit barggat rebusijŋ, valla ehpit ane dav nammadum elementav tiebmán ietjada álggokávlán, de máhtá tjadádit dajt diedojt «sluohkasit» majt oahppe dárbaŋi gå galggi tjoavddet dav. Máhtá aj dahkat muodugasj rebusav dahkamusáj ma hiehpi dijá gárvvidussaj buorebut. Báhkooahppamkártájt viertti tjáledit ja laminierit, ja [tjuovvusin 11](#) gávnnu vásstáduskárttá masi máhtti tjállet bokstávajt majt oahppe «tjoahkkiji» maŋenagi. Tjáleda avtav kártáv juohkka juohkusij (buoremus garra pahppárij), ja mujte bliántajt gå galggi

>>>

tjállet, ja plástlommajt jus rássjodatjá.

Oajvvadásá gáktu organiserit

A: Dássju sámegielloahppe juohkusin

Adnit dajt dahkamusájt sámegiellaj nav gáktu li, jali hiebadit dajt sadjáj gánná lihpit ja gáktu tjadáihpit.

B: Muhtem sámegielloahppe avta juohkusin dárogielagij

Barggit aktan dáj nuppij åhpadiddjij ja adnit sehtav dahkamusás dárogiellaj. Sij e dárbaaha jur dajt sæmme dahkamusájt.

C: Segadit sámegielloahppijit juohkusij dárogielagij

Sægodit juohkusijit, ja dahkit muhtem dahkamusájt sámegiellaj ja muhtemijt dárogiellaj. Dánna máhttebihtit vuoduj válldet mijá oajvvadásájt dahkamusájda, ja máhttebihtit málsot muhtem dahkamusájt, vaj oadtju dárogieltevstajt. Gå sámegielladahkamusájt galggi tjoavddet, vierttiji sámegielloahppe válldet sierralágásj ávdåsvåsståduusåv. Dárogielloahppe máhtti huoman viehkedit ma li låtte ja guole dárogiellaj, ja de vierttiji sámegielloahppe gæhttjalit sámegiellabågojt. Mij lip ålggám barggam dákkár modellajn ienebut ja ienebut danen gå dat nanni aktisasjvuodav juohkusin. Dájna vuogijn oadtju aj dárogielloahppe oahppat vehi sámegiellav.

DÅJMA/TIEMÅ

Låvllaga ja ståga

Mij agev låvllap aktan ja/jali ståhkambåttåjt sæhkållakkoj gå lip læjrraskåvlån. Moattes oahppijs lijkkuji ståhkambåttåjt, ja vuorrasamos oahppiijn la åvdåsvåsståduus nuorap oahppiijt aktiviserit jali hånsskudallat daj siegen, akta dajs suohttasamos doajmma læjrraskåvlån. Dåkkår dånjmajt hæhttu gårvedit juo åvdån. Juoge oahppiijt juohkusijda, ja dibde sijåv asstat gårvedit makkår dånjmajs sihti åvdåsvåsståduusåv. Mij javllap, juohkka juogos viertti gårvedit binnemusåt 3 dånma ma galggi vihpat birrusij 45 minuhta tjoahkkåj. Duodden gæhttjalip oadtjot båtåv låvllot aktan ja ihkap åvddånbuktemijt. Mujte gå gårveda dåkkår fågajgasskasasj dånjmajt, de hæhttu åjgev válldet fågajgasskasasj åjges, ja ij sámegieltijmajs.

Organiserim ja gårvedibme bohtå dassta galla oassålasste li, ja gåktu oahppiijuogos la biejadum tjoahkkåj gå usjudalå gielav ja ålldarav.

Jus ehpit praktiseri nav gåktu mij biedjap tjoahkkåj ålldarijt, de máhttebihtit dibddet oahppiijt gasskadåsen gårvedit dånjmajt gaskaniså, jali máhttebihtit gårvedit aktan divna.

ULME: OAHPE GALGGI

- aktisattjat barggat ja vieledit nubbe nuppev
- gårvedit dånjmajt iehtjådiida
- adnet gielav duon dån aktijvuodan
- gulldalit ja dådjadit bagådusåjt
- oahppat muhtem sámegiellav låvllagijt

Oajvvadás låvllagijda:

- *Vuonajn 1: Suga, suga, Gånnå guolle?*
- *Vuonajn 2: Guolledåvlla*
- *Vuonajn 3: Gålmmå guolåtja*

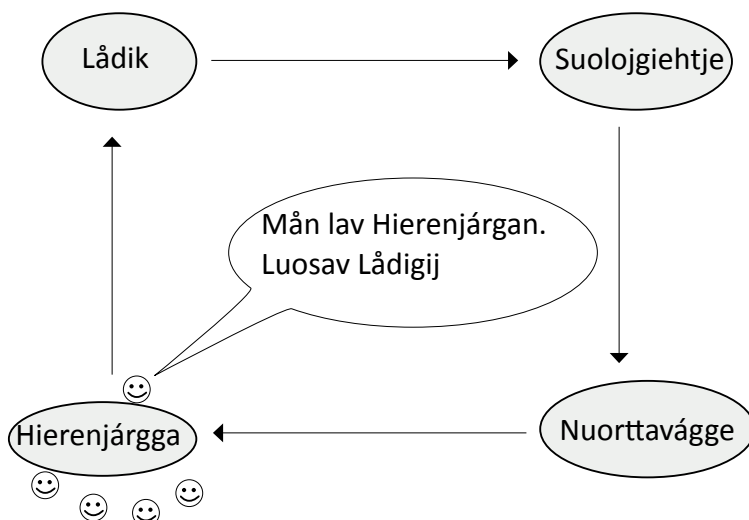
Jus li dássju 2-3 oassálasste, de máhtti spellat gut vuostak jávsát 5:j jali 10:j «rundeseiere». Jus galga kontrollerit tjuorgajt, de máhtá juohket fysalasj gávnev juohkka bále nágin oadtju tjuorgav (buojkulvis skálltjo, biehkke gálggemuoras, stihkka jali mielkkekoarkka).

Krokerere² la dálásj stoagos mij la dábidos vuorrasap ulmutjijda Olmmáivákken. Stoagos hiehpá juohkusij 4-6 mánáj birrusij sæm-mi álldarin. Mij lip hiebadum versjávnav majt bájkálasj historihk-kár Harry Solhaug, Olmmáivákkes la subtsastam. Mijá versjávnnáj lip biedjam álkkes giellahárjjidallamav maj bájkkenamájt/luonndonammadusájt hárijjidallap, nominatijvva ja illatijvva:

Bårdo niellja duolbbis gierge kvadráhttan gánná sijdo li niellja miehtera jali ienebu. Madi stuoráp kvadráhtta (ja binnep gierge), dadi gássjelabbo sjaddá spella. Gierge ednamin oadtju gengga bájkálasj bájkkenamáv, ja spælle áhtsi guhtik duolbbis giergev. Divna oassálasste tjuottjadi avta gierge guorraj, buojk. *Hierenjárdga*. Vuostasj oassálasste galggá dal gæhttalit dæjvvat nuppev giergev, buojk. *Lådik*. Ávddål luossá, de viertti subtsastit gánná I, ja makkár giergev galggá dæjvvat, buojkulvis «*Mån lav Hierenjárdgan ja luosav Lådigij*». Jus dæjvvá, de oadtju luossat vijdábut nuppe gærggáj, valla jus ij dejva, de hæhttu vuorddet desik dá nuppe hájggi ávdås sán vas oadtju hájggát. Sán gut vuostak jávsát birra ja divna niellja gierge I dæjvvam, vuojtá vuostasj vuorov.

Nuppe vuoron galggá ádá oassálasste álget. Gå divna li álggám akti guhtik, de doajmma hæjttá. Sán gut la vuojtám ienemus vuorojt, la vuojtám.

Mujte: Oassálasste gut vajálduhtá javllat gánná I, ja gási gallá hájggádit, láchppá ietjas vuorov. Jus galggá spelav gærddot, de la buorre målssot bájkkenamájt ádá namáj.

² Lisa Vangen beskriver også denne leken, men kaller den for å spille klokking. Se: <http://www.maloalo.no/side/images/kulturformidling/aarboka2007.pdf>

Hádja boahdá stoagos hiehpá buoragit gá guolleslájajt oahppi, valla dâhkki aj ietjá stâhkusin sjaddat: Merragoasskem stâhkusin máhttá buojkulvis oahppat jali gærddot unnep láttij namájt majt goasskem máhttá bivddet (buojkulvissan *Skákke, tjerrek, ávdda, tsagán*).

Tampen brenner stâhkusij viertti rádjá jus ålggon stâhki, jali návsssten. Hiehpá riek buoragit oahppijda gasskadásen. Jáde-diddje tjiehká gávnev, mujte val, viertti unnánasj vuojnnut. Gå oassálasste bâhti, de oadtju tjåvdabágov mij subtsas gånna gávne l, lådde: alemusán, guolle: vuollen, ielle/judos: gaskko. Jus aktisasnamáj sadjáj lådde, guolle ja judos bieja konkrehdda namájt, sjaddá gássjelabbo. Jus tjåvdabáhko l jáddi, de viert-tiji diehtet jáddi l guolle ávdås máhtti åhtsát. Sån gut vuostak gávnná dav gávnev oadtju dav tjiehkát.

Oahppe gasskadásen máhtti aj tjadádit *Merrastálllostafehtav* ja *Kima stoagos* (gehtja 60. bielen) smávskávlláj manjela gá ietja li stâhkam. *Merrastálllostafehtan* máhtti muhtema dajs liehket viehkkestasjåvnná jali orakel, mij máhttá jårggálit bágojt sidjij gudi dárbahti.

DÅJMA/TIEMÁ

Duodjeábnnasijt åhtsát

Dát la hávsskes fágajgasskasasj doajmma majt máhtti dahkat duodjeåhpadiddje siegen – danen gá fierván máhttá gávnnat duov dáv dekorasjåvnánda: gålggemuorajt, dákkij, giergijjt ja sjattojt majt dâhkki dæbttjot.

Dánna l duot dát máhttelisvuohta, ja de gávnnuji moadda hobbygirje ja næhttabiele ma li inspirasjåvnnån. Dála l buojkulvis: <https://nl.pinterest.com/pin/527343437594278063/> Juska l dát vuostatjin praktihkalasj dahkamus, de dâhkki val giellahárjji-dallamij barggat jus li nuoges sámeielak ressursa:

- Ságastit majt galggabihtit gávnnat ávdås mannabihtit åtsátjit ábnnasijt (luondoábnnasij nammadusá).
- Ságastit majt máhttebihtit dahkat dajs majt gávnnabihtit.
- Ságastit gånna gávnaida duov dáv ábnnasav.

ULME: OAHPE GALGGI

ávkástallat luonndoábnnasijt ma gávnnuji fierván, oahppat substantijvajt, buojkulvis: *merrastållo/merrarávga giergijs (draug av steiner), rujttavuoládis giergijs (gryteunderlag av steiner), duolbbis gierge, jårbbis gierge, gålggemuora, skáltjo*

- *oahppat giedjegij namájt majt sihtabit dæbttjot*
- *oahppat muhtem åjgge-guovddelis verbajt, buojkulvis: åhtsát, gávnnat, tjoagget, dahkat, sáhkut, vuollat, lijmmitt*

DÅJMA/TIEMÁ

Sjatto nuorregátten

Jus dujna I assto, de li sjatto tiebmá majna hiehpá ålggon barggat. Introduseri tiemáv gå vuoseda biebbmo- ja/jali dálkassjattojt, ja subtsasta daj birra. Máhtti liehket da sæmme sjatto ma li oahppij-girjen 69. bielen. Maŋŋela máhtti oahppe juohkusijn barggat. Juohkka juogos oadtju sjaddoplánsjajt ja floráv. Avtan dahka-musán galggi gávnnat ja máhttet nav ållo sjaddotjerdav vissa åjgen, buojkulvis 40 minuhta. Gå åjgge nåhkå, de la «gæhttja-libme», ja juohkusa hæhttuji vuosedit åhpadiddjáj majt li gávnnam (ietjá juohkusa e dánna oattjo gulldalit). Oahppe oadtju avtav tjuokkav juohkka sjadduj majt máhtti nammadit dárogiellaj, ja duodden aj avtav tjuokkav jus máhtti namáv sámegiellaj. Dat juogos mij ienemus tjuorgajt oadtju, vuojttá.

Maŋnutjissaj máhtti oahppe dæbttjot ietjasa sjattojt ja válldet maŋen skåvllåj ja vuosádusáv dahkat, jali adnet dajt duodjáj. Sjattoj namá aj máhtti oassen doajmmaj Alfabehttabivddo vuonan mij tjielggiduvvá boahtte dájman.

«Nuorre ruonudisá», dákkijt ja dárajt aj máhtta berustit dán tiemán, valla læhkám la hásstalus gávnnat namájt sámegiellaj dájda biektelis sjattojda dat «Sállte áhkkaris».

Dála I gåjt gåvvá:

<https://www.meron.no/nb/kunnskapsbase/ordbank/samiske-ord-pa-sjoen/7820-sjoplanter>

Dánna li aj muhtem liŋka ma máhtti måvtåstuhttet gå ávkástalá dajt:

- <https://www.med.uio.no/om/aktuelt/blogg/2022/tang-og-tare.html>
- <https://bramat.no/kosthold/matvarer/2236-sunt-med-alger-men-ikke-for-mye>
- <https://nordligefolk.no/tang-og-tare/>

Åvddåbarggo/Oahppamnævo

Buorre I adnet maŋen juojddá masi sjattojt dæbttjot, de oahppe oadtju sjattojt válldet maŋen skåvllåj, ja adnet dajt maŋne-bargon. Kláddagirrje doajmmá buoragit dasi. Bieja duola degu buojkulvis fiellov ja muhtem giergijt vas nali. Mujte válldet maŋen sjaddoplánsjav *Sjatto nuorregátten* ja floráv.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat namájt muhtem mer-ragátte sjattojt
- ságastallat gånna gávnnabihtit duov dáv ábnnasav
- ságastallat luonndressursajs ja adnet dajt guoddelissan

DÅJMA/TIEMÁ

Alfabehttabivddo vuonan

Dát dahkamus máhtta liehket buorre gå ålggokávllá l hiejttemin, tjoahkkágiesset bágojt ja moallánagájt majt oahppe li oahppam. Dájman la hárijidallat alfabehtav ja sæmmi báttá gávnnat bágojt luondon ma åggi duojna dájna bokstávajn. Dájman máhtta tjadádit gilppusin:

Máhttelisvuohta 1:

Juohkka juogos oadtju árkav gåsi galggi tjállet sáme alfabehtav. Dan manjela galggi åhtsát gávnij, tjuorggat jali tjállet bágojt ma åggi divna bokstávajn. Dat juogos gæna l ienemus bokstáva, jali oadtjum li ienemus tjuorgajt mierredum åjggemærráj (buojkulvissan 30 minuhta), vuojtta. Ålgos juo vierttibihitit njuolgadusájt biedjat:

- Dássju bágo ma gulluji vággáj/mæhttsáj dahkkiduvvi.
- Substantijvajt majt gávnni (ij tjuorgadum jali tjáledum) vaddi 2 tjuorga.
- Bágojt ma li tjuorgadum jali tjáledum vaddá 1 tjuorgav, valla bágo ma li boasstot tjáledum, oadtju dássju 0,5 tjuorga.
- Bokstáva ma e gávnnu vuostasj bokstávvan.

Máhttelisvuohta 2:

Dát variánnta tjadáduvva njálmálattjat. Juohkka juogos oadtju avtav sehtav bokstávvakártájs. Juohkka kárttáj galggi oahppe buktet avtav bágov, sij hæhttuji gávnnat avtav bágov mij vuolggá avta bokstávas kártán. Dat juogos mij vuostak javllá sij máhtta adnet divna kártájt, tjuorvvu «Alfabehtta», ja vuojtta jus li dahkamusájt tjoavddám. Jus e huoman nagá divna bágojt javllat, de máhtta boahnte juogos gut tjuorvvu «Alfabehtta» gæhttalit.

ULME: OAHPE GALGGI

- gærddot sáme alfabehtav
- gærddot ja adnet bágojt ma gulluji fiervváj, vuodnaj ja nuorráj

Máhttelisvuohta 1:

- aktan barggat ja ájádallat strategi (mij la buoremus: åhtsát, tjuorggat jali tjállet?)

Máhttelisvuohta 2:

- aktan barggat ja fokuserit mujttet

Buojkulvis:

*Aleknásste – Áksjo – Biernna – Dállá
Ednam – Fiekse – Gieganjuolla – Hublo-
rásse – Lehke – Jåhkå – Kávvil – Lissjes
– Muorra – Návsste – JåNå – Oagge
– Pilkka – Råvve – Skiedjá – Tjuktje –
Urmas – Visskisgiedjek – Ællo*

ALMME

ÁVDDA

VUONNTSÁSKÁLLTJO

TSAGÁN

Tjuorggasa: Jorunn Løkvold

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Máhttelisvuohta 1:

Válde manen árkajt ja tjállemvædtsagijt.

Máhttelisvuohta 2: (buorre nievres dálkken)

Tjáledit ja laminarit avtav sehtav bokstávvakártájs juohkka juohkusij. Kártájt gávna [dáanna](#).

DÅJMA/TIEMÁ

Mij rádjap fiervvágáttev

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Luonndo ja birás la fágajgasskasasj tiebmá mij buoragit hiehpá nuorregátte ålggoscåvllåj. Dájt manemus jagijt lip ålov fokuserim plástas nuoren ja bálkudisájs fiervájñ, ja «marin forsøpling» la sjaddam moallánahkko massta lip ålov gullam median. Dasi gulluji plássta, metállá, muora, gummi, glása ja páhppára, valla ienemusát la plássta mij la sieldemus (gållo: <https://www.avfallnorge.no/bransjen/nyheter/fakta-om-strandrydding-og-mottak-av-marint-avfall>).

Moattelágásj aksjåvnå li jáhtuj bohtám giehpeditjt plástav, ja fiervájt/stráddujt rájnnit. Jus rádjabihtit stráddujt, de oahppe oassálassti dán ájnas bargguj. Dán dájma baktu vuojnñi oahppe gássjelisvuodav, ja sæmmi báttå sjaddá ájnas oasse aksjåvnñåj. Doajvvop dát vaddá vásådusájt duostudit «forebyggende effekt».

Vuonarijkan la miján nasjonålalsj stráddurádjambiejuve, valla akta goassa dånkki stráddujt rádjat. Skåvllå ja ietjá oassálasste gudi sihti rádjat, máhtti åhtsát páhkijt «ryddepakker». Dånna gávna linjakjt gånñå máhttebihtit gávnnat ávkålasj diedojt:

<https://holdnorerent.no/>

https://holdnorerent.no/wp-content/uploads/2021/02/ryddeveileder_sommer-2020.pdf

<https://holdnorerent.no/ryddepakker>

Oajvvadás gielladåjmajda

Juska dát doajmma fágalattjt buoremusát hiehpá luonndo- ja sebrudakfåhkaj, máhttep adnet dav gå galggap adnet gielav praktihkalattjt.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bálkudisáj birra majt nuoren ja fiervájñ gávnni (marin forsøpling)
- oassálasstet fiervájt rádjat
- ámástit praktihkalasj bargojñ

Buojkulvis

- Majt la dån gávnnam?
- Mån lav gávnnam bruvsabåhtålav, stiebilav ja...
- Gånñå gávnni dav/dajt?
- Gávnniv stárfon/ulláråjen/nåvsste duogen/stráddun.
- Gåsstå I dat bohtám?
- Majt galggap dajna dahkat?

Máhtteþ duola degu ságastallat

- makkár bálkudisájt lip gávnnam (duot dát substantijvva)
- gánná lip dajt gávnnam (luonndonammadusá)
- manen li danna (le gus ulmutja dajt bálkestam, jali gálggám gáddáj?)
- gásstá báhþi
- mij galggap dahkat daj bálkudisáj

Ájnas la ságastallat dan dásen vaj oahþpe rijbadi.
Máhtá gærddot dajt sæmmi gatjálvisájt moaddi.

Gávvá: Shutterstock.